

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**ROLE PROSTŘEDNÍHO SOUROZENCE
V RODINĚ Z JEHO POHLEDU**

A ROLE OF MIDDLE CHILD IN THE FAMILY FROM HIS
POINT OF VIEW

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Markéta Vysluchová**

Vedoucí práce: **Mgr. Karolína Hniličková**

Olomouc

2019

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma: „Role prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

Vdne

Podpis

Poděkování

Z celého srdce bych ráda poděkovala vedoucí práce Mgr. Karolíně Hniličkové za odborné rady, postřehy a doporučení, stejně jako za její laskavý přístup a vedení mé bakalářské práce. Moje poděkování patří i všem dětským respondentům a jejich vstřícným rodičům zato, že mě nechali nahlédnout do svého života. Musím poděkovala i svému příteli, který mi byl milující oporou po celou dobu a jeho mamince, paní učitelce, které vděčím za pomoc při výzkumu. A v neposlední řadě bych ráda vyjádřila své díky mojí drahé babičce a mladšímu sourozenci, milované sestře. Vy všichni, spolu s blízkými přáteli, jste mi byli velkou oporou, věřili ve mě i v těch horších časech a jenom díky vám je práce takovou, jaká je.

„Tvůj sourozenec ti nikdy neřekne, že tě miluje. Ale nejspíš tě miluje víc než kohokoliv jiného na tomhle světě.“

(neznámý autor)

Obsah

ÚVOD.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	8
1 RODINA	9
1.1 Co je to rodina?	9
1.2 Funkce a typy rodiny	10
1.3 Proměnlivost instituce rodiny	11
1.4 Specifika vícedětné rodiny v současnosti	13
1.5 Význam výchovy v rodině.....	16
1.6 Sourozenský vztah, rivalita, žárlivost a konflikty	19
2 SOUROZENECKÉ KONSTELACE.....	23
2.1 Co jsou to sourozenské konstelace?	23
2.2 Historie sourozenských konstelací	24
2.3 Jednotlivé pozice v teorii sourozenských konstelací.....	26
2.3.1 Prvorozené dítě.....	26
2.3.2 Druhozené dítě.....	28
2.3.3 Prostřední dítě	29
2.3.4 Nejmladší dítě („benjamínek“)	34
2.3.5 Jedináček.....	35
2.4 Vznik dospělé vlastnosti v určité pozici.....	35
2.5 Výchova dítěte v jeho sourozenské konstelaci.....	38
2.5.1 Výchova prvorozeného dítěte	38
2.5.2 Výchova prostředního dítěte	39
2.5.3 Výchova nejmladšího dítěte.....	40
2.5.4 Výchova jedináčka	40
2.6 Sourozenské konstelace a budoucí partnerský život	40
2.7 Faktory ovlivňující sourozenské konstelace.....	42
2.7.1 Věk a věkový rozdíl mezi sourozenci	42
2.7.2 Pohlaví	43
2.7.3 Jiné proměnné v sourozenské konstelaci	43
EMPIRICKÁ ČÁST	45
3 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	46
3.1 Cíle práce.....	46

3.2	Výzkumné otázky	47
4	METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU	48
4.1	Typ výzkumu	48
4.2	Metody získávání dat.....	48
4.2.1	Polostrukturované (semistrukturované) interview	49
4.2.2	Kresba začarované rodiny	50
4.3	Metody zpracování a analýzy dat	51
4.4	Etické aspekty výzkumu	52
4.5	Organizace a průběh výzkumu	52
5	VÝZKUMNÝ SOUBOR	54
5.1	Způsob výběru výzkumného souboru z populace	54
5.2	Charakteristika výzkumného souboru	55
5.2.1	Psychický vývoj ve věku 10-15 let	56
6	VÝSLEDKY VÝZKUMU	58
6.1	Charakteristika respondentů	58
6.2	Polostrukturované interview	62
6.3	Kresba začarované rodiny	69
7	INTERPRETACE VÝSLEDKŮ	74
8	DISKUZE.....	79
9	ZÁVĚRY	83
	SOUHRN	84
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	87
	ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE	91
	ABSTRACT OF THESIS.....	92
	SEZNAM PŘÍLOH	93

ÚVOD

Tématem mojí bakalářské práce je *Role prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu*. Jakožto nejstarší sourozenec jsem měla možnost pozorovat rozdíly mezi mnou a mladší sestrou. Ať už to byly odlišnosti v prožívání, chování nebo povaze, vždy mě fascinovalo, jak je každá z nás ovlivněna svojí sourozeneckou konstelací. Vědomí, že každá z nás má tendenci tíhnout k jiným vlastnostem, mi mnohokrát pomohlo pochopit naše chování, vyřešit konflikty mezi námi a zejména přijmout nás takové, jaké jsme. Přijmout sebe, jakožto tvrdě pracujícího perfekcionista a sestru, která se vydává přesně opačným směrem než já.

Zároveň mě napadla myšlenka – co kdyby nás bylo více? Třeba tři. Jak by se asi cítil ten prostřední z nás a k jakým vlastnostem by tíhnul? Napadlo mě akorát, že jeho pozice by asi nebyla jednoduchá, neboť by se mu nedostávalo tolik pozornosti, a navíc by byl mezi námi určitým způsobem sevřený. A tak jsem se z důvodu mé čisté zvědavosti rozhodla vybrat si právě toto téma a dozvědět se o problematice prostředních více, což se mi k mému nadšení povedlo pomocí důkladné rešerše a vlastního výzkumu, díky němuž se mi naskytla příležitost setkat se s dětmi narozenými v prostřední konstelaci, a poslechnout si tak jejich zkušenost s jejich pozicí rodině.

V teoretické části nejprve vymezím pojem rodina, a to zejména její funkce, druhy a proměnlivost v čase. Zaměřím se na specifickou vícedětnou rodinu a sourozenecké vztahy, pro které je typická určitá míra rivality. Dále věnuji pozornost teorii sourozeneckých konstelací a jejím jednotlivým pozicím nejstaršího, druhorozeného, podrobněji prostředního, nejmladšího a jedináčka. Důkladně popíšu jejich pravděpodobné charakteristiky, vhodnou výchovu, výhody a nevýhody pro život – zejména v budoucí profesní a vztahové sféře.

Cílem praktické části bude čtenáře seznámit se samotným, kvalitativně orientovaným výzkumem, který se snaží lépe zmapovat roli prostředního sourozence jeho očima.

TEORETICKÁ ČÁST

1 RODINA

Na začátku své práce bych čtenáře ráda seznámila s ústředním, avšak zejména v současnosti problematicky definovatelným, pojmem rodina. Pokud nás zajímá, jak se jedinec cítí ve své roli prostřední konstelace, musíme brát v potaz i jeho ostatní sourozence a rodiče, neboť všechny tyto články tvoří rodinu jakožto celek. Je to první skupina, se kterou má hned po narození zkušenost, kde se mu dostávají první podněty, a jež ho bude ovlivňovat nejenom v dětství, ale i po celý život.

Každý si pravděpodobně dokáže představit, co se za tímto konceptem skrývá, avšak moderní doba nám ukazuje „trendy“ jako jsou například neúplné rodiny, bezdětné rodiny nebo rodiny tvořící menšiny homosexuálů. Můžeme i v těchto případech mluvit stále o rodině?

1.1 Co je to rodina?

Podle psychologického slovníku je rodina definována jako „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí*“ (Hartl & Hartlová, 2015, 512).

Výrost a Slaměník (1998) zdůrazňují socializační charakter rodiny, jejímž prostřednictvím se dítě učí mezilidské komunikaci, žádoucím společenským normám a postupně si utváří postoj ke světu i k sobě. Navíc pro něho rodiče představují vzor mužské a ženské role, se kterými se v předškolním věku identifikuje, a proto v rozvoji dětí hraje důležitou úlohu to, jaký rodič je. Může mít totiž i negativní dopad, kdy se potomek například chová hrubě, protože to pozoruje u svého otce. V rodině, kde chybí rodičovský vzor, je identifikace narušena, což se i při snaze o kompenzaci druhým rodičem promítne do sebepojetí dítěte.

Mně osobně je nejvíce sympatická Kramerova definice (in Sobotková, 2012, 24), jež instituci vymezuje slovy:

Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoliv mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.

Toto pojetí dokonale sedí na dnešní dobu, kdy je běžné například nesezdané soužití, kde partneři žijící spolu mají v mnoha případech děti, aniž by jejich vztah byl nějak právně ošetřen. Na takovém způsobu koexistence nevidím nic špatného, pokud je funkční, a jsou tak naplňovány všechny dětské potřeby a potomkovi poskytováno bezpečné a láskyplné prostředí pro jeho rozvoj.

1.2 Funkce a typy rodiny

V předchozí kapitole jsme si vymezili pojem rodina pomocí definic, v nichž můžeme také spatřit její různé funkce. V této kapitole si je blíže rozdělíme podle Langmeiera a Krejčířové (2006), kteří vymezují nukleární rodinu čtyřmi základními funkcemi:

- a) Reprodukční (biologická, sexuální) funkce: Hlavním smyslem rodiny je vytvářet novou generaci – plodit děti. Dunovský (1999) doplňuje, že přivést děti na svět má smysl v rodině, nikoli mimo ni, protože je nutné jim zajistit potřebné podmínky pro jejich správný vývoj. Tento názor odporuje výše uvedené definici od Kramera.
- b) Hospodářská (ekonomická, zabezpečovací) funkce: Vedení domácnosti představuje hospodaření (tedy i vyrábění), i když v současné době je podle autorů tato funkce vlivem konzumní společnosti značně oslabena a rodina představuje spíše spotřební jednotku. S tímto pohledem souhlasí i Dunovský (1999), ale přiznává, že za jakousi formu výroby bychom mohli považovat např. úklid, vaření a jiné domácí činnosti.
- c) Emocionální funkce: Spoustu psychologů v současné době zdůrazňuje význam pouta mezi dítětem a matkou v raném dětství. Nicméně tato funkce prezentuje emoční vazby různých kvalit mezi všemi členy rodiny, neboť potřeba lásky je jednou ze základních potřeb a při jejím neuspokojování dochází v krajním případě až k psychické deprivaci. Zpravidla se tato složka nejvíce potvrdí při příchodu rodinné krize či onemocnění nějakého člena rodiny.
- d) Sociálně-výchovná funkce: Procházka (2012) uvádí, že poslední funkce se vyznačuje snahou rodičů předat svým ratolestem normy, hodnoty a správné způsoby chování. Dítě se učí vztahu s matkou i otcem, ale zároveň vzájemného vztahu mezi nimi. Prostřednictvím výchovy je vedeno k zodpovědnosti a samostatnosti. Je patrné, že každá rodina je jedinečná, a tedy i výchova nebude v žádných dvou rodinách totožná. Vliv na to má například životní úroveň, hodnoty rodičů nebo jejich vlastní zkušenost z dětství. Autor ve svém díle charakterizuje základní tři výchovné styly, které budou podrobněji popsány v pozdější kapitole.

Kromě jmenovaných funkcí Kraus (2008) navíc zmiňuje funkci ochrannou (pečovatelskou), relaxační a rekreační, jež se vyznačuje stráveným časem rodinných příslušníků.

Z výše uvedených funkcí je patrné, že ne každá rodina je plná. Někdy můžeme najít poruchu v rámci jedné oblasti, někdy ve více. V obou případech pak v opozici k *funkční* rodině mluvíme o *dysfunkčním*, *afunkčním* nebo *problémovém* rodinném systému (Kraus, 2008).

V současné době se setkáváme kromě výše zmíněných typů i s jinými. *Úplná rodina* zahrnuje oba rodiče, tedy matku i otce, a jejich děti. Oproti tomu *neúplná rodina* postrádá jednoho z rodičů (např. kvůli rozvodu, úmrtí), což se významně promítá do vnímání dítěte. Většinu neúplných rodin tvoří osamělé matky. Současným trendem je tzv. *zastoupená rodina*, kde je chybějící rodič nahrazen. V takovém typu rodiny děti často trpí psychickou deprivací (Linhartová, 2008). Důvodem velkého počtu neúplných a zastoupených rodin je samotná legislativa manželství, která dovoluje ve většině případech partnerům závazek rozdělit (Matoušek, 2003).

V odborné literatuře můžeme objevit spoustu dalších typů – např. rodina nukleární, primární, vícegenerační, prokreační, orientační, monogamní, polygamní, patriarchální, matriarchální nebo rovnostářskou rodinu. Opomenout nesmíme i sociálně vytvořené formy rodin, jako jsou pěstounské či adoptivní rodiny nebo rodinu homosexuální, která se pomalu začíná ve vnímání některých lidí rovnat rodině, kde figurují partneři opačného pohlaví (Matoušek, 2003; Možný, 2008; Satirová 1994; Sobotková, 2012). Nicméně podrobnější popis zmíněných typů není vzhledem k tématu mé práce významný, a proto ho do ní nezahrnuji.

1.3 Proměnlivost instituce rodiny

Stejně jako se například mění možnosti medicíny, i rodina vykazuje určitý progres, který je udáván proměnlivými potřebami a nároky společnosti v čase. Tento proces bych mohla popisovat až od samotného vzniku jakýchsi prvních rodinných společenství v pravěku, ale to by bylo vzhledem k tématu mé práce zbytečné, a proto alespoň stručně vymezím zásadní změny v pojetí a vnímání rodiny od minulého století.

Možný (2002) vidí zásadní změnu ve vnímání manželského a sexuálního života. Podle autora byl dříve sexuální styk běžný pouze v manželství za účelem plození dětí, a to vlivem většího počtu křesťanů. Avšak v sedmdesátých letech přichází nová éra

nemanželských dětí. Dokonce i rodiny, s velkým počtem dětí, které v tradiční době bývaly rozrostlé, jsou dnes velmi vzácné a nejčastějším typem je rodina s jedním nebo dvěma potomky a v mnoha případech dokonce rodina bezdětná. Příčinou je podle autora popularita a dostupnost různých antikoncepčních prostředků a fakt, že spousta rodičů začíná s budováním rodiny později kvůli svému životnímu stylu, kariéře nebo nedostatku finančních prostředků, neboť na dítě je v současnosti pohlíženo jako na velkou investici. Podle Matouška (2003) je tak postmoderní rodina založena na uspokojování potřeb partnerů na úkor potřeb dětí, jež jsou navíc kvůli pracovní vytíženosti, únavě rodičů a nárůstu dvoukariérových manželství, více odkázáni na sebe, na prarodiče, tráví čas s kamarády, zájmovými kroužky, anebo hraním na počítači. Málokterá rodina v dnešní době zachovává tradice, kterou je například společná večeře. Soudržnost rodiny je ohroženější více než kdy jindy, a proto se stává citlivější na nezvládnutí krizí.

Velkou roli také hraje emancipace ženského pohlaví. Možný (2002, 21) uvádí, že: „*od konce padesátých let ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže*“. Jsou na ně kladeny nároky, a to zejména zvládat roli živitelky, matky i manželky. Dokonce i zažitá představa sociální role muže se razantně změnila. Dříve bychom se nesetkali s otcem na mateřské dovolené, ale spíše jako s autoritou, ochráncem a živitelem celé rodiny, který má respekt ostatních členů. V důsledku těchto změn se výrazně stírají rozdíly mezi mužskou a ženskou rolí (Možný, 2002, 21).

Výchovná a socializační funkce rodiny je ohrožována i změněným charakterem školy, která má dnes socializační vliv na dítěte větší, než tomu bývalo dříve. To, jakým hodnotám a způsobům rodič svého potomka učí, se střetává nejen se školním prostředím, ale v postmoderní době rovněž s masmédií, která mají signifikantní dopad na formování osobnosti (Možný, 2002).

Pro lepší přehled na závěr této kapitoly přikládám doplňující tabulku, shrnující významné změny ve vývoji rodiny v tradiční, moderní a postmoderní době.

	TRADIČNÍ RODINA	MODERNÍ RODINA	POSTMODERNÍ RODINA
STRUKTURA	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
ZÁKLADNÍ KAPITÁL	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, kulturní
LEGITIMIZACE	sex, děti	děti	nelegitimizuje
ROLE	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
FUNKCE	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	citové
AUTORITA	otec	otec-matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
REPREZENTACE DISKURZU	náboženský, církvní	občanský	masmediální
MEZIGENERAČNÍ PŘENOS	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Tabulka č.1: Srovnání základních charakteristik tradiční, moderní a postmoderní rodiny (Možný, 2008, 23)

1.4 Specifika vícedětné rodiny v současnosti

Jelikož moje práce operuje s větším počtem sourozenců, je nutné vymezit, čím je taková rodina specifická a v čem se odlišuje, ať už v pozitivním nebo negativním slova smyslu.

Podle Svobodové (2007) se ve vícečlenné rodině musí vše dělit či násobit počtem rodičů a dětí. Finance, péče i čas rodičů věnovaný dětem by však měly být rozdělen rovnoměrně. Tím, že ve vícedětné rodině žije ve společné domácnosti více členů, soukromí každého je značně narušeno a omezeno, což přirozeně ovlivňuje kvalitu sourozeneckých vztahů. Ve větším počtu dětí je komplikovanější vyřešit místní uspořádání – tedy kolik dětí spolu sdílí pokoj, jestli má každý svůj pracovní stůl apod. Kromě bytového uspořádání

je rozhodující i určitý časový řád – zda spolu tráví rodina čas a do jaké míry (Vančurová, 1966). Autorka také tvrdí, že větší rodinné systémy disponují oproti těm menším tou nevýhodou, že mezi členy nepanují tak hlubší vztahy, čímž je jejich soudržnost značně ohrožena. Vysvětluje to kladením důrazu na prosperitu rodiny jako celku, nikoli na její jednotlivé subsystémy. Navíc obecně platí, že čím je rodina větší, tím více interakcí v ní bude probíhat (např. v úplné rodině se třemi dětmi je deset možných dyád), a tak není v možnostech rodiny, aby všechny vztahy byly hluboce intimní. Prekopová (2002) v tomto však vidí určitou výhodu. Tvrdí, že rivalita a konflikty, jimž bude podrobněji věnována další kapitola, s vyšším počtem dětí v sourozenecké skupině klesají, protože se v ní napětí rozptýlí, což ocení zejména rodiče.

Z výzkumu uskutečněném v roce 2001 v Belgii bylo zjištěno, že s rostoucím počtem sourozenců jsou potomci méně materiálně obměňováni z důvodu časté finanční tísně, je jim poskytována větší autonomie, a tedy i menší kontrola. Rodiče údajně nemají dostatečný přehled v tom, kde jejich děti tráví čas a s kým. Starší sourozenci jsou považováni za dospělé velmi brzo a přebírají tak úlohu rodiče v jejich nepřítomnosti. Roskam a Meunier (2009) rovněž vyzkoumali, že rodičovská disciplína a tresty jsou benevolentnější, a to zejména u otcovské role.

Zajonc a Markus (1975) na základě své studie tvrdí, že pro vícedětnou rodinu jsou typické větší věkové mezery mezi sourozenci. To v důsledku znamená, že nejmladší z nich si vždy bude svoji pozici benjamínka držet déle než předešlé děti v této pozici. Zároveň však podle autorů u něho dochází k nižším intelektuálním schopnostem, protože nedochází k efektu sebezdokonalování při vzdělávání mladších sourozenců. Na základě těchto zjištění došli výzkumníci k závěru, že vzrůstající počet dětí v rodině všem spíše škodí.

Oproti rodinám s jedním dítětem si však podle Matouška (2003) vícedětné rodiny udrží déle výchovnou funkci. Úloha rodiče je však jednodušší, protože je do určité míry přebíraná staršími sourozenci, kteří o ty mladší pečují (Prekopová, 2001). Děti mají také více psychických stimulů k učení. Učí se dělbě domácí práce, vyrovnávat se změnami a skromnosti. Navíc se mohou zlepšit jejich akademické schopnosti, neboť starší se učí tím, že předává vědomosti mladším, a ty tak získávají zdroj poznání (Vágnerová, 2012). Některé zdroje tak uvádí, že s rostoucí velikostí rodiny roste u jejich potomků inteligence. Názory jsou však v tomto ohledu rozporuplné, neboť jiné studie tvrdí pravý opak (Black, Devereux, & Salvanes, 2010; Sulloway, 1997).

Svobodová (2007) tvrdí, že pro rodiny s více dětmi je častější život na vesnici a tradiční rozdělení rodičovských rolí, kdy otec je ekonomicky aktivní a matka doma s dětmi. Větší počet dětí pro ni automaticky delší čas strávený na mateřské dovolené, což může v některých matkách vytvářet pocity odcizení se od okolního světa a frustraci z nerealizované kariéry. Otec zase nese břímě hlavního živitele rodiny. Role mohou samozřejmě fungovat i obráceně.

Převážná většina literatury definuje vícedětné rodiny minimálně třemi dětmi. S takovou rodinou operuji i ve svém výzkumu, protože v ní je alespoň jeden prostřední potomek. Například Matějček (1992) mluví o vícedětné rodině v případě čtyř a více dětí, kde se přirozeně vyskytuje prostředních jedinců více. Takový případ je v mé praktické části zastoupen dvakrát.

Autor rozděluje vícedětné rodiny do několika skupin:

- a) Rodiny s plánovaným počtem více dětí, který se řídí tradičním modelem rodiny, kde žena plní tradiční ženskou roli jako péči o děti a domácnost a manžel zabezpečuje rodinu po finanční stránce.
- b) Rodiny, kde byla původní představa maximálně tří dětí, ale například neplánovaným otěhotněním nebo narozením dvojčat byl počet překročen.
- c) Rodiny, kde rodiče kromě vlastních dětí mají nějaké v adopci či pěstounské péči.
- d) Rodina vzniklá spojením dospělých jedinců a jejich dětí, které pochází z předchozích rodin (např. rozvedení jedinci s dětmi s dětmi z původního manželství uzavrou sňatek vytvoří novou rodinu).

V předchozí kapitole jsem uváděla, že vícedětné rodiny jsou v současné době poměrně vzácné, a pokud se s nimi setkáme, můžeme u nich pozorovat jak znaky tradiční rodiny, která je typická pro 19. století, tak zároveň se taková instituce musela přizpůsobit současné, postmoderní době, jejíž vlastnosti si osvojila.

Na závěr této kapitoly bych ráda uvedla několik argumentů, které by vysvětlovaly úbytek vícečlenných rodin. Nevětší proměnnou je pravděpodobně zkracování reprodukčního období vlivem zvyšujícího se průměrného věku prvorodiček, který je v současnosti zhruba 28 let. V porovnání s rokem vzniku České republiky, kdy byl tento věk přibližně 22 let, můžeme zaznamenat razantní změnu (ČSÚ, 2018). S tím úzce souvisí už zmiňované vyšší vzdělání matek a jejich touha po kariéři seberealizaci (Možný, 2008). Osobně vidím problém v nepříznivé rodinné politice ve věcech sociálních a ekonomických, kdy se takové rodiny dostávají do finanční krize. Navíc, je větší počet dětí determinovaný i národností,

v případě naší republiky například romskou, a také náboženským vyznáním, které se podle Možného (2008) vytrácí.

1.5 Význam výchovy v rodině

„Narozením prvního dítěte se z manželství stává rodina a manželé vedle své dosavadní role musejí přijímat nové úkoly spojené s rolí otce nebo matky“ (Langmeier & Krejčířová, 180). Jejich privilegium být rodičem s sebou nese své světlé a stinné stránky. Erikson tvrdí, že dospělý člověk potřebuje o někoho pečovat, a proto se těší na roli rodiče. Dítě mu do života přináší radosti, lásku, pomáhá mu v osobním růstu tím, že v rodiči probouzí nové stránky lidské osobnosti (např. ochranný postoj). Díky tomu má jeho život smysl. Na druhé straně s sebou příchod dítěte přináší mnohá omezení, kteří si někteří, zejména mladí rodiče, neuvědomují (Langmeier & Krejčířová, 180).

Vychovávat dítě nebo děti v současné době nepatří mezi jednoduchý úkol, protože jsou na rodiče kladeny velké nároky. Ti bývají často vyčerpaní po fyzické i psychické stránce, a navíc si jsou vědomi, že i jiné instituce „vychovávají“ jejich potomka. Mezi ně patří škola, média, kamarádi a další. Jejich úsilí, stejně jako víra ve své kompetence, tak v mnoha ohledech upadá. Podle Tomana (1961) má však rodinné prostředí, i navzdory působení okolí a jiných institucí, největší vliv na výchovu.

Satirová (1994, 30-31) klade důraz na takovou výchovu, jež zahrnuje vlídnou rodinnou atmosféru pro rozvoj zdravého sebevědomí u dítěte. Konstatuje, že:

Dítě přicházející na svět nemá minulost, nemá za sebou žádnou zkušenost, žádnou stupnici, jíž by mohlo měřit svou vlastní cenu. Nemluvně se musí spoléhat na své zážitky s lidmi a na jejich chování, související s hodnocením dítěte jako osoby. Prvních pět nebo šest let je sebeúcta dítěte formována téměř výhradně rodinou. Když začne chodit do školy, vstupují do hry další vlivy; rodina však zůstává důležitá. Vnější síly mají tendenci zesílit pocit vlastní ceny nebo bezcennosti, který dítě získalo doma... Každé slovo, výraz tváře, gesto nebo chování rodičů přijímá dítě jako výraz svého hodnocení.

Podle Vágnerové (2012), aby z dítěte vyrostla zdravá osobnost, měla by rodičovská výchova zahrnovat:

- a) naučení schopnosti učit se a podat výkon
- b) vypěstování pracovních návyků
- c) pomoc při stanovení rozumných cílů a snahy plnit je
- d) rozvoj samostatného myšlení – schopnost řešit problémy samostatně

- e) podporu zájmů a talentů dítěte
- f) naučení potomka neodradit se a nepropadat depresi při neúspěchu, a rovněž se nenechat unést úspěchem

Langmeier a Krejčířová (2006) popisují tři základní výchovné styly, které jsou v literatuře nepopulárnější. V praxi rodiče se zpravidla prolínají.

1. **Autoritativní styl** – Rodiče si vymáhají bezpodmínečnou poslušnost, podřízenost, respekt ze strany dítěte a uposlechnutí všech svých příkazů i zákazů bez diskuzí. Dítě v takové výchovné situaci nemá žádnou volnost, neboť za něho rodiče vše rozhodují sami a má z nich strach.
2. **Liberální styl** – Vyznačuje se velmi shovívavým přístupem k dítěti a „klade důraz na ponechání co největší volnosti dítěte bez omezování jeho vlastní aktivity“ (Langmeier & Krejčířová, 2006, 269). Leman (2016) však uvádí, že tento typ výchovy často vytváří malé tyrany, kteří ovládají celou domácnost. K rodičům pociťuje skrytý hněv za nenastavení hranic a pravidel. Taková výchova je příčinnou vzdoru u dětí. Někdy se rodiče v určitém bodě stanou přísní, ale po nějakém čase se opět vrátí jejich liberální výchova. Pro dítě je toto velmi matoucí a neví, co má čekat.
3. **Demokratický styl** – Tento typ je odborníky považován za nejzdravější pro vývoj dítěte. Poskytuje jedinci, jakožto respektovanému a samostatnému individu, přiměřenou volnost vzhledem k jeho věku, ale zároveň mu vymezuje nutné hranice. Učí ho přijmout odpovědnost za své činy. Zakládá si na vysvětlení, nikoliv na trestech. Podle Lemana (2016) tato výchova užívá užitečných prostředků, jakým je například kapesné. Dítě se učí znát hodnotu peněz, hospodařit s nimi a pochopit důsledky svých činů (např. u rozbití hračky). Rodiče dítěti poskytují takovou přátelskou a zodpovědnou „mentorskou“ oporu na jeho životní cestě. Autor rodičům doporučuje neměnit stanovená pravidla, nevynucovat si poslušnost agresivní cestou a podněcovat dítě ke spolupráci, nikoliv soutěživosti apod.

Je nutné zmínit, že výchovné strategie rodičů se s věkem dětí mění. Ve školním věku jsou typické psychické tresty, jako například domácí vězení, zákaz počítače apod. Navíc jsou ve společnosti stále viditelné odlišnosti ve výchově chlapců a dívek. Rozdíly existují i ve výchově matek a otců. Každý rodič totiž projikuje do výchovy způsoby, se kterými má zkušenost z vlastního dětství. Například rodič, který vyrůstal v rodině, kde nebylo žádoucí dávat najevo city, může mít problém s jejich vyjadřováním. Kromě toho je během výchovy ovlivněn vlastní i potomkovou sourozeneckou konstelací (Isaacson

& Radish, 2006). To potvrzuje i Leman (1997, 35), který tvrdí, že: „*typická je tendence každého z rodičů ztotožňovat se s dítětem, které se narodilo na stejné příčce sourozenecké konstelace jako on*“. Pokud se partneři svým výchovným stylem příliš neshodují, může to v nich vyvolávat konflikty a v dětech zmatek (Langmeier & Krejčířová, 2006). Přesto je přítomnost obou rodičů významná. To, jak se matka chová k synovi má vliv na to, jak bude v budoucnu vnímat ženy, co bude od nich očekávat a jak si k nim bude chovat. Zrovna tak u dcery a jejích budoucích vztazích s muži bude hrát roli její vztah s otcem.

Čapek a Čapková (2010, 8) uvádí, že: „*Jestli existuje něco, co jako rodiče musíme udělat, je to dopřát každému svému dítěti bezvýhradnou lásku, která nezávisí na tom, jaké má známky, jak doma pomáhá, nebo na čemkoli jiném. Musíme mít rádi každé své dítě takové, jaké je.*“

Při výchově tedy musí být dítě přijato takové jaké je, tedy i se špatnými stránkami. Rodič by měl mezi děti lásku rozdělit rovnoměrně a být spravedlivý, i když je to někdy těžké, protože ne každý potomek je mazlivý, pomáhá nám, poslouchá a stejně jako v kontaktu s dospělými, některé dítě nám může být méně sympatické a necítíme s ním souznění.

Kluger (2001) tvrdí, že konkrétně 75 % otců a 65 % matek mají mezi svými dětmi oblíbence a dávají to svými výchovnými způsoby najevo. Otcové zpravidla vytváří alianci s nejmladší dcerou a matky zase upřednostňují své starší syny. Kluger však dodává, že ono číslo je mnohem vyšší a rodiče si akorát nechtějí náklonost ke svému „oblíbenému potomkovi“ přiznat. Zde asi nemá smysl ani dodávat, že výchova sourozenců v takovém případě není totožná. Oblíbené dítě bývá tak více rozmazlované, pravidla i tresty jsou pro něho mírnější a dostává se mu více péče, lásky i stimulů. Ostatní děti tak většinou na „oblíbeného člena“ žárlí, mají pocity méněcennosti a cítí nespravedlnost – to vše vyúsťuje v konflikt nejen mezi sourozenci, ale i v dyádě rodič-dítě.

Leman (2016) se na odlišnosti ve výchově dětí dívá z jiného úhlu a jakožto odborník na sourozenecké konstelace, vytvořil různé výchovné typy pro všechna pořadí narození, kterými se však budu podrobněji zabývat v následující části práce. Zastává názor, že každé dítě je originál. Rodí se do jiné situace, která může zahrnovat nějaké sourozence nebo nemusí. Má jiné osobní vlastnosti, fyzický vzhled, temperament, povahu, seskupení genů, pohlaví atd. To vše vytváří jedinečné individuum, které vyžaduje rovněž individuální přístup. Rodič by tak měl empaticky naslouchat dítěti a všimnout si, co dítě potřebuje, v čem potřebuje pomoci, proč zrovna dělá to, co dělá. Odborník konstatuje, že se dá tímto přístupem mnohému předejít, a to zejména rivalitě mezi sourozenci a negativnímu vlivu

sourozeneckých pozic. Nabádá rodiče, aby si ve své roli kladli otázky a hledali na ně odpověď.

Vzhledem k ohnisku mé práce mohou reflektovat například takto: Je prostřední dítě uzavřené? Je to tím, že na něho zbývá nejméně času? Nezapomínáme na něho? Ví, že má v rodině stejně důležitou roli jako ostatní členové?

Myslím, že pokud dokážeme nalést odpovědi, můžeme být i lepšími rodiči, učiteli, psychology prostředních dětí a dalšími osobami, kterým tato bakalářská práce bude jakýmkoliv způsobem užitečná.

1.6 Sourozenecký vztah, rivalita, žárlivost a konflikty

Kluger (2011) uvádí, že sourozenecký vztah je tím nejsilnějším a nejbližším poutem, které je nám dáno, a patří mezi nejdelsí relaci v našem životě. Učí nás, jak milovat, pečovat o druhé, sdílet, být upřímným a věrným. Školí nás pro budoucí vztahy zejména v schopnosti dělat kompromis a udržet tajemství. Pouto může být zdrojem spousty emocí – od radosti, přes smutek, hněv až pláč. Stačí si představit soužití sourozenců, kteří se smějí při společné hře nebo pláčou, protože jeden vzal druhému oblíbenou hračku. Emoce jsou, jako v každé jiném vztahu, naprosto přirozené a učí nás různým situacím, zejména těm konfliktním. Kluger proto na rodiče apeluje, aby nechali dětem prostor pro vybití emocí, netrestali je za to, ale ani je v tom nijak nepodporovali (např. porovnáváním mladších sourozenců s nejstarším). Matějček (1992) radí při sourozeneckém konfliktu rovněž ignorovat žalování, které sleduje cíl získání pozornosti. Kluger (2011) udává, že dítě přichází na svět bez jakékoliv kontroly, a i když dává zpočátku všechno najevo dost intenzivně, postupem času se učí svůj projev regulovat.

Mimo jiné rivalita s sebou nese i porážku, díky které se jedinec naučí, že v životě neexistuje pouze výhra. Naučí děti hájit své pozice a objeví-li se sourozenecká závist, vede jedince k zdokonalení a touze usilovněji pracovat na sebe sama (Faber & Mazlish, 2009). Ač se tedy může zdát, zejména rodičům, že sourozenecké hádky jsou špatné, autoři zdůrazňují pozitivní význam určité zdravé míry konfliktů, žárlivosti i rivality mezi sourozenci.

Kluger (2011) jako nejčastější příčinu hádek mezi sourozenci uvádí boj o hračku. Tvrdí, že stejně jako si člověk brání svůj majetek, dítě střeží své teritorium – v jeho případě hračky. Uvádí, že někdy stačí pouhý pohled na onu hračku. Podle studie se skupina dvou až čtyř dětí jedenkrát pohádá za dobu 6,3 min (což je 9,5 hádek za hodinu). Dalším

důvodem konfliktů v rodině je podle něho samotná existují na sobě zcela nezávislých vztahů mezi jednotlivými členy.

Podle Sullowaye (1997) je pro sourozence typický boj o co největší množství rodičovské lásky, péče, pozornosti a moci v rodině. Jakožto zastánce evoluční teorie a jejího působení na vztahy, přirovnává soupeření sourozenců k boji zvířat o potravu – tedy boji o přežití. Děti tak téměř od narození experimentují s novými strategiemi a snaží se o to, aby převyšovaly ty od svých sourozenců. Status prvorozeného poskytuje schopnost prosadit se, i když přichází moment „sesazení z trůnu“, o kterém mluvil zejména Alfred Adler. Mladší užívá strategie, které ho učí prosadit se i v situaci, kdy čelí schopnějšímu a staršímu konkurentovi, který se narodil před ním. Tím mladším může být druhorozený, prostřední nebo nejmladší. Role jedináčků je podle autorů v tomto ohledu značně znevýhodněna. Bez opozice se podle nich dítě nenaučí dělat kompromisy, dělit se o věci, řešit mezilidské konflikty, snášet frustraci apod. Dá se říct, že naši sourozenci představují průpravu do budoucího života. Odborníci na rodiče apelují, aby se benjamínek dostal do kontaktu se sestřenicemi, bratrance a kamarády, kteří mu mohou absenci sourozenců alespoň částečně vynahradit (Daloz, 2002; Novák, 2007; Prekopová, 2002; Vančurová, 1966).

Někdy se stává že sourozenecká rivalita je směřována externě, a to nejčastěji ve školním prostředí, kde může docházet k zhoršení prospěchů nebo problematickému chování za účelem zkoušení hranic, vyjádření frustrace a zejména získání pozornosti od rodičů (Daloz, 2002). Autorka tento fenomén dává do souvislosti s příchodem nového sourozence, který si přirozeně uzurpuje veškerou pozornost rodičů. Aby rodiče předešli žárlivým projevům a jiným nepříjemnostem (například regresi), doporučuje autorka, aby se dítě na příchod sourozence dopředu připravilo. Pomáhá rovněž vysvětlit mu celou situaci a zdůraznit jeho důležitost v celém procesu (např. tím, že mu dáme za úkol se o malého sourozence postarat se). Regrese u dítěte funguje jako obranný mechanismus, kdy se dítě cítí ohroženo nově příchozím sourozencem, a tak se navrátí do dřívějšího stupně mentálního vývoje. Může mít problémy s pomočováním se, nočními děsy, kousáním nehtů apod. Tyto problémy mohou mít krátkodobý i dlouhodobý charakter. Dítě tímto nevědomým procesem usiluje o získání rodičovské pozornosti, která je věnována především menšímu sourozenci.

Podle Prekopové (2002) jsou náchylnější k žárlivým a negativním postojům vůči mladšímu sourozenci děti do tří let. Nemají totiž ještě dokončenou pevnou vazbu a příchod jiného dítěte do rodiny je pro ně velký otřes. Nevědí si se svými pocity rady a frustraci obrací proti rodičům a sourozenci. Daloz (2002) dodává, že žárlivé dítě může začít o sobě

pochybovat a bude mít snahu popírat svoji existenci – negovat se. Takoví jedinci pak bývají snadno zranitelní a těžko se prosazují. Pokud tyto žárlivé projevy jedinec nezvládne v dětském věku, mohou u něho přetrvávat až do dospělosti.

Co se zvýšené pravděpodobnosti rivality mezi sourozenci týká, Čapek a Čapková (2010) uvádí, že sourozenecké konflikty se častěji projevují mezi sourozenci stejného pohlaví. Podle výzkumu Foučkové (1988) je největší rivalita konkrétně mezi sestrami. Čapek a Čapková (2010) konstatují, že při kombinaci odlišného pohlaví děti disponují rozdílnou rolí, kamarády, hračkami, a nedochází k tak častým střetům. Sourozenci v takovém případě připomínají spíš jedináčky. V případě staršího bratra bývá také výrazný jeho ochranný postoj a zvýšená citlivost k ženskému pohlaví. Na tento jev má Adler (1999) jiný pohled. Tvrdí, že pokud má dívka staršího bratra, snaží se ho předejít už z principu rozdílného pohlaví. V opačném případě, kdy je starší dívka, jež má tendenci hrát roli druhé matky, se její mladší bratr tomu často vzpírá.

Kromě pohlaví sourozenců závisí podle Vágnerové (2005, 208) i na jejich věkovém rozdílu. Uvádí, že: „*Sourozenecká rivalita bývá silnější, čím bližší jsou si sourozenci z hlediska věku a vývojové úrovně.*“ Na základě výše zmíněného můžeme tedy konstatovat, že soupeření se projevuje zejména u sourozenců stejného pohlaví, kteří si jsou věkově blízko. Leman (2016) poněkud konkrétněji dodává, že pokud je mezi potomky vyšší věkový rozdíl jak tři roky, jejich rivalita nebude tak intenzivní a mladší sourozenec bude k tomu staršímu spíše vzhlízet považovat ho za svůj vzor. S tímto úplně nesouhlasí Dalloz (2002, 57), jež se rivalitou a žárlivostí mezi sourozenci zabývá do velké míry. Ve své publikaci uvádí, že: „*věkový rozdíl nepředstavuje problém – žárlivost existuje, ať je věkový rozdíl jakýkoliv*“. Kromě toho Dalloz popisuje přirozenou proměnlivost bojů mezi dětmi, kdy s věkem komunikace nabývá kvality, ubývá pláče a fyzického napadání a sourozenci se uchylují spíše k verbálnímu vyjádření ve formě žalování a nadávek. Vysvětluje, že sourozenecké vztahy, stejně jako jiné, mají svoji dynamičnost a jejich kvalita se v čase mění. Zpravidla se jejich kvalita zlepšuje směrem k dospělosti. Novák (2007) takové vztahy popisuje sourozenecké konflikty v dětském věku jako jednodušší a povrchnější.

Ve své práci však nesmím opomenout zmínit i to, že sourozenci nemusí soupeřit jenom mezi sebou, ale jejich sourozenecké pouto představuje alianci v boji proti vnějšímu světu (Prekopová, 2002). I přes vzájemnou rivalitu můžeme spatřit většinou silné projevy lásky, kdy například starší sourozenec utěšuje a pečuje o svého mladšího sourozence, který usiluje o jeho přízeň, pomáhá mu s úkoly nebo ho brání před ostatními. Mladší zase mají

schopnost staršího rozveselit a půjčit sourozenci trochu své bezstarostnosti. Toto prosociální chování s sebou nese také spolupráci, obětavost a respekt vůči druhým.

Na závěr této poměrně hutné kapitoly, která je ale pro pochopení sourozeneckých konstelací nezbytná, bych pro pochopení nezastupitelného významu sourozenectví zmínila zajímavé zjištění Matějčka a Dytrycha (2002). Výzkumníci z dnes již dospělých jedinců vyrůstajících v nepříznivém rodinném klimatu, vybrali ty, kteří byli umístěni do SOS vesniček. Tam pobývali buď se svými sourozenci nebo s cizími dětmi. U těchto dětí vyzorovali bezproblémový vývoj a zvládnutí náročné situace v dětství. Na základě studie zjistili, že sourozenecké vztahy, poskytující pocit domova, a to i včetně těch uměle vytvořených, patří mezi nezastupitelné protektivní a resilientní činitele v životě nás všech a mají nezastupitelnou úlohu.

2 SOUROZENECKÉ KONSTELACE

Druhá polovina teoretického oddílu práce si klade za cíl čtenáře nejen lépe obeznámit s ústředním termínem sourozenecké konstelace, ale upřesnit z historického hlediska i zájem o tuto problematiku. Vymezeny budou jednotlivé konstelace včetně jejich pravděpodobnosti určitých typických rysů. Budou nastíněna možná úskalí jednotlivých pořadích narození, vhodná výchovná opatření a perspektiva budoucnosti v oblasti zaměstnání a vztahů.

Vzhledem k tomu, že práce pojednává konkrétně o prostřední konstelaci, bude na ni kladen v kapitolách obzvlášť důraz a její problematika bude popsána podrobněji. Jelikož je však prostřední dítě součástí sourozenecké skupiny, je pro čtenáře a mě, jakožto výzkumníka, nezbytné pochopit i ostatní role na základě narození.

2.1 Co jsou to sourozenecké konstelace?

Podle Dostála (2007, 3) „*teorie sourozeneckých konstelací tvrdí, že naše sourozenecká pozice (tedy to, kolikátí jsme se narodili, máme-li bratry či sestry a v jakém věkovém složení) značně ovlivňuje náš způsob vnímání světa, řešení problémů, naše fungování v mezilidských vztazích, sebehodnocení, postoje i naši studijní či pracovní úspěšnost*“.

Pořadí narození může determinovat naší osobnosti, ale mluvíme o pouhé pravděpodobnosti nebo tendenci, nikoli jistotě, protože se nejedná o jediný faktor, jež na nás působí (Adler, 1999). McKningová (2014) tvrdí, že pozice není špatná ani dobrá, může nám pomoci vysvětlit kým jsme a k čemu máme v životě sklon. Musíme si však uvědomit, že k úplnému obrazu osobnosti, stejně jako při skládání puzzle, nám chybí spousta dalších kousků. Například v případě prostředního dítěte tedy nemůžeme automaticky usuzovat, že postrádá rodičovskou péči a cítí se opomíjený, i když to patří mezi pravděpodobné rysy této konstelace, protože neznáme celý jeho životní kontext. Čapek a Čapková (2010) proto konstatují, že pokud bychom chtěli porovnat děti ve stejné sourozenecké konstelaci narozené ve zcela jiných rodinách, nebudou mít nikdy úplně stejné rysy, protože na oba bude působit jiná souhra faktorů.

Kromě sourozeneckých konstelací se můžeme setkat i s termínem rodinné konstelace. Ty nám pomáhají lépe pochopit pozici všech členů rodiny. Sobotková (2001,37-

38) takovou konstelaci chápe jako: „*sociálně psychologické uspořádání rodiny. Patří sem osobnostní charakteristiky a citová vzdálenost členů rodiny, pořadí narození a pohlaví sourozenců, věkové rozdíly, dominantní a submisivní pozice, počet členů rodiny a další faktory*“. Na základě této definice můžeme konstatovat, že sourozenecké konstelace spadají pod rodinné konstelace.

2.2 Historie sourozeneckých konstelací

Prvním, kdo se zajímal o vliv naší sourozenecké pozice, byl v roce 1874 statistik, psycholog a antropolog **Francis Galton**. Ve studii s názvem *Men of Science* si povšiml, že mezi vědci je většina prvorozených nebo jedináčků. Odůvodňoval to jejich vyššími ambicemi, zodpovědností a přístupem rodičů (Galton, 1874).

Teorie sourozeneckých konstelací však byla více rozvíjena až později **Alfredem Adlerem**, zakladatelem individuální psychologie, jenž je považován za otce této teorie, a který odstartoval éru výzkumů zabývajících se touto problematikou. Dostál (2007) uvádí, že od 40. let byly provedeny výzkumy zabývající se například hledáním rozdílů v inteligenci, povaze, kariérních úspěších, mezilidských vztazích, politické preferenci nebo dokonce sexualitě. Některé studie zkoumaly i odlišnosti v tělesném a psychickém zdraví mezi jednotlivými pozicemi sourozeneckých konstelací.

Adler (1999) byl přesvědčený, že sourozenecká konstelace determinuje to, jak dítě vnímá rodinu, zejména tedy rodinné vztahy a postavení sebe sama v této instituci. Mimo jiné jako první použil termín sourozenecká rivalita. V souvislosti se sourozenectvím hovoří o tzv. de-identifikaci, která se mezi sourozenci projevuje snahou odlišit se od sebe navzájem a definováním vlastní identity. Podle něho tedy není náhodou, že se každý ze sourozenců vydává jiným směrem. Adlerova teorie pořadí narození hraje důležitou roli zejména, pokud zkoumáme psychologické rozdíly mezi jedinci.

Z dalších autorů, zabývajících se teorií, bych uvedla jméno **Frank J. Sulloway**. Ten došel k závěru, že narození má vliv na osobnost jedince a zejména na jeho hodnotový systém. Podle něho není náhodou, že starší sourozenci jsou konzervativní a brání zaběhnutý systém před změnou, a oproti tomu jejich mladší sourozenci projevují revoluční, riskantní myšlenky a prosazují změnu. Jeho výzkumný vzorek byl tvořen několika tisíci významných osobností včetně vědců za posledních pět století. Autor ve své knize *Born to Rebel* navíc rozlišuje funkční a biologické pořadí narození, které se ve výjimečných případech nemusí překrývat, a to vlivem různých proměnných, které jsou v práci podrobně popsány později.

Nejčastěji však má na konstelaci vliv vyšší věkový rozdíl mezi sourozenci a jejich pohlaví (Sulloyway, 1997).

Jeho závěry o sklonu ke konzervativním nebo revolučním hodnotám se mu potvrdily ve studii s Richardem Zweigenhaftenem, jež zkoumala vztah sourozenecké pozice a sportu. Zjistili, že více riskantním sportům se věnují nejmladší sourozenci, neboť to mají v povaze, a naproti tomu prvorození zase volí spíše bezpečnější a osvědčené druhy sportů (Markman, 2010).

V současnosti jsou asi nejvíce populární publikace **Kevina Lemana**. Tento americký psycholog, na rozdíl od ostatních autorů, své poznatky čerpá přímo ze své poradenské praxe a rodinné zkušenosti. Navazuje na Alfreda Adlera a stejně jako on tvrdí, že to, kolikátí se narodíme má vliv na náš budoucí život v mnoha ohledech. Determinuje to naše osobnostní rysy, výběr zaměstnání a životního partnera, výchovu dětí, a dokonce i vztah k Bohu (Leman, 2016). Z jeho koncepce budu vycházet zejména v následující kapitole při podrobném popisu jednotlivých sourozeneckých pozic.

Stejně jako každá mince má svoji druhou stranu, i teorie sourozeneckých konstelací má své odpůrce. Mezi ně patří například dlouhodobá studie *Birth Order*, v níž **Angst** a **Ernstová** (1983) nenašli žádný zásadní vliv pořadí narození na vlastnosti jedince. Kritizují tak jiné výzkumy, jež podle nich přehlídí proměnné jako velikost rodiny, sociální zázemí apod., a které vlivem nepřesnosti nacházejí korelaci mezi pořadím narození na osobností.

Další osobou, která se věnuje vlivu pořadí narození je **Lisette Schuitemaker** (2016). Mluví o takzvaných „birth order blind spots“, jež ovlivňují naše jednání s druhými. Podle ní má vždy jedinec narozený v určitém pořadí nějaký vztah k sourozenci či sourozencům a rovněž disponuje určitými typickými rysy pro svoji pozici nejstaršího, prostředního nebo nejmladšího. Při kontaktu s přáteli, kolegy v práci, partnerem nebo dokonce vlastními dětmi narozenými do určité pozice, si do nich daný jedinec projektuje vlastnosti svých sourozenců a dochází tak, často nevědomě, k neshodám. Kromě toho je autorka zastáncem toho, aby v každé firmě byl součástí pracovního pohovoru i prostor pro otázku týkající se pořadí narození. V Nizozemí, odkud i ona sama pochází, se setkala s podnikatelskými firmami, pro které toto představuje důležitý krok. Věřící, že pro každou pracovní funkci či pozici je potřeba vybrat jedince s konkrétními vlastnostmi tak, aby mu práce sedla nejlépe.

Kromě zahraničních autorů uznávají teorii jich je pár i na české akademické půdě. Z nich bych jmenovala **Tomáše Nováka**, který vydal knihu *Sourozenecké vztahy*, dále **Jiřinu**

Prekopovou, jež se zabývá zejména pozicí prvorozeného a rovněž vydala publikaci. Problematikou sourozeneckých konstelací a vztahů se okrajově zabývá i **Marie Vágnerová** nebo **Zdeněk Matějček**.

Na závěr této kapitoly je nutné zmínit, že tato teorie stále představuje nedostatečně probádanou oblast. Hlavním problémem je to, že mnohé výzkumy si navzájem odporují a nelze tak jejich závěry považovat za relevantní.

2.3 Jednotlivé pozice v teorii sourozeneckých konstelací

Adler (1999) rozlišuje pozici prvorozeného, druhorozeného, nejmladšího a jedináčka jakožto čtyři prototypy teorie sourozeneckých konstelací. Přesto, že se Leman (2016) považuje za adleriána, popisuje tři kategorie pořadí narození: prvorození (včetně jedináčků), druhorození (včetně prostředních dětí) a benjamínky (nejmladší děti).

Jelikož si moje práce klade za cíl pochopit roli prostředního sourozence, která je v Adlerově pojetí poměrně opomíjena a Leman ji zahrnuje do pozice druhorozeného, budou následující podkapitoly, pro lepší pochopení, nést tato označení:

- Prvorozené dítě
- Druhorozené dítě
- Prostřední dítě
- Nejmladší dítě („benjamínek“)
- Jedináček

2.3.1 Prvorozené dítě

Podle výzkumů vykazují prvorození, oproti mladším sourozencům, vyšší míru sebevědomí a silnější motivaci při dosahování svých cílů. Velmi si zakládají na perfekcionismu, vážnosti a úctě k zákonům. Mají rádi řád, věci po kontrolou, zorganizované do posledních detailů, a to včetně své budoucnosti. Často se vyznačují mimořádnou sebekázní, trpělivostí, odpovědností a vysokými ambicemi. Jakožto konzervativní jedinci upřednostňují to tradiční, zaběhnuté a nepatří tak mezi milovníky změn ani překvapení (Leman, 2016).

Mnoho provedených studií u nich potvrzuje vyšší studijní schopnosti (např. Markus & Zajonc, 1975; Lehmann, Nuevo-Chiquero & Vidal-Fernandez, 2014). Kluger (2011) jejich vyšší IQ vysvětluje vysokým úsilím, nadprůměrným zájmem ze strany rodičů, ale také

možností učit svoje mladší sourozence. Nicméně existují i studie, které žádný vztah nenašly (Rodgers, Cleveland, van den Oord, & Rowe, 2000).

Vhledem k jejich častým osobním rysům není náhodou, že prvorození vykonávají většinu náročnějších, vůdčích a vážených povolání (např. astronaut, právník, lékař, inženýr, supervizor, ekonom apod.). Podle Krugera (2011) jsou to právě jedinci narození jako první, kteří disponují nejvyšším platem. Nebojí se jít „přes mrtvoly“ a často u nich dominuje asertivita nebo přesvědčivost (Sulloway, 1997).

Ač se může zdát, že jejich vlastnosti jsou velmi užitečné (zejména v kariéře), nesou podle Lemana (2016) i svá rizika – zejména pro zdraví a mezilidské vztahy. Jejich tělo je v neustálém stresu kvůli snaze perfektně uspět a splnit všechna očekávání okolí. V dětském věku popisuje McCarthy (2018) zejména vysoké nároky od rodičů (např. dostat se na vysokou školu, postarat se o sourozence, splnit domácí povinnosti apod.). Jako jediný mezi sourozenci nese z jejich strany rovněž břímě největší kontroly. Je taky typické, že svého prvního potomka „tlačí“ svým směrem. Jelikož se jedinec většinou snaží rodiče nezklamat, stává se z něho perfekcionista s vysokými ambicemi na celý život. Podle McCarthyho proto není náhodou, že polovina amerických prezidentů byla jedináčky a dvě třetiny podnikatelů rovněž.

McArthur (1956) tvrdí, že nejstarší jedinci jsou ze všech dětí nejvíce introvertní a mají menší potřebu se objímat s druhými. V životě jsou spíš orientováni více na dospělé a mají problém s navazováním kontaktu s vrstevníky. To je způsobeno závislostí na rodičích, s nimiž dochází k vyšší identifikaci, a ke kterým projevují nižší míru nesouhlasu. Z dětí v rodině jsou těmi, kteří nejrychleji dospějí (např. mluví a chodí dřív než ostatní děti), protože je jim věnováno zpočátku nejvíce péče, a navíc od nich rodiče očekávají dospělé chování. Hloupí, nespolehliví a dětinští mohou být mladší sourozenci, ale oni jsou ti moudří, dospělí, na které je spolehnoutí. Dospělé vlastnosti prvorozeného jsou tak do velké míry dány typem rodičů – zda mají vysoké nároky, dokáží dítě ocenit, věnují mu svoji péči i po příchodu sourozenců apod. (Leman, 2016).

Podle Adlera (1999) má nejstarší nejvíce proměnlivé vzorce chování, neboť je jeho konstelace nejvíce dynamická. Narodil se do rodiny dospělých, kteří tu byli pouze pro něho, avšak s příchodem sourozenců se o ně musel začít dělit, vytvořit si určitý vztah ke svému bratrovi nebo sestře. Prekopová (2002) tento moment popisuje jako nejtěžší období v životě prvorozeného. Langmeier a Krejčířová (2006) konstatují, že prvorozené dívky tuto situaci zvládají lépe, protože obecně jejich pohlaví má lepší vztah k malým dětem. Chlapci naopak

mají tendenci vůči konkurenci vykazovat nepřátelské chování, čímž je přijetí sourozence zkomplikováno a vyžaduje velké úsilí rodičů. Adler (1999) v tomto „sesazení z trůnu“ vidí i pozitivní věc. Jedince tak alespoň opouští pocity osamělosti, které bez přítomnosti „rodinného kamaráda“ zažíval. Podle doktorky McKningové (2014) nejstarší často poučují své mladší sourozence a dostávají se tak s nimi díky tomu do konfliktu. Nikdo totiž nemá rád nevyžádané rady. Snaží si tím tak zvýšit ego a pocit, že vědí více než jejich sourozenci. Pokud jsou předehnáni mladším sourozencem, tedy druhorozeným (popř. prostředním), který se tak stává objektem rodinné chvály, nejstarší má pocity selhání, které většinou přechází v pocity méněcennosti.

Leman (2016) si ve své poradenské praxi všiml dvou typů prvorozených. První typ je ochotný pomoci každému, ale očekává za to pochvalu – ať už u rodičů, učitelů, zaměstnavatele nebo u partnera. Často, díky své vstřícnosti prvorozeného, bývá vykořisťován druhými. Druhý typ je naproti tomu asertivní někdy až agresivní a prosazuje svoji moc a vůli na úkor ostatních. Jeho charakter se mu většinou negativní promítá do mezilidských vztahů.

Psycholog také uvádí, že jsou to právě jedinci narození jako nejstarší, kteří se pro své vysoké nároky dostávají k psychologovi nejčastěji. Podle něho je důležité, aby se naučili lidem říkat „ne“, polevili ze svých požadavků, nehnali se neustále za něčím, ale naopak se pozastavili, užívali si život, zasmáli se svým chybám, a uvědomili si, že i ty člověka posouvají.

2.3.2 Duhorozené dítě

Duhorození se zpravidla vydávají opačným směrem než jejich starší sestra nebo bratr, aby předešli porovnávání ze strany rodičů a třeba i učitelů, a to zejména pokud jejich sourozenec je u rodičů za své úspěchy chválen (Leman, 2016). Adler (1999, 14) však uvádí: „*mnohdy sestává, že druhé dítě svůj vzor překoná, a příčinou bývá to, že starší sourozenec je rozladěn existencí konkurenta... rodiče jsou vůči jeho výkonům čím dál kritičtější a v jejich očích začíná být stále více vyzdvihován mladší konkurent.*“ Dochází tak k tzv. výměně rolí. Duhorozený získává pozici (funkční nikoli biologickou) prvorozeného spolu s jeho privilegií (Leman, 2016).

Podle Adlera (1999) má tedy druhý potomek na výběr, kterou cestou se vydá. Zda se bude snažit převýšit jeho normu nebo se vydá úplně opačným směrem.

Druhorozený potomek může být, v případě dvou dětí, nejmladším v rodině, anebo se z něho stává, pokud je v rodině více sourozenců, prostřední dítě. Blíže proto bude tato role popsána v následujících kapitolách.

2.3.3 Prostřední dítě

Prostřední dítě bývá nejčastěji druhé ze tří, ale v rodině, která disponuje více než třemi potomky, může být i jako třetí dítě ze čtyř, čtvrté z pěti, a podobně.

Pozice prostředního je nejproblematičtěji definovatelná, a je u ní proto obtížné předpokládat nějaké typické rysy. Podle McKningové (2014) zpravidla sdílí charakteristiky nejstaršího i nejmladšího. Jedinec může být na jedné straně přátelský, nekonfliktní a nedělat si z věcí „velkou hlavu“, avšak na druhé straně může být samotářský, soupeřivý, agresivní a utrápený. To, jaké prostřední dítě z něho vyroste, závisí na celém rodinném systému – zejména však na přístupu rodičů a na jeho starším prvorozeném sourozenci, který je buď silný nebo slabý. S jistotou však lze říct jediné, že prostřední se „*narodil příliš pozdě a příliš brzo*“ (Leman, 2016, 87). Pozdě, protože mu jeho starší sourozenec ukradl rodičovský nadstandard a současně moc brzo, aby se mu dostala privilegia věčné roztomilosti a úlev nejmladšího sourozence (Leman (2016). V souvislosti s touto nelehkou pozicí mnozí autoři mluví o „*middle child syndrome*“, tedy syndromu prostředního dítěte (Webb, Gore, Amend & DeVries, 2007). Toto označení představuje podle Čapka a Čapkové (2010) pocity zanedbání, jež v rodině mohou vznikat a vytvářet tak u prostředního potomka pocity méněcennosti. Autoři tak upozorňují i na zvýšenou možnost výskytu citové deprivace nebo rozvoje sociálně-patologických jevů. V takové situaci jsou prostřední děti ve škole považovány za nejvíce problematické, neboť vykazují agresivní chování, pasivitu, nepozornost atd. Kenneyová (2011), dětská psychologka, však označení „syndrom“ neuznává, protože se podle ní se nejedná o žádnou nemoc a toto označení jenom posiluje předsudky o prostřední konstelaci.

Leman (2016) na základě svých zkušeností z praxe vyzoroval u dětí uprostřed následující vlastnosti. Často se cítí v rodině přehlíženy, protože nejsou ani ti zodpovědní a úspěšní, a ani ti zábavní nebo roztomilí. Kluger (2011) prostředního popisuje jako toho, kdo v rodině stále zvedá ruku, ale nikdy není vyvolán. Tato realita plná přehlížení v nich může, při citlivější povaze, vytvářet problémy se sebeúctou a hrdostí. Stejně jim tak podle Nováka (2007) často schází suverénnost a sebedůvěra, kterou naopak disponují jejich starší sourozenci. Ony pocity nezakořeněnosti a nepochopení v nich vzbuzují tendenci vytvářet bohatou síť vztahů mimo rodinu. Raději si vybírají hodnoty určité skupiny, která jim rodinu

kompenzuje a se kterou se identifikují. Poskytuje jim skupinovou roli, pocity sounáležitosti, bezpečí a smysl života. Patří rovněž mezi jedince, kteří hledají delší dobu svůj životní smysl a směr, kterým se vydají. K úplnému poznání dochází většinou až po opuštění domácí hnízda, kdy získávají v jiných vztazích definovanější roli. Ze sourozenců domov opouští mezi prvními.

Čapek a Čapková (2010) zdůrazňují, že v případě malé věkové mezery mezi sourozenci, se na prostředního dostává nejméně rodičovské péče. Rodičům tak uniká, jak jejich potomek roste, tráví čas, v čem je úspěšný či neúspěšný apod. V takovém případě jedinec obzvlášť hledá uznání a pozornost jinde, a to zejména v období dospívání, kdy hrozí identifikace s problematickými skupinami nebo přítomnost rizikového chování. Autoři proto na rodiče apelují, aby se na svého potomka vynahrádili čas a předešli tak mnohým nepříjemnostem.

McKningová (2014), čerpající ze své zkušenosti být prostřední dcerou, tvrdí, že dítě v této konstelaci se neustále obává o svoji rodinu. Zajímá se a pozoruje vztahy mezi jejími členy a snaží případné konflikty urovnat. Jedinci se tak většinou, kvůli vícečlenné rodině, naučí být výbornými vyjednávači, což jim umožňuje ze své semknuté prostřední pozice komfortně vycházet se svými sourozenci. Schopnost dělat kompromisy jim přetrvává do všech budoucích vztahů, které tím nabírají na kvalitě. Tím, že v dětství pociťovali nezájem, bývají v dospělosti zpravidla striktně monogamní, protože si chtějí stabilní a funkční vztah udržet. Navíc od života nemívají příliš velká očekávání – ke štěstí jim stačí většinou velmi málo a ostatní berou takové, jací jsou, protože i v dětství nebylo zpravidla nic podle nich. Všechny tyto prospěšné vlastnosti dokáží skvěle využít i v budoucím zaměstnání. Pro jedince, kteří dokáží skvěle naslouchat, vyjednávat a komunikovat s druhými nebo jsou empatičtí jsou vhodná zejména povolání psychologa, obchodníka, sociálního pracovníka, poradce nebo personalisty. Mezi svými kolegy jsou pro jejich férový přístup velmi oblíbení a dokáží být i skvělými vedoucími, i když úplně nedisponují vůdčími schopnostmi (Leman, 2016).

V rodinném soužití bývá osobnost prostředního jedince zpravidla individualistická, a uzavřená kvůli častým pocitům sevřenosti a nezájmu (Leman, 2016). Doktorka Kenneyová (2011) o prostředních dětech tvrdí, že nedisponují vůdčími schopnostmi jako prvorození, ale mají spíše tendenci následovat ostatní. Stejně tak nejsou tolik soutěživí. Dokáží být velmi kreativní, pokud cítí podporu okolí. Oproti asertivnímu jednání typického pro prvorozeného, ovládají prostřední podle Nováka (2007) manipulaci, která je pro přežití v jejich roli

nezbytná. Čapek a Čapková (2010) však uvádí, že i oni sami mohou manipulativnímu chování okolí velmi snadno propadnout.

Je obecně známo, že v rodinách jsou zpravidla mladší děti automaticky porovnávány s nejstarším sourozencem a jsou tak považovány za méně chytré, ambiciózní a nadané. U prostředních dětí tomu nebývá většinou jinak. Podle výzkumů prvorození opravdu vykazují lepší akademické výsledky. Důvodů je spousta a byly už zmíněny v podkapitole prvorozené konstelace. Nicméně i přes tuto zkušenost by rodič takový přístup mít neměl. Dítě sebe samo cení podle hodnoty, jež mu připisují právě jeho rodiče, a tak při porovnávání se starším nebo nedůvěře v jeho úspěch, opravdu začne vykazovat horší výsledky. Rodič by si tedy měl cenit kvalit prostředního a podporovat ho ve věcech, ve kterých vyniká, a to nezávisle na svém přání. V mnoha případech se totiž zažitá představa o attributech jednotlivých sourozenců mohou oproti realitě lišit. Dochází například k odchylce, kde prostřední nebo dokonce nejmladší předstihnou ve vzdělání či jiných sférách svého nejstaršího sourozence (Novák, 2007).

Leman (2016) vymezil, na základě poněkud ambivalentních rysů, dva typy prostředních dětí.

1. TYP PROSTŘEDNÍHO DÍTĚTE	2. TYP PROSTŘEDNÍHO DÍTĚTE
stydlivý, tichý samotář	společenský, otevřený
netrpělivý se sklonem k depresi	bezstarostný, snadno překonává překážky
soupeřivý	tolerantní, nesoupeřivý, kooperující
rebel	vyjednávač
agresivní	vyhýbání se konfliktům

Tabulka č.2: Dva odlišné typy prostředních dětí

Stejně tak Isaacson a Radishe (2006) popsali určité typické rysy, ke kterým může mít prostřední jedinec sklon. Některé vlastnosti si vcelku odporují s tvrzeními jiných autorů a rovněž i s mým výzkumem. Nicméně jak jsem uváděla, role prostředního může být opravdu různorodá a vždy je třeba ji posuzovat na základě kontextu celé rodiny.

- má rád dokonalost („puntičkář“)
- dodržuje pravidla vykazuje sebekázeň, dotahuje rád věci do konce
- nevědomky často opravuje druhé

- disponuje logickým myšlením
- emotivnost, impulzivnost, přecitlivělost (snadno reaguje hněvem)
- výborný vyjednaváč
- rozhodnost a čestnost na prvním místě
- otevřenost vůči přátelům

Co se výchovy týká, Vančurová (1966, 55) v pozici prostředního dítěte vidí velkou výhodu a úlevu oproti prvorozeným dětem. Tvrdí, že: „*rodiče už mají trochu jiný postoj, nejsou už žádní začátečníci...*“ Na druhou stranu, stejně jako prvorozený nese břímě ustavičné kontroly a často i kritiky rodičů, prostřední má často pocit, jako by mu všichni říkali, co má dělat. Kromě rodičů má také staršího bratra nebo sestru, kteří dokáží dobře poučovat. Frustrující pro ně bývá i fakt, že jeho mladšímu sourozenci všechno projde. Podle Tomana (1961) je na ně při výchově často uplatňován „dvojí metr“. Rodiče je někdy řadí mezi starší děti, ale když se jim to „nehodí“, umístí je mezi ty menší. Například když potřebují pomoci s hlídáním sourozence, jsou prostřední řazeni mezi větší, ale když je večerka, platí pro ně pravidla mladších dětí, kteří jdou spát „po večerníčku“. Obecně však jejich výchova bývá liberálnější a dává jim prostor, který je však někdy až nezdravý. A tím, že jsou zvyklí na takhle shovívavou výchovu, sami ji většinou později jako rodiče uplatňují (Novák, 2007).

Na začátku podkapitoly jsem uváděla, že to, jakou bude mít prostřední sourozenec osobnost, závisí do velké míry na roli jeho nejstaršího sourozence, který mu totiž vytváří normu, jež pro rodiče představuje měřítko na jiné děti. Podle Vágnerové (2005) může starší sourozenec znázorňovat nedosažitelnou konkurenci nebo špatný příklad (např. při výskytu rizikového chování apod.). Matějček (1989) uvádí, že prostřední dítě se zpravidla vydává opačným směrem než sourozenec před ním, a to kvůli příliš vysoké normě, porovnávání a náročné cestě ve stínu sourozence. Ve vzácných případech však může pociťovat touhu staršího bratra či sestru předběhnout nebo se mu alespoň vyrovnat, což při neúspěchu může vyvolat pocity podřadnosti. Sourozenec před ním znamená ale mnohem víc. Adler (1999) udává, že cesta prostředního už je vyšlapaná sourozencem před ním, což mu usnadňuje v mnoha ohledech život. Navíc pro něho jeho starší sourozenec představuje ochránce a rádce. Další výhodou jeho pozice je menší újma při příchodu mladšího sourozence. Každé dítě při takové skutečnosti zažívá chvilkovou krizi, nicméně nikdy ne tak velkou jako prvorozený. Podle Prekopové (2002, 41): „*Neprvorozený totiž nezískal tolik, co prvorozený. Proto ani nemůže tolik ztratit, když nikdy nepožíval všech výhod*“. I přes to všechno: „*dítě,*

které se narodilo jako prostřední, se často domnívá, že starší i mladší sourozenci jsou oproti němu ve výhodě“ (Daloz, 2002, 88).

Vzhledem k tématu mé práce jsem se snažila najít výzkumy, jež zkoumají osobnost prostředního jedince, nicméně takových studií je velmi málo anebo si ve svých tvrzeních odporují. Domnívám se, že je to zapříčiněno rozporuplností osobnostních rysů a nižší zastoupení pozice v lidské populaci v souvislosti s úbytkem vícečlenných rodin.

Schumann a Salmon (2012) ve výzkumu zjistily, že prostřední děti vyjadřují nejvyšší míru pozitiv ve vztahu k přátelům, a naopak nejméně vzhledem ke své rodině, což ukazuje na určitou reciprocitu ze strany prostředních dětí. Není tedy překvapující, že investují více do partnerských a přátelských vztahů, nikoli do rodinných. Mezi další závěry zmíněného výzkumu patří i to, že v porovnání s prvorozenými či posledními narozenými nejméně inklinují k pomoci rodině v případě nouze.

Salmon (2003, in Coan, Garia & Sabuncu, 2018) vyzkoumala, že dospívající prostřední jedinci vnímají rodičovskou výchovu vůči sobě jako bezdůvodně přísnou bez emocionální i finanční podpory. Tyto pocity nespravedlnosti v rodině mohou podle Sullowaye (1997) za rychlé opuštění hnízda.

Nyman (1995, in Coan, Garia & Sabuncu, 2018) uvádí silné a slabé stránky, kterými většina prostředních potomků disponuje. Zjištění o nižším sebevědomí oproti sourozencům koresponduje i s jinými výzkumy, které uvádí, že za to může absence pozornosti, zájmu a pocitu jedinečnosti v rodině. Studie však udávají výjimku v případě jediného prostředního chlapce v dívčí sourozenecké skupině (Salmon & Schumann, 2012; Kidwell, 1982).

Pro lepší přehlednost jsem čtenáři zhotovila tabulku zobrazující silné a slabé stránky prostředních výše zjištěné zmíněným výzkumem.

SILNÉ STRÁNKY PROSTŘEDNÍCH	SLABÉ STRÁNKY PROSTŘEDNÍCH
společenský, přátelský	nejistý (postrádající sebevědomí)
ohleduplný, pozorný k druhým	zmatený
Zodpovědný	nezajištěný
Nezávislý	zanedbávaný, opomíjený
Ambiciózní	

Tabulka č. 3: Silné a slabé stránky prostřední konstelace

Salmon a Schuman (2012) potvrzují, že prostřední děti si díky své nepříznivé pozici v dětství do budoucna přináší spoustu benefitů. Bývají oblíbenými zaměstnanci i zaměstnavateli kvůli smyslu pro spravedlnost, jež upřednostňují před ziskem moci a prestiže. Stávají se tak z nich úspěšní a oblíbení vedoucí nebo týmoví hráči. Dokáží být skvělými vyjednávači a dokáží se na věci dívat z mnoha úhlů nebo hledat na nich to pozitivní. Někdy však mohou mít problémy s říkáním „ne“, neboť se snaží všem vyhovět a vyhýbat konfliktu. Upřednostňování sourozenců je naučilo být trpělivými. Zároveň díky své ochotě zakoušet nové věci a riskování patří mezi velké průkopníky a objevovatele – jako například Charles Darwin.

Na závěr této obsáhlé, avšak pro alespoň částečné pochopení role prostředního, stěžejní kapitoly, tedy můžeme konstatovat, že i když tato sourozenecká pozice nebývá v dětství vždy uspokojivá, vlastnosti plynoucí z této zkušenosti mají pozitivní vliv na jejich budoucího život dospělého jedince. Je prokázáno, že sevření, které je jimi často pocíťováno, u nich buduje psychickou odolnost, která jim usnadňuje opuštění rodinného hnízda nebo vyrovnat se s realitou manželství, kariérního života a celkové společnosti (Sulloyay, 1997). Tuto skutečnost potvrzuje i Leman (2016, 96) v následujícím odstavci.

Být prostředním dítětem ze tří nebylo zrovna jednoduché, ale jako dospělý si myslím, že se dokážu lépe vyrovnávat s problémy, protože jsem se v dětství naučil dávat a brát. Jsem rád, že jsem nebyl první a jsem rád, že jsem nebyl poslední. Jsem rád, že jsem takový, jaký jsem.

Je velmi důležité nevnímat tuto konstelaci negativně a vidět v ní i to pozitivní. Zároveň, jak upozorňuje Kenneyová (2011), se musíme vyhnout značkování nebo zobecňování a nahlížet na jedince jakožto jedinečnou osobu se svým vlastním příběhem a nepřirázovat mu automaticky profilové vlastnosti na základě teorie sourozeneckých konstelací.

2.3.4 Nejmladší dítě („benjamínek“)

Podle Lemana (2016, 99) jsou to ti, kteří „se narodili poslední, ale poslední nejsou“. Vždycky budou ti nejmenší a automaticky i ti nejroztomilejší na všech rodinných oslavách. Jejich pozice jim zajistí pozornost všech vždy a všude, což si budou užívat. Benjamínci jsou extrovertní a se smyslem pro humor. McKningová (2014) je popisuje jako velmi pohodlné a nekomplikované osoby, které často postrádají zodpovědnost. Navzdory v nich zůstává duše bezstarostného dítěte, a díky své nespoutanosti dokáží být velmi

kreativní a vynalézaví, což se výborně uplatňuje při určitých zaměstnáních (např. kadeřník, herec atd.).

Pokud něco chtějí, dokáží manipulovat lidmi. Nejsou zvyklí, že by jim na to někdo neskočil, ale pokud nemají přednost před ostatními, dokáží být velmi temperamentní, kritičtí, netrpěliví a rozmazlení. Tato rozpolcenost v chování je pro ně dost typická (Leman, 2016).

Jejich image baviče nese i druhou stranu. Uvnitř je trápí, že je nikdo nebere vážně a jejich názory jsou často považovány za naivní a nedospělé. Často se snaží lidem dokázat, že i oni dokáží přinést na svět něco důležitého (Leman, 2016). Navíc kvůli přehnané péči a ochraně ostatních členů rodiny, kteří za ně neustále něco dělají, mohou zažívat pocity méněcennosti a pasivity. Začnou věřit, že nic nezvládnou sami, nic neumí a činností se začnou vyhýbat. V případě hyperprotektivní výchovy s prvky rozmazlování si s sebou benjamínkem do života může nést špatné návyky (Adler, 1999).

2.3.5 Jedináček

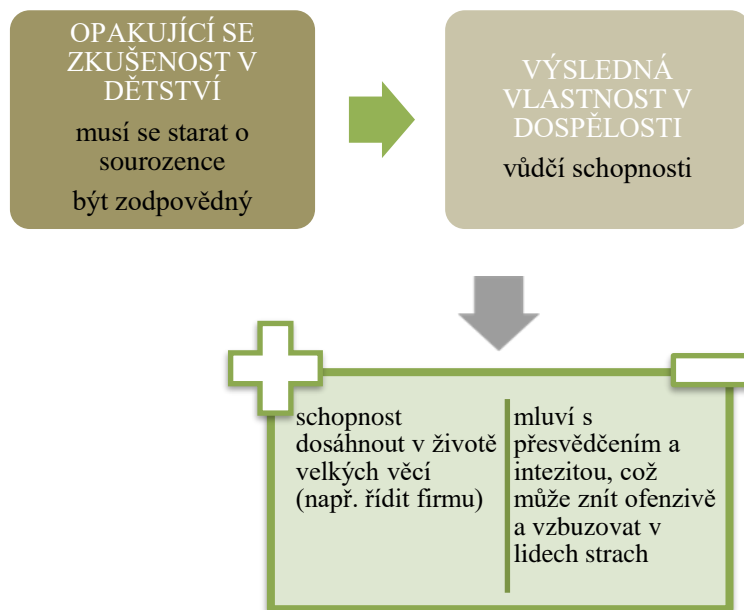
Pozice jedináčka má velkou nevýhodu v absenci sourozenců, kteří jsou hlavním zdrojem sociálního učení (Kruger, 2011).

Leman (2016) tvrdí, že se málokdy cítí dobře a spíše u nich převládají pocity osamělosti a neoblíbenosti. Jsou dost sebekritičtí, jelikož vyrůstali v obklopení samých dospělých, kde jim chyběla důležitá interakce se sourozenci. Z toho důvodu mají problém navazovat kontakty s vrstevníky a je pro ně přirozenější rozhovor s dospělými lidmi, podobně jako tomu bylo u prvorozených. Autor je taky proto, kvůli jejich podobným rysům, zařazuje do stejné kategorie a stejně i zde autor popisuje dva typy jedináčků. Ti, kteří jsou rodiči vymodlení, protože z nějakého důvodu nemohou mít další dítě a pak ti jedináčci, u kterých rodiče žádné jiné děti nechtějí. Výchova u obou těchto typů bude je podle odborníka odlišná a dávají vzniknout zcela rozdílným osobnostním typům. V první případě je dítě dost rozmazlované, kdežto oproti tomu druhý typ jedináčka je nucen se přizpůsobit dospělým, čímž tak ztrácí svoji dětskou stránku poměrně brzo. Toman (1961) tento jev popisuje jako syndrom jedináčka, který se projevuje tím, že rodiče se k němu chovají jako s dospělým a mají na něho velké nároky.

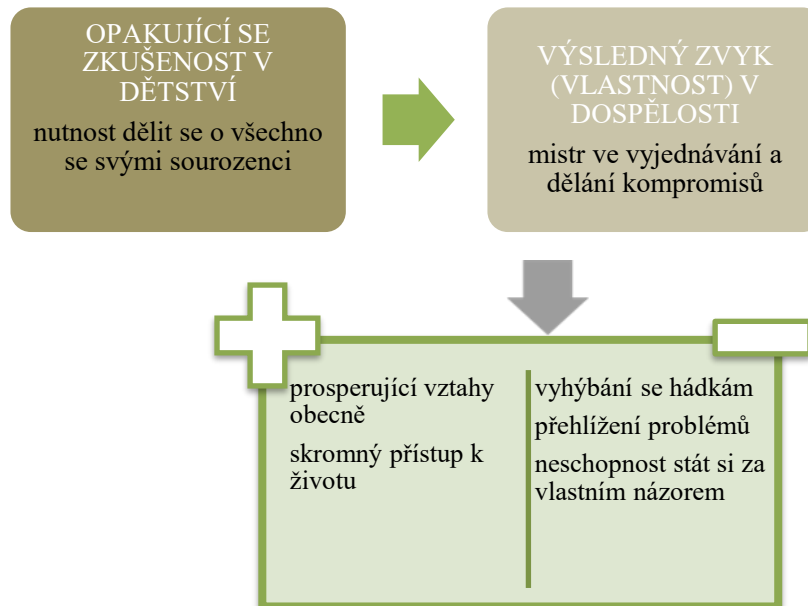
2.4 Vznik dospělé vlastnosti v určité pozici

Mischenko (2016) se na jednotlivé pozice narození dívá z pohledu opakujících se zkušeností dětství, které se přetransformují ve zvyk a přetrvávají do dospělosti jako trvalá

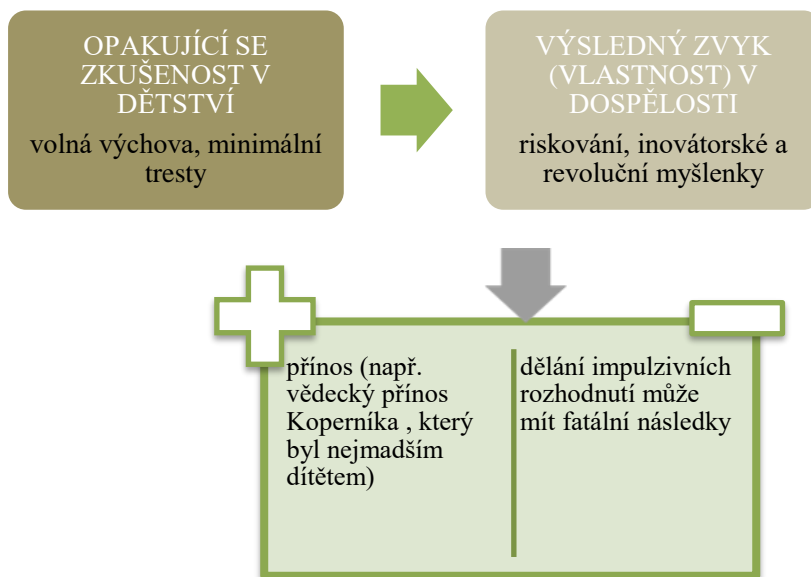
vlastnost, která řídí náš život. Uvádí také, že každý zvyk v dospělosti má jak pozitivní stránku, která nám dává sílu uspět a taky negativní stránku.

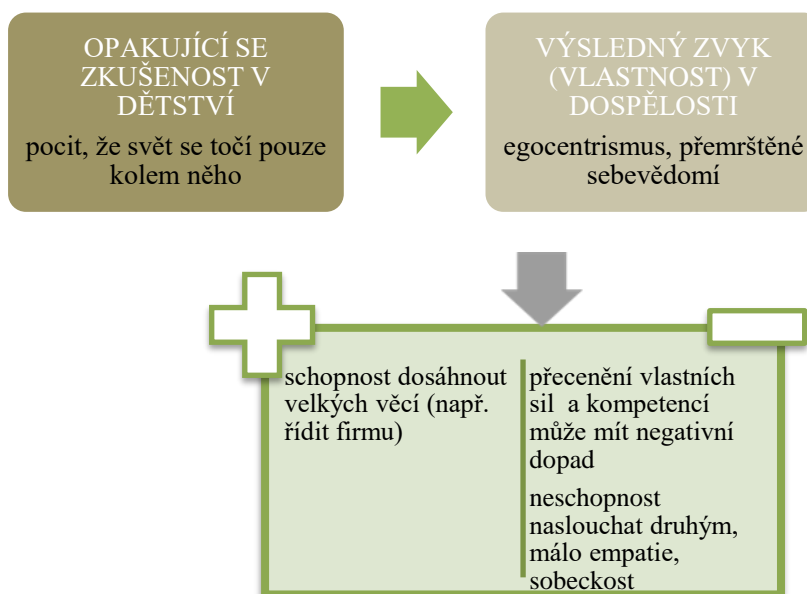
Obrázek č. 1: **Nejstarší sourozenec** – schéma znázorňující přeměnu dětské zkušenosti v dospělou vlastnost s kladnými i zápornými důsledky

Obrázek č. 2: **Prostřední sourozenec** – schéma znázorňující přeměnu dětské zkušenosti v dospělou vlastnost s kladnými i zápornými důsledky

Obrázek č. 3: **Nejmladší sourozenec** – schéma znázorňující přeměnu dětské zkušenosti v dospělou vlastnost s kladnými i zápornými důsledky

Obrázek č. 4: **Jedináček** – schéma znázorňující přeměnu dětské zkušenosti v dospělou vlastnost s kladnými i zápornými důsledky

2.5 Výchova dítěte v jeho sourozenecké konstelaci

Na začátku mé práce jsem v kapitole Význam výchovy v rodině obecně představila rodičovskou výchovu, kterou se zabývali například autoři Čapek a Čapková, Satirová, Langmeier a Krejčířová a další. V této kapitole ji budu blíže specifikovat na základě teorie o sourozeneckých konstelacích.

Při výchově dítěte je odborníky (Leman, Prekopová, Novák a další), kteří uznávají vliv pořadí narození na osobnost, doporučováno, aby rodiče vycházeli ze silných, slabých stránek a tendencí k určitým rysům, a na základě toho u potomků výchovu konkretizovali.

Jelikož je ohniskem mé práce je pozice prostředního sourozence, bude tato kapitola zaměřena zejména na specifika jeho výchovy, ale také na výchovu prvorozeného, protože ten ovlivňuje směr prostředního nejvíce.

2.5.1 Výchova prvorozeného dítěte

První děti měly podle Prekopové (2002) pro rodiče vždy větší hodnotu. Už v historii některých kultur a náboženství byly vnímány jako ti nejdůležitější, a proto byly různými kmeny obětovány Bohu jako nejvyšší dar. Dnes se s takovými zvyky setkáváme zřídka (např. nejstarší dcera se vydá na cestu k Bohu jako jeptiška).

Leman (2016) popisuje příchod prvního dítěte jako velkou událost, jež s sebou přináší, na rozdíl od pozdějších dětí, mnohá očekávání. Prvorozený má tak tradičně nejvíce fotografií v rodinném albu nebo dokonce naplánováno, kam půjde na školu. Dostává se mu nejvíce času, pozornosti a péče. Výchova rodičů je tak na jednu stranu přehnaně protektivní, avšak nejistá, protože se jedná o jejich první zkušenost s výchovou dítěte. Rovněž bývá náročná a přísná, která klade na jedince mnohé nároky. Z toho důvodu snaživost a cílevědomost nejstarších dětí může působit až neurotickým dojmem.

Nesmíme však zapomenout i na možnost, kdy je první potomek neočekávaný, představuje pro pár „omyl“, který může být důvodem ke sňatku, který však nemívá vždy dobré vyhlídky. Tato skutečnost by samozřejmě ovlivnila výchovu a typické charakteristiky jedince (Prekopová, 2002).

Leman (2016) dává, na základě své poradenské praxe, rodičům rady, jak první narozené dítě vychovávat. Podle něho je velmi důležité, aby nároky na dítě nepřekračovaly určité zdravé meze a nebyl ceněn pouze úspěch, protože to prvorozeného nikdy nenaučí prohrávat a bude zvyklý „jít přes mrtvolu“. Zároveň tvrdí, že rodiče mají tendenci nejstarší

dítě poučovat a opravovat, což při jejich citlivosti na kritiku není vhodné pro růst zdravého sebevědomí.

Nesmíme v rámci výchovy také zapomenout na Adlerovo „sesazení z trůnu“ nově příchodícím členem do rodiny. To představuje pro dosavadního jedináčka nelehké životní období a jeho zvládnutí závisí právě na přístupu jeho rodičů (Adler, 1999). Podle Lemana (2016) by měli své první dítě na příchod dopředu pořádně připravit, zapojit ho do péče o malého sourozence (vybírání hraček a oblečení, krmení, chování atd.), aby se cítilo potřebné. Je důležité ho neopomíjet (např. vyrazit s ním někde jenom ve dvou), a ujistit ho o jeho privilegiích, kterým jeho mladší sourozenec nedisponuje. Tím se dá podle odborníka předejít žárlivosti, pocitům méněcennosti a regresi. Varuje také předtím, aby nebyl nejstarší potomek automaticky vnímán jako „hlídač“ mladších sourozenců. Kromě tohoto břemena má zpravidla nejvíce povinností, protože je považován za toho spolehlivého. Psycholog doporučuje přenést některé povinnosti na mladší děti, kterým to jenom prospěje.

2.5.2 **Výchova prostředního dítěte**

Výchova prostředního potomka není tak jednoduchá, protože jeho tendenci k určitým rysům, jak už jsme si předtím popsali, je těžší rozeznat.

Novák (2007) na rodiče v první řadě apeluje, aby ho neopomíjeli, věnovali mu stejně tolik času jako ostatním dětem a snažili se zamezit jeho pocitu sevření mezi bratry a sestrami pod ním a nad ním. Taková rada nevypadá nijak složitě, ale v praxi to tak jednoduché není.

Co může tedy rodič konkrétně dělat? Prostřední dítě potřebuje, aby se cítilo něčím výjimečné a rodina se ho ptala na názor nebo mu dala na výběr. Jeho pocit výjimečnosti lze posílit i zavedením nějaké pravidelné výhody, která se týká pouze jeho osoby (např. sledování v určitou dobu nějakého pořadu). Leman (2016) stejně tak varuje před častým děděním oblečení po starším sourozenci. Je pochopitelné, že toto doporučení se odvíjí od finanční situace v rodině, ale dítě by mělo alespoň občas dostávat věci, které jsou výhradně pro něho a nové. Stejně tak se často v rodinách s více dětmi stává, že v rodinných albech nemá tolik fotek jako prvorozený nebo roztomilý nejmladší.

V předchozí kapitole jsem u této konstelace zmiňovala výborné vyjednávací schopnosti, ale také snahu vyhnout se konfliktu. Prostřední jedinec se tak bude vyhýbat i rozhovoru o svých pocitech. Rodič by si měl najít čas a nenechat se odradit bezstarostným přístupem, které děti navenek často prezentují. Pokud dítě vycítí lásku a zájem, bude schopno mluvit o svých emocích, které se v něm skrývají. Leman (2016) tvrdí, že je to právě

prostřední potomek, jehož rodiče musí ujišťovat, více než jiné děti o tom, že se nebudou zlobit a může se jim svěřit se vším, co ho trápí. Doporučuje například tento způsob: „*No tak, pověz mi, jak to doopravdy bylo. Já se zlobit nebudu. Chci jenom vědět, jaký máš z toho pocit*“ (Leman, 2016, 200).

2.5.3 Výchova nejmladšího dítěte

Benjamínek, jakožto nejmenší člen rodiny, bývá rozmazlován nejen dospělými, ale i sourozenci. Je zvyklý, že za něho všichni všechno udělají. Podle Lemana (2016) by se rodiče v jeho případě měli snažit předejít tomu, aby na nich bylo jejich dítě i v dospělosti závislé a zůstaly mu dětské vlastnosti. Zároveň by ho neměli zapomínat oceňovat. Rodiče totiž možná daný úspěch už zažili u svého staršího syna nebo dcery, ale pro jejich nejmladšího člena to představuje něco nového. Měli by ho rovněž brát vážně, nebagatelizovat vše co řekne a vyslechnout si jeho názor. Mohou tak předejít negativním emocím jako například pomstě či ponižování druhých, čímž se může nejmladší jedinec snažit demonstrovat svoji nadřazenost, která ve skutečnosti skrývá pocity méněcennosti.

2.5.4 Výchova jedináčka

Poslední konstelací, u které si popíšeme výchovná specifika, je jedináček. Ten o sobě ví, že je středem celého rodinného vesmíru, a je pro něho proto typické ovládání veškerého dění v rodině, manipulace a v některých případech až tyranie. Nebojí se uchýlit k chování, které zahrnuje záchvaty vzteku, válení se po zemi a lhaní. Bez přítomnosti sourozenců je zpravidla neschopný empatie, dodržovat pravidla a dělit se. Leman (2016), na základě těchto poznatků, apeluje na nastavení hranic, které tomuto chování zamezí. Zároveň rodičům doporučuje, aby svého jedináčka vystavili kontaktu s vrstevníky, jenž mu poskytnou náhradu za sourozence, protože interakce s jinými dětmi je pro jedináčka velmi důležitá.

2.6 Sourozenecké konstelace a budoucí partnerský život

Leman (2016) na základě své zkušenosti s manželskými páry a zájmem o sourozenecké konstelace vyzníval, že největší perspektivu šťastného manželství mají partneři, kteří jsou narozeni v jiné sourozenecké pozici. Toman (1973) to vysvětluje komplementaritou, díky které se partneři mohou doplňovat. Ideální je podle něho manželství staršího bratra sestry a mladší sestry bratra. V obou případech se budou všichni cítit

komfortně v přítomnosti opačného pohlaví, protože s ním mají zkušenost z dětství. Vědí tedy, co od partnera očekávat. Manželce jakožto benjamínkovi bude vyhovovat někdo svědomitý a manželovi jakožto prvorozenému zase někdo, kdo ho rozveselí. Jinou dokonalou dvojici představuje mladší bratr sestry a starší sestra bratra, neboť manžel jakožto benjamínek je zvyklý na mateřskou péči a manželka, která je v pozici nejstaršího sourozence je zase zvyklá starat o mladšího bratra, takže jí bude ona role „matky“ vyhovovat.

Kromě komplementárního vztahu Toman (1973) uvádí ještě další dva typy vztahů: částečně komplementární a nekomplementární. Všechny druhy se podle odborníka nevztahují pouze na milenecký, partnerský, popř. manželský vztah, ale na mezilidské vztahy obecně – tedy i na přátelství, pracovní vztahy nebo vztahy mezi rodičem a dítětem v budoucí rodině jedince.

Nekomplementární vztah nastává podle Lemana (c2004) v případě páru stejných sourozeneckých pozic. Taková koexistence je značně znesnadněná. Prvorozeným manželům brání ve štěstí jejich perfekcionismus, který má každý v něčem jiném. Je příčinou ustavičných hádek. Manželé, kteří jsou oba prostřední se zase chtějí vyvarovat konfliktům a touží po stabilním domově, kde vládne mír. Vyhýbání se jakémukoliv problému však postupně manžele odcizuje, neboť jejich komunikace vážne, a problémy se akorát skrytě prohlubují. A v poslední řadě ani život dvou benjamínků není z pohledu poradce lehký. I když nemají nouzi o legraci, chybí jim smysl pro zodpovědnost a často se tak dostávají do finančních problémů.

Nicméně i nedoplňková dyáda má své silné stránky. Toman (1973) tvrdí, že v případě stejného pořadí panuje mezi jedinci pochopení, což vytváří mezi partnery pocit důvěry a intimity. McKningová (2014) v takovém případě takovým párům doporučuje, aby si uvědomily slabinu svého vztahu a pracovali na ní. Například ve vztahu, kde jsou dva nejstarší (prvorození), kteří mají potřebu být ti dominantní a vůdčí, doporučuje rozdělit si role a zodpovědnost tak, aby si každý přišel na své. Zároveň pomáhá stanovení hranic těchto rolí.

Jelikož moje práce pojednává o pozici prostředního a v předešlých kapitolách byly zmíněny, na základě dětské zkušenosti, mnohé vzniklé benefity v dospělém životě, ráda bych čtenáři připomenula, že v milostném životě a obecně ve vztazích si jedinci narození jako prostřední vedou velmi dobře. Leman (c2004) uvádí, že většinou patří k nejvěrnějším partnerům, neboť berou partnery takové, jaké jsou. Nemají vysoké nároky, jsou rádi jenom za to, že je někdo má rád. Dokáží brát život s humorem a také se příliš nestresovat. Svému

partnerovi nebo příteli dokáží vyjít vstříc, jsou otevřeni všem kompromisům. A v neposlední řadě nevyvolávají hádky kvůli zbytečným věcem, což bývá v mnoha vztazích kamenem úrazu.

2.7 Faktory ovlivňující sourozenecké konstelace

Pokud se zajímáme o sourozeneckou konstelaci jedince, musíme vzít v potaz i veškeré možné proměnné, který jeho pozici ovlivňují. Může se totiž stát, že jeho biologické pořadí narození ovlivní tak, že nebude odpovídat tomu funkčnímu.

2.7.1 Věk a věkový rozdíl mezi sourozenci

Podle Lemana (2016) je věkový odstup mezi sourozenci velmi zřetelnou proměnnou v sourozenecké konstelaci. Většina rodičů si je toho vědoma, a proto se snaží mít děti zpravidla tři roky po sobě. Pro matku je výhodnější mít mateřské navazující na sebe než opakovaně přerušovat svoji pracovní kariéru. Zároveň rodiče touží po tom, aby si sourozenci spolu hráli a měli k sobě blízko, což se odvíjí od věku obou jejich dětí. Na druhou stranu ale, čím blíže k sobě děti mají, tím více konfliktů vzniká, protože se vnímají jako konkurenti v boji o rodičovskou lásku a pozornost.

Nejdeálnější věkový rozdíl je podle Čapka a Čapkové (2010) dva a půl let, neboť starší z dítě má za sebou již období vzdoru. Prekopová (2002) za optimální věkový odstup považuje dva nebo tři roky, takže více méně souhlasí s autory.

Navzdory doporučením Leman (2016) uvádí, že se setkáváme spíše s jinými věkovými rozdíly a v souvislosti s tím hovoří o vzniku „druhé“ nebo „nové rodiny“. Ta vzniká, kdykoli je mezi potomky věková mezera pěti a více let. Toman (1961) tuto hranici navyšuje na šest let. Takový věkový rozdíl dělá z dítěte samostatná jednotka, kterou nazýváme tzv. kvazijedináček. Například v případě prostředního sourozence můžeme spíše pozorovat rysy jedináčka (popř. prvorozeného), pokud je mezi ním a prvorozeným větší věkový rozdíl, kteří udávají autoři. Podle Matějčka (1992) v takovém případě se svým starším sourozencem netvoří typickou sourozeneckou skupinu založenou na partnerské hře, neboť jeden z nich disponuje dospělejší rolí. Vztah mezi takovými „sourozenci“ postrádá přirozenou rivalitu a konflikty, ale fungují zde spíš vyšší city jako láska a obdiv.

Sulloyay (1997) zastával rovněž hranici pěti let pro vznik „druhé linie“ a vytráčení rozdílů mezi sourozenci. Dostál (2007) však na základě svého výzkumu s Lemanem ani Sulloyayem nesouhlasí a tvrdí, že pětiletý rozdíl je příliš nízký a doporučuje šest až sedm

let. Zároveň ale přiznává, že jeho studie neobsahovala dostatek dat, a proto jeho měření nemusí být přesné. Poskytuje ale vysvětlení, které mi přijde logické:

Leman i ostatní zahraniční autoři, z nichž jsem vycházel, prováděli své výzkumy ve Spojených státech, případně ve Velké Británii. V obou těchto zemích začíná školní povinná docházka přibližně v pěti letech věku dítěte, zatímco v České republice do školy nastupují děti starší šesti let. Toto by mohlo být faktorem, který určuje, zda-li dojde ke vzniku nové sourozenecké linie... Dítě, které již navštěvuje základní školu, nemusí lpět tak moc na pozornosti rodičů – projevy uznání získává i od učitele a sociální vztahy navazuje se svými spolužáky. Proto příchod nového člena do jeho rodiny nemusí mít tak rozsáhlé důsledky (Dostál, 2007, 34).

2.7.2 Pohlaví

Kromě věkového rozdílu můžeme najít další důležitou proměnnou a tou je pohlaví dětí v rodině. Například pokud bude v sourozenecké skupině chlapců jedna dívka, její výchova bude, nezávisle na jejím pořadí narození, pravděpodobně měkčí, a snad tak ponese rysy jedináčka. V rodině bude mít roli takové „princezny“. Bratři ji z toho důvodu mohou nesnášet nebo naopak jako jedinou sestru hýčkat (Leman, 2016).

Velký význam mají i preference rodičů, zda si přáli dívku nebo chlapce. Pokud si například přáli chlapce, který se jím ale narodí až v posledním pořadí, mohou veškerá očekávání vkládat do něho, nikoli do nejstaršího, jak je zvykem.

Dle mého názoru, je však, navzdory jakýmkoliv přáním a preferencím rodičů, důležité, aby se v sebepojetí dítěte neobjevilo, že on „byl ten nechtěný a neočekávaný“.

2.7.3 Jiné proměnné v sourozenecké konstelaci

Kromě výše zmíněných proměnných nesmíme opomenout další, které výrazně ovlivňují teorii sourozenecké konstelace. Řadíme mezi ně sociální status rodiny, věk, osobnost a pořadí narození rodičů, počet sourozenců, jejich zdravotní stav, přítomnost dvojčat nebo dokonce preference určitého potomka rodiči. Dále se zajímáme o fyzické odlišnosti mezi dětmi, jejich charakteristiky a v potaz musíme brát i významné události, které rodinu potkaly jako je například smrt, rozvod, závažná nemoc apod. Je logické, že v rodině, kde je jeden ze sourozenců například mentálně postižený, bude chod celé rodiny a vliv sourozenecké konstelace na dítě bude značně ovlivněn. Dalším příkladem může být narození dítěte po úmrtí svého staršího sourozence. V takovém případě to zásadně ovlivní

jeho funkční roli i přístup rodičů, kteří se tak zpravidla stávají více ochránářští, na dítěti závislý, však vlivem tragické události nefunkční (Sulloway, 1997; Leman, 2016).

EMPIRICKÁ ČÁST

3 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

V teoretické části jsem se snažila čtenáři co nejvíce přiblížit roli prostředního jedince v rodině, a to v celém jeho životním kontextu, který je tvořen neopomenutelným vlivem rodičů a celé sourozenecké skupiny.

Tato kapitola začíná druhou polovinu mojí bakalářské práce, která se zaměřuje na vlastní výzkum. K jeho pochopení bude představen výzkumný problém, cíle práce i stanovené výzkumné otázky, které budou po pečlivé analýze zodpovězeny.

Jelikož lze, poněkud specifickou a nesnadno definovatelnou, pozici prostředního jedince uchopit z různých úhlů, před samotnou realizací studie jsem vytyčila výzkumnou oblast celé práce. Na základě pozitivní zkušenosti s dětmi, do kterých se dokážu, dle mého názoru vcítit, a pochopit tak jejich životní příběh, jsem se rozhodla zabývat se právě prostředními dětmi v období staršího školního věku a dospívání. Celá práce si klade za cíl pochopit jejich subjektivní a jedinečnou zkušenost s rolí prostředního jedince v rodině, a obohatit tak tuto dosud nedostatečně probádanou oblast o nové poznatky, popřípadě ověřit ty dosavadní. Naším **výzkumným problémem** je proto *postoj prostředního sourozence ke svojí roli v rodině*.

Věřím, že poznatky o tom, jak jedinec svoji roli vnímá, jak se v ní cítí, k jakým inklinuje charakterovým rysům nebo jak například vnímá úlohu rodičů a svých sester či bratrů, budou přínosné nejen pro psychologické pole, ale rovněž i například to pedagogické. Užitečné mohou být i pro rodiče ve vícedětné rodině nebo dokonce pro samotné prostřední jedince k lepšímu sebepochopení, a to nejen v aktuálních životních situacích, ale i v těch budoucích.

3.1 Cíle práce

Hlavním výzkumným cílem je zmapovat charakter role prostředního sourozence v rodině. Usilováno bude také o nalezení souvislostí mezi (subjektivně) vnímanými vlastnostmi prostředního sourozence a jeho pozicí v rodině. Prostor bude věnován i prozkoumání spokojenosti či nespokojenosti se statutem prostředního dítěte.

3.2 Výzkumné otázky

Interpretativní fenomenologická analýza (IPA), v jejímž duchu se výzkumná část nese, říká, že výzkumná otázka se v její pojetím zajímá o to „*jak určitý jednotlivec nebo skupina vnímají či prožívají určitou situaci, s níž jsou konfrontováni, a jakým způsobem této zkušenosti přisuzují smysl*“ (Smith & Osborn, 2003; in Říháček, Čermák & Hytych, 2013, 12).

Vzhledem k cílům práce jsem formulovala následující tři výzkumné otázky:

1. *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*
2. *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*
3. *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

4 METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU

V této kapitole bude čtenáři představen komplexní metodologický rámec, který zahrnuje typ samotného výzkumu, metody získávání (tvorby) dat, metody zpracování a analýzy dat. Pozornost bude věnována i etickým aspektům práce a případným problémům a způsobu jejich řešení.

Celý můj výzkum se nese v duchu kvalitativního designu, který mi pro nahlédnutí do světa prostředního dítěte přišel nejvhodnější. Podle Miovského (2010, 18) je: „...*přístupem využívajícím principů jedinečnosti a neopakovatelnosti, kontextuálnosti, procesuálnosti a dynamiky a v jeho rámci cíleně pracujeme s reflexivní povahou jakéhokoli psychologického zkoumání*“. Umožňuje výzkumníkovi detailně a komplexně pochopit kontext jedince či skupiny (Hendl, 2016). Navzdory mnoha nevýhodám, mezi které patří například časová náročnost nebo nemožnost výsledky zobecnit, je mi osobně tento ideografický přístup velmi sympatický. Zejména kvůli jedinečné zkušenosti z celého procesu na straně výzkumníka. Oproti kvantitativnímu přístupu totiž umožňuje navázat osobnější vztah s participantem, a získat tak od něho hlubší, a tedy i cennější informace prostřednictvím zvolené výzkumné metody.

4.1 Typ výzkumu

Zvoleným typem výzkumu je případová studie, jejímž ohniskem je případ, kterým chápeme jedince, v naší situaci prostředního sourozence v jeho rodině, nebo skupinou či organizací (Miovský, 2006). Vzhledem k tomu, že se pokouším o pochopení toho, jak prostřední jedinec nahlíží na svoji žitou zkušenost, je případová studie nejvíce relevantní. Zároveň podle Millera (2000, in Miovský, 2006) tento typ studie zohledňuje působení různých vlivů. V našem případě můžeme, v souladu s teoretickou částí, konstatovat, že osobnost prostředního je ovlivněna zejména sourozenci i přístupem rodičů. Stejně tak to determinuje jeho spokojenost či nespokojenost v tomto pořadí narození.

4.2 Metody získávání dat

Výzkumná data jsem získávala ze dvou zdrojů. Jako primární a stěžejní metodu jsem zvolila polostrukturované interview, kterou jsem doplnila projektivní metodou Kresba začarované rodiny.

4.2.1 Polostrukturované (semistrukturované) interview

Tato metoda nám prostřednictvím bohaté deskripce zkušenosti respondenta přiblíží jeho svět. Jedná se o velmi flexibilní způsob získávání dat, neboť dává prostor jak pro vyjádření dotyčné osoby, tak výzkumníkovi rozhovor vést, který paralelně uplatňuje i metodu pozorování (Smith, 2004, in Říháček et al., 2013). Podle Miovského (2010) nám může pozorování pomoci lépe pochopit žitou zkušenost respondenta, ale zároveň ji i zkreslit. Jako kterákoliv jiná metoda, má tedy i semistrukturované interview své výhody i nevýhody. Autor ho vnímá jako náročnou metodu, neboť na výzkumníka klade velké nároky, mezi které patří vytvoření bezpečné a důvěrné atmosféry. Tato skutečnost je důležitá pro získání bohatých dat od respondenta. Vzhledem k volbě dětských respondentů jsem na vytvoření příjemného a uvolněného prostředí kladla velký důraz. Tím, že setkání s nimi probíhalo ve školních prostorách, tedy pro ně známém prostředí, trůfám si tvrdit, že se mi to u každého žáka povedlo.

Polostrukturované interview disponuje svým jádrem, které představuje podle Miovského (2006, 160) „*minimum témat a otázek, které má tazatel za povinnost probrat*“. Oproti strukturovanému rozhovoru výzkumníkovi umožňuje libovolně měnit pořadí otázek a tvořit doplňující otázky. To se stává na základě výzkumníkovi reflexe o tom, co se odehrává v celém výzkumném procesu (Miovský, 2006). Osobně jsem této možnosti hojně využívala, když jsem na straně dítěte vycítila, že by to tak bylo vhodnější. Zároveň mi to dovolilo některé otázky přeskočit, protože mi na ně respondent odpověděl sám už v jiné otázce.

I když Miovský (2006) neudává nějakou časovou hranici pro získávání dat touto metodou, v mém výzkumu jsem si stanovila hodinový limit pro každého dětského respondenta (vyjma pilotního testování, které trvalo přibližně 1,5 hodiny). Vedly mě k tomu zejména organizační podmínky na straně školy, kde jsem interview s prostředními dětmi prováděla. Zároveň jsem si byla vědoma vyšší unavitelnosti u dětí, která by zapříčila možné zkreslení výsledků. Na základě těchto skutečností jsem vytvořila rozhovor obsahující 20 otázek, které jsou tematicky rozděleny do pěti okruhů, v nichž jsou chronologicky seřazeny. Oblasti nesou názvy: vztahy se sourozenci, vnímání rodičovské úlohy, uspořádání ve vícedětné rodině, osobnostní rysy, vnímání prostřední pozice. Celé znění je čtenáři přístupno v Příloze 3.

4.2.2 Kresba začarované rodiny

Data získaná polostrukturovaným rozhovor jsem doplnila touto projektivní metodou, čímž jsem do vnímání zkušenosti prostředních dětí, pronikla ještě více. Metoda využívá kresbu, do které jedinec promítá své psychické obsahy pomocí kresby různých zvířat, jež mají představovat jednotlivé členy rodiny. Technika se užívá zejména u dětí, jelikož jejím prostřednictvím dokáže dítě sdělit více než slovy. Představuje i zábavnou a atraktivní formu získávání informací, která není pro dítě tak stresující. Největší vypovídající hodnotu má u dětí od šesti do dvanácti let (Novák, 2004; Říčan & Krejčířová, 2006).

Při její administraci se dítěti řekne instrukce: „*Nakresli celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlépe odpovídá a nejlépe vyjadřuje jeho povahu*“ (Novák, 2004, 17).

Ve své práci jsem tuto metodu zvolila jako doplňkovou, protože není zcela spolehlivá a taky nejsem odborník přes její analýzu. Zvolila jsem ji však kvůli získání lepšího obrazu zkušenosti všech prostředních dětí. Dle mého názoru tento projektivní test navíc představuje pro dítě zábavnou metodu, která dokáže pomoci navodit i uvolněnější atmosféru. Matějček a Strohbachová (1984) tvrdí, že respondenti někdy nedokáží nakreslit zvíře, a proto zvolí jiné, které ale danému členu rodiny neodpovídá. Z toho důvodu je vhodné se po provedení kresby dítěte zeptat, co nakreslilo a proč (in Říčan & Krejčířová, 2006). Může se jednat o vlastnosti, určité chování, vnějšího znaku nebo vztahu k autorovi kresby. Je nutné taky podotknout, že nespolehlivost je způsobena vlivem popularity či známosti určitých zvířat, pohádkami apod. (Novák, 2004).

Důležitou informací je pro hodnotitele i nakreslené zvíře, za které se dítě považuje samo. V případě, že sebe nakreslí stejným obrázkem jako jiného člena, můžeme uvažovat o identifikaci s touto osobou. Při rozboru kresby si všímáme rovněž vzdáleností mezi zvířaty (rodinnými členy), jejich velikostí a celkovým uspořádáním zvířat na papíru. Kromě významu, jež dítě přisuzuje rodičům a případným sourozencům, lze hodnotit i stupeň vývoje dítěte, tempo a další (Novák, 2004).

V mém výzkumu tuto metodu odmítl jeden respondent, kterého jsem nijak nenutila vzhledem k jeho averzi ke kreslení a evidentní nespokojenosti s jeho rolí prostředního.

4.3 Metody zpracování a analýzy dat

Interview bylo nahráváno na digitální zařízení, s čímž rodinní zástupci prostředních dětí souhlasili v informovaném souhlasu. Tento audiozáznam mi usnadnil lépe navázat kontakt s respondentem, chovat se přirozeněji, pozorovat jeho neverbální a paraverbální projevy a dělat si poznámky zejména z pozorování. Zároveň mi fixace na toto zařízení umožnila pozdější transkripci, a opakovanou kontrolu přítomnosti všech přepsaných dat. S ohledem na délku rozhovorů, trvalo přepsání každého z nich zhruba dvě hodiny spolu s poznámkami z pozorování. Pouze pilotní studie trvala tři hodiny, neboť zde jsem nebyla limitovaná časem jako u dalších respondentů.

Součástí procesu byla i první redukce doslovných dat, tzv. redukce prvního řádu (Miovský, 2006). Data v textové podobě jsem tak zbavila „slovní vaty“ a dala jim lepší podobu. Vytvořila jsem si v souboru široké okraje i řádkování pro budoucí poznámky a celý kódovací proces.

Přepsané rozhovory jsem si v takové podobě vytiskla a po jejich pečlivém pročítání postupně přiřazovala úryvkům kódy, které jsem řadila do okruhů. Celý proces probíhal formou papír-tužka, kde jsem za využití barevných pastelky či fixů a barevných „lepítek“ odlišovala jednotlivá označení. Tento způsob byl pro mě přehlednější než práce v různých softwarových programech (např. ATLAS.ti).

Celá kvalitativní analýza se nesla v duchu **interpretativní fenomenologické analýzy (IPA)**. Tento přístup se totiž snaží o „...porozumění žité zkušenosti člověka. Pomáhá nám detailně prozkoumat, jak člověk utváří význam své zkušenosti...“ (Říháček et al., 2013, 9). Vzhledem k cílům mé práce je tento způsob nejvhodnější. Jako výzkumníka mě zajímá, jaký význam prostřední sourozenec přisuzuje své žité zkušenosti. Jak vnímá svůj svět, kde je součástí početné rodiny a vyrůstá tak vedle sourozenců, kteří mají oproti němu vymezenější pozice a zpravidla i více výhod.

Průkopníkem této analýzy byl na konci 20. století Jonathan Smith, který ji využíval zejména v oblasti psychologie zdraví, odkud se postupně rozšířila do klinické psychologie nebo psychoterapie, kde měla svůj význam. Vychází z ideografického přístupu, fenomenologie a hermeneutiky. Součástí jejího procesu je práce s tzv. hermeneutickým kruhem, který spočívá v tom, že nejenom respondent nějak subjektivně nahlíží na svoji zkušenost a snaží se ji pochopit, ale o to samé usiluje i výzkumník (Smith, 2011, 2004; Willing, 2001, in Říháček et al., 2013).

IPA mi byla sympatická od samého začátku zejména pro svobodu, jež výzkumníkovi poskytuje. Tato metoda nepředkládá pevné postupy, ale spíše ho nabádá ke kreativnímu uvažování (Wiling, 2001, in Říháček et al., 2013). Zároveň ho nenutí potlačovat jeho subjektivní prekoncepce, které do celého procesu vnáší. Učí ho, jak je reflektovat a vstoupit díky nim do příběhu, který nám respondent svěřuje (Fade, 2004, in Říháček et al., 2013).

4.4 Etické aspekty výzkumu

Etická stránka výzkumu byla v mém případě důležitá kvůli přítomnosti nedospělých respondentů. Během výzkumu nedocházelo ke klamání dotazovaných dětí ani jejich rodičů, od kterých jsem obdržela podepsaný informovaný souhlas s výzkumem, kde byly mimo jiné i všechny potřebné informace (včetně etických záležitostí a kontaktu na mě). Pro čtenáře je k dispozici k nahlédnutí v Příloze č. 2.

Interview i kresba byly prováděny ve známém školním prostředí, buď v kabinetu školní psycholožky nebo př učebně. Většinou byla přítomna i paní psycholožka, která do celého procesu nezasahovala. Jak už jsem uváděla v předchozí kapitole, po celé setkání s respondentem jsem se snažila vytvořit příjemné, zábavné, uvolněné a nestresující prostředí.

Abych dodržela ve svém výzkumu anonymitu, změnila jsem u dětí jejich jména za zcela vymyšlená a ponechala pouze věk. Při analýze jsem vyřadila i veškerá jiná jména ostatních rodinných členů a nahrané interview bylo po přepsání smazáno pro případné zneužití.

Jako skromné poděkování ode mě respondenti obdrželi pastelky a jejich rodiče dostali možnost zaslání výsledků výzkumu, kterou někteří s milým nadšením využili.

4.5 Organizace a průběh výzkumu

Než jsem započala samotný výzkum, udělala jsem si řádnou rešerši o tématu mojí bakalářské práce, abych si problematiku prostřední konstelace nejlépe přiblížila. Na základě toho jsem stanovila výzkumný problém, cíle i výzkumné otázky.

Před samotným výzkumem jsem provedla pilotní testování, které mi poskytlo možnost vyzkoušet si situaci „nanečisto“, což mi dodalo větší sebejistotu pro další respondenty. Předvýzkum mi neodhalil žádné nedostatky ve znění ani pořadí otázek, takže jsem nebyla nucena žádné odstranit, a zrovna tak přidat. V praxi jsem si rovněž poprvé

zkusila zadat Test kresby začarované rodiny. Vzhledem k této skutečnosti jsem se rozhodla případ prvního prostředního respondenta do výzkumu zahrnout v případě nedostatečného počtu dalších respondentů.

Pilotní testování jsem uskutečnila v červnu roku 2018. Prostřední respondentku jsem osobně neznala, i když to byla sestra mojí kamarádky. Setkání proběhlo u nich doma, kde jsme měly pro sebe vyhrazenou místnost, a tedy i soukromí. I když jsem si vědoma, že se svými podmínkami pilotní testování lišilo od dalších, kvůli nedostatečnému počtu prostředních dětí, jsem se nakonec rozhodla jej do výzkumu zahrnout a podrobit ho rovněž analýze.

Během července a srpna jsem byla v kontaktu s paní psycholožkou ZŠ Nedvědova, která s pomocí paní učitelky pomohla oslovit rodiče prostředních dětí, které odpovídaly stanoveným kritériím (více v kapitole 6.). Bohužel ochotné ke spolupráci byly pouze tři rodiny, a proto jsem byla nucena kontaktovat ZŠ v Bohuňovicích, kde měly o spolupráci zájem dvě prostřední děti. V obou školách byl samozřejmě před samotným výběrem souboru osloven ředitel školy, který mi povolil výzkum na škole provést.

Samotná interview probíhala na obou školách v soukromých prostorách v průběhu října a poté následovalo zpracování a analýza získaných dat.

5 VÝZKUMNÝ SOUBOR

V této kapitole bude čtenáři představen způsob, jakým byli respondenti do výzkumu vybíráni a bude představen i jejich popis. Vzhledem ke specifickému vývojovému období, ve kterém se prostřední respondenti nachází, bude součástí kapitoly i vymezení jejich psychického vývoje, neboť může mít nepatrný vliv na vnímání jejich role v rodině.

5.1 Způsob výběru výzkumného souboru z populace

V závislosti na mojí cílové skupině, kterou reprezentovaly děti ve věku 10-15 let narozené v prostřední konstelaci, jsem zvolila nepravděpodobnostní metodu výběru vzorku. Konkrétně jsem využila **záměrného výběru přes instituci**, protože jsem potřebovala oslovit potenciální respondenty, kteří splňovali všechny kritéria a byli ochotni (respektive i jejich rodiče) se zúčastnit mého výzkumu (Miovský, 2006). V mém případě se jednalo o dvě základní školy.

Záměrný výběr je podle Miovského (2006) vhodný pro malé výzkumné soubory, což je v případě výběru kvalitativního výzkumu téměř samozřejmostí. Z toho důvodu však nemůžeme hovořit o zcela reprezentativním vzorku ani jeho výsledky zobecnit. Toto však není ani záměr interpretativní fenomenologické analýzy, jež usiluje o tzv. teoretickou transferabilitu, v jejímž rámci dochází ke spojení výsledků našeho výzkumu a dosavadních poznatků (Smith, Flowers & Larkin, 2009, in Říháček et al., 2013). Kvalitativně orientovaný výzkum zároveň apeluje na homogenitu vzorku, který reprezentuje určité téma (Larkin, Watts & Clifton, 2006, in Říháček et al., 2013)

Jedinci v mojí základní populaci museli splňovat následující **kritéria**:

- status prostředního sourozence
- aktuální věk 10-15 let
- součástí úplné rodiny
- soužití se sourozeneckou skupinou v jedné domácnosti
- nepřítomnost proměnných, jež by měly zásadní vliv na projev prostřední konstelace (např. úmrtí, závažná nemoc v rodině apod.)

Kritérium věku 10-15 let jsem zvolila záměrně, a to ze dvou hlavních důvodů. Jelikož jsem si jako hlavní metodu zvolila interview, které představuje poměrně náročnou

metodu, nechtěla jsem zvolit respondenty mladší jak 10 let. Náročnost spatřují zejména v komunikačních schopnostech vést dialog a reagovat tak na otázky výzkumníka. Zároveň se během školního věku podle Thorové (2015) vytváří schopnost introspekce, která umožňuje nejenom hodnocení sebe i okolí, ale také komplexní pohled na svět (in Orel, Obereignerů & Mentel, 2016). Druhým argumentem je použití Kresby začarované rodiny, která má nejlepší účinnost do 13 let. Nicméně vzhledem k obtížnému hledání prostředních jedinců jsem musela věkové rozmezí rozšířit, což v případě doplňkové metody příliš nevadilo a ve výzkumu byl nakonec přítomen pouze jeden respondent starší než 13 let. Konkrétně se jednalo o respondentku ve věku 15 let, která maluje velmi ráda, takže ji použití kresby nevadilo.

5.2 Charakteristika výzkumného souboru

Vybraných participantů bylo celkem šest (včetně respondentky z pilotní studie). Všichni splňovali výše zmíněná kritéria pro výběr vzorku a navštěvovali buď základní školu Nedvědovu nebo základní školu v Bohuňovicích (kromě respondentky z pilotní studie). Všichni tak pocházeli z Olomouce nebo jejího okolí.

Snažila jsem se, aby ve vybraném souboru bylo rovnoměrně zastoupeno obojí pohlaví, což se mi podařilo. Nejmladšímu respondentovi bylo 10 let a nejstaršímu 15 let. Průměrný věk všech šesti prostředních dětí tak činil 12,5 let.

Pro lepší přehled jsem vytvořila na následující straně tabulku, kde jsou s ohledem na etické zásady uvedena fiktivní jména. Pohlaví, věk respondentů i počet a věk jejich sourozenců je však zachován.

RESPONDENT	VĚK	POČET DĚTÍ V RODINĚ	SOUROZENCI RESPONDENTA
Sára	15 let	3	starší sestra – 21 let mladší sestra – 11 let
Zita	10 let	4	nejstarší bratr – 21 let starší bratr – 12 let mladší bratr – 6 let
František	12 let	4	nejstarší bratr – 18 let starší bratr – 15 let mladší bratr – 9 let
Viktor	13 let	3	starší bratr – 15 let mladší sestra – 9 let
Martin	12 let	3	starší bratr – 16 let mladší sestra – 1 rok
Lucie	13 let	4	nejstarší sestra – 24 let starší sestra – 16 let mladší bratr – 8 let
Celkem respondentů 6	Průměrný věk 12,5 let		

Tabulka č. 4.: Tabulka základních informací o jednotlivých respondentech

5.2.1 Psychický vývoj ve věku 10-15 let

Jelikož mojí cílovou populaci ve výzkumu tvoří prostřední děti ve věku 10-15 let, je nezbytné, abych popsala základní změny v jejich psychickém vývoji. Langmeier a Krejčířová (2016) uvádí, že od zahájení školní docházky zhruba do 11/12 let hovoříme o mladším školním věku, který je vystřídán pubertou (starším školním věkem), jež trvá zhruba do 15 let a přechází v adolescenci. Periodizace a terminologie se však liší podle různých autorů. Například Vágnerová mluví o tzv. rané adolescenci a APA dokonce označuje celé období dospívání (tedy od 11 do 19 let) adolescencí. Nicméně já budu ve své práci vycházet z prvních zmíněných spoluautorů.

Respondenti v období mladšího školního věku by měli být psychicky i fyzicky vyzrálí pro zvládání školních povinností (odlišení povinností od hry, udržení koncentrace pozornosti apod.). Po emoční stránce je u nich patrná relativní stabilita, bezstarostnost, pozitivní ladění, a dokonce je u dětí výrazná solidarita a spolupráce. Zároveň se ale projevuje touha být nejlepší, a to zejména ve školních výsledcích. Dítě si buduje genderovou identitu a sebepojetí. Kolem 10. roku se taky vytrácí vliv autorit (rodiče a učitelé zejména) na formování chování jedince a kamarádi přebírají důležitější roli. Výše zmíněná solidarita u dětí, které na sebe dříve žalovaly autoritě, nyní buduje loajální a hlubší přátelství, a taky empatii vůči druhým (Vágnerová, 2012; Langmeier & Krejčířová, 2016).

Pubescence představuje období druhého vzdoru a mluvíme konkrétně o pubescentním negativismu. Ten se projevuje zejména útokem na autoritu, vymezováním vlastní výjimečnosti a černobílým viděním. To je velmi významné pro vytváření vlastní identity a sebepojetí. Dospívání je také typické pohlavními hormonálními změnami, s čím souvisí období první zamilovanosti. Pro jedince to může představovat náročné období, a proto je nutné ze strany okolí, aby změny nebagatelizovalo. Zvláště pro rodiče může být toto období velmi frustrující, neboť jejich potomek přestává být dítětem a stává se dospělým, který je schopen svoje myšlenky a názory velmi ostře diskutovat, jelikož je přesvědčen o jejich pravdě a jedinečnosti. Zároveň disponuje citovou labilitou, impulzivním chováním, vztahovačností, podrážděností a má problémy se sebeláskou. Vnímá zpravidla nepochopení ze strany dospělých, a proto se orientuje na svoji partu, která mu je zdrojem opory a identifikace ve stylu, hudbě atd. Jedinci se častěji uzavírají do svého nitra, kde přemýšlí nad světem a sebou samým, a to zejména kriticky (Vágnerová, 2012; Langmeier & Krejčířová, 2016).

Všechny tyto výše uvedené poznatky mohou do určité míry zkruslit jedincovo vnímání své pozice v rodině, a proto je důležité je brát v potaz. Například je pochopitelné, že dospívající respondent může svoji pozici vnímat více nespravedlivě, než jaká doopravdy je, neboť je ovlivněn svojí vývojovou fází. Zrovna tak jeho identifikace se skupinami a odklon od rodiny nemusí nutně představovat typický znak prostředního sourozence, ale jednoduše jeho věkové období.

6 VÝSLEDKY VÝZKUMU

V této kapitole budou čtenáři představeny výsledky všech respondentů získané jak polostrukturovaným rozhovorem, tak i pomocí projektivní metody Kresba začarované rodiny. Obě tyto metody by nám měly podrobněji přiblížit roli prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu.

Semistrukturované interview obsahuje otázky na vztahy se sourozenci a rodiči, neboť všichni tvoří rodinu, a tedy i zázemí, kde prostřední jedinec svůj příběh žije. Rodiče, sestry a bratři mají na jedince v prostřední konstelaci velký vliv (Leman, 2016). Ovlivňují projev jejich typických znaků a pocitů, jenž jsme si podrobně popisovali v teoretické části práce. Vztahy s těmito členy zároveň determinují jeho spokojenost či nespokojenost s pozicí. K pochopení celého rodinného systému jsou do interview zařazeny i otázky týkající se bytového uspořádání, rodinných pravidel či výchovy. Všechny tyto otázky si kladou za úkol přiblížit nám osobnost konkrétního případu a to, jaký význam přisuzuje tomu, že je prostředním dítětem v rodině. Tyto otázky jsou rovněž verifikovány dotazem na vnímání výhod či nevýhod prostřední pozice jedincem a případnou preferencí jiné konstelace.

Tato kapitola nám právě díky analýze materiálu vzniklého pomocí výše zmíněných metod odpoví na všechny výzkumné otázky, které jsme si stanovili.

Ráda bych ještě čtenáři připomenula, že veškerá jména jsou fiktivní, aby došlo k dodržení anonymity. Zároveň musím podotknout, že pro zvýšení autenticity celé interpretace výsledků, jsou v příbězích jednotlivých prostředních dětí v uvozovkách, kurzívou napsané jejich výpovědi.

6.1 Charakteristika respondentů

A. Sára

První respondentka byla dívka, která byla nejstarší z celého výběrového souboru. V době rozhovoru měla 15 let. Rozhovor i kresba s ní byly provedeny pro účely pilotního testování, které však neodhalilo žádné nedostatky, a tak byla zařazena mezi ostatní respondenty. Důvodem byl rovněž nesnadný výběr prostředních dětí splňujících stanovená kritéria.

Jakožto s mladší sestrou její kamarádky jsem se s ní setkala u nich doma. Respondentku jsem do té doby neznala, což jsem vnímala jako výhodu, neboť jsem k ní přistupovala stejně jako k jiným dětem.

Sára má dvě sestry, mladší má 11 let a starší 21 let. Její matka je překladatelka, a zároveň Sáru a mladší dceru učí doma. V minulost vystřídal spoustu škol, ale v žádné nebyly spokojené se systémem vyučování. Otec pracuje na Slovensku a jezdí tak domů pouze na víkendy. Starší sestra Sáry se před pár měsíci odstěhovala, neboť mezi ní a rodinou byly napjaté vztahy.

V rodině mají hodně drobných zvířat. Sára ve svém volném čase nejraději maluje, a teď začala chodit do dřevotvorby. Respondentka mi dokonce ukázala své portréty a maluje opravdu nádherně. Jednou by dokonce chtěla být malířka. Taky ráda čte sci-fi knížky nebo komiksy. Občas si pustí youtubery, ale není na tom údajně tak závislá jako její sestry. Když jsem se jí zeptala, zda jim to matka nezakazuje, odpověděla: „*Myslím, že ne. Myslím, že kdyby nám to zakázala, tak by to bylo takové to zakázané ovoce a lákalo by nás to ještě víc.*“

Naše setkání nebylo nijak časově omezeno, trvalo něco málo do dvou hodin. Celou dobu jsme byly v kuchyni, kde bylo soukromí a klid. Respondentka si ze začátku dvakrát zkontrolovala, jestli nás neodposlouchává za dveřmi její mladší sestra, a poté se uvolnila. Byla velmi sdílná, s neskutečným nadhledem, intelekt měla na svůj věk určitě vyšší, čemuž nasvědčovaly vyspělé názory v mnoha ohledech. Pozorovala jsem na ní, že byla velmi ráda, že si může o svojí situaci s někým pohovořit.

B. Zita

Respondentka Zita představuje nejmladšího člena výzkumnému souboru, který má 10 let. Disponuje třemi vlastními sourozenci, takže nepředstavuje jediného prostředního sourozence v rodině. Její mladší bratr má 6 let, starší 12 let a nejstarší 21 let. Prvorozený s nimi podle Zity bydlí a studuje vysokou školu. Její pozice prostřední konstelace je tak značně ovlivněna faktem, že je jedinou dívkou v sourozenecké skupině.

Mezi její koníčky patří kreslení, moderní tancování a péče o domácí zvířata. Nejlepší kamarádku má ve Velké Bystřici, odkud se rodina přestěhovala do jiné vesnice u Olomouce. Teď proto čas tráví hlavně se sourozenci.

Naše setkání proběhlo na základní škole v Bohuňovicích v kabinetu paní psychologky, která byla přítomna, ale do interakce nijak nezasahovala a dělala si svoji práci

na počítači. Zita byla po celý rozhovor spíše stydlivá a musela jsem se jí hodně doptávat. Odpovědi byly spíše stručné.

C. František

Franta měl v době rozhovoru 12 let a pochází z chlapecké sourozenecké skupiny. Má tři bratry. Nejmladšímu je 9 let, s nímž respondent udával velmi problematické vztahy. Starší sourozenci mají 15 let a 18 let. Nejstarší z nich studuje automechaniku, hodně hraje do rána na počítači a do školy často chodí pozdě, z čehož vznikají problémy. Jinak je poměrně tichý a s mladšími sourozenci čas příliš netráví. Matka jezdí po České republice a nabízí lidem firemní produkty. Je tedy často mimo domov a rodičovskou úlohu spíše přebírá otec, jenž pracuje v pivovaru.

Respondent tráví nejraději čas venku sportem s kamarády nebo hraje hry na počítači. Doma mají i dva psy a kocoura. Během setkání neustále opakuje břemeno v podobě nejmladšího bratra, o kterého musí pečovat. Díky němu se často ocitá v maléru a říká věty jako: *„Chodil bych rád ven, ale teď mám díky němu zaracha, protože jsme vzali ve sběru monitory a rozbili je...zaracha máme do vyrozumění...kéž bych byl jedináčkem nebo měl ségru, která by mě nemlátila a neprovokovala jako bráchové.“*

Jeho nespokojenost a pocity nespravedlnosti až našťvanosti na svět byly velmi znatelné po celé naše setkání a bylo na něm poznat, že je rád, že se může někomu svěřit a mít pochopení.

D. Viktor

Viktor měl 13 let a udával mladší devíti letou sestru, kterou doprovází do školy, kde taky studuje. Dále má staršího bratra, který má 15 let. S oběma sourozenci tráví čas a hraje si. Se sestrou spíše na holčičí hry a s bráchou sportuje. Jeho maminka tráví čas spíše se sestrou, neboť ji učí hrát na kytaru, a otec, jako mistr v badmintonu a trenér, se zase věnuje svým synům. Respondent o tatínkovi říká, že má rád pořádek a někdy se kvůli tomu dokáže pěkně našťvat.

Kromě badmintonu, který dělá závodně a má sedm hodin tréninku týdně, hraje na trombón a chodí i do orchestru hrát. Když má čas, rád hraje i počítačové hry. Chtěl by psa, ale matka z nich má fobii.

Viktor byl upovídaný s vyspělými názory. Jeho život se točil kolem zájmů a zaujímal spíše lhostejný postoj k rodinným záležitostem, včetně vnímání své role prostředního. Na svoji roli však dokázal mít nadhled.

E. Martin

Předposlednímu respondentovi bylo 12 let. Popisuje, jak se stará a hraje si se svojí roční sestrou, kterou mu jeho matka svěřuje. Dále má bratra, kterému je 16 let, ale ten údajně propadl ve škole a nemá ho moc rád. Maminka je momentálně s miminkem na mateřské. Svůj volný čas rád tráví fotbalem s kamarády venku anebo se rád kouká na youtubery.

Z Martinových odpovědí bylo patrné, že sebe nevnímá jako prostředního, což bylo patrné vzhledem k jeho velké věkové mezeře se sestrou. Oproti ostatním respondentům tak nevykazoval charakteristiky typické pro tuto konstelaci, ale spíše vystupoval jako druhorozený nebo nejmladší.

F. Lucie

Poslední respondentka měla v době rozhovoru 13 let. Pochází z rodiny se čtyřmi dětmi. Má mladšího osmiletého brácha Jirku, se kterým chodí do školy, kam dojíždí z vesnice u Olomouce. Dále má dvě starší sestry, jednu vlastní a druhou nevlastní z tatínkova prvního manželství. Vlastní sestra má 16 let, studuje gymnázium a tancuje a s ní Lucie sdílí pokoj. Nejstarší, nevlastní sestře je 24 let, ale ta s rodinou respondentky nebydlí a pobývá už několik let v zahraničí na brigádě, takže se vídají pouze párkrát do roka. Maminka pracuje jako prodavačka a tatínek, který je momentálně po operaci kolene doma, rozváží pro jednu firmu produkty.

Od šesti let je její vášní disko tanec, na který ji rodiče vozí do Olomouce. Třetím rokem chodí i na klavír. Ve škole, kde má i dvě nejlepší kamarádky, ji baví matematika a nemá ráda češtinu. Oproti starší sestře ji příliš nebaví sociální sítě, kde hledá pouze inspiraci třeba na výrobu dáreků. Ráda sleduje dobrodružné filmy, třeba o vesmíru.

Lucie působila jako velmi milá a hodná dívka. Byla hodně rozvážná a s odpověďmi si dávala na čas. Sama o sobě se smíchem udávala, že je zpomalená. I přesto, že seděla klidně, občas si nervózně hrála s rukama. Její nadhled, vyspělé názory a sebereflexe nasvědčovaly vyššímu mentálnímu věku. Z celého setkání bylo patrné, že svoji pozici prostředního dítěte nevnímá nijak negativně.

6.2 Polostrukturované interview

V této podkapitole budou, na základě důkladné analýzy rozhovorů, zodpovězeny u každého respondenta tři výzkumné otázky, jež jsme si uváděli v úvodu praktické části práce.

A. Sára

Výzkumná otázka č. 1: Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?

Respondentka popisuje velmi komplikovaný vztah se svojí starší sestrou, která vždy vůči ní byla indiferentní. Dle jejích slov: „*Ona pro mě ani dřív nějak nežila... žije si svůj vlastní život, já ji nezajímám a rodina je ta zbytečná věc. Já bych s ní třeba nejradši více mluvila, ale ona si vybrala cestu, že bude někde jinde než já... byla vždy jako žiju si svůj život, a ty se ode mě straň. Prostě arogantní.*“ Respondentka o ní hovoří velmi ambivalentně, kdy například tvrdí, že ji moc v lásce nemá nebo že ji nesnáší, ale vzápětí pravý opak. Během rozhovoru často popisuje svoji frustraci z potřeby se čas od času pohádat, neboť vidí v konfliktu smysl. Udává, že „*hádky někam vedou, že to není jenom ty jsi kráva a můžeš za všechno, ale vyřeší se u toho spoustu věcí. Ona ale vždy odešla a nechala té hádky.*“ Vůči ní také dříve pocítovala žárlivost, protože měla vlastní pokoj nebo počítač, a ona jako menší ne.

S mladší sestrou je její vztah lepší, protože podle Sary nikam neodchází a není k ní lhostejná jako druhá sestra. Rodiče taky předpokládají, že ji občas pohlídá, což respondentka vnímá jako zodpovědnost a navíc nechce, aby museli platit hlídání. S mladší sestrou to je však někdy těžké, a tak s ní musí obchodovat. Dokáže být pěkně otravná a dělá ji naschvály, a proto, „*když se starší ségra odstěhovala úplně do háje, dostala jsem její pokoj.*“ Sára nesnášela, jak ji mladší sestra vždy po ránu hrála na klavír a budila ji, i převlíkat se před ní styděla. Tvrdí, že občas mladší sestru i učí, kdy si s ní vymyslela systém trestů. „*Pokaždé ji praštím, když mi neřekne správně značku zlata, protože ji chci naučit, že je to Au.*“ Uvádí i příklady, kdy se za svého mladšího sourozence styděla, když ji ztrapnil před kamarády. Nicméně i s mladší sestrou má touhu jít do konfliktu a vybět se. Podle ní: *nepereme se vůbec, protože ona na to nemá svaly. A kdybych měla bráchu, bylo by to lepší... já jsem teď kvůli tomu hrozně slabá, že jsem se s nikým neprala.*“ Navzdory problematickým vztahům uvádí, že už si „*zvykla na tyhle dvě opice*“, a nechtěla by tak být jedináčkem.

Vztah s rodiči Sára hodnotí vcelku pozitivně. Podporují jí v jejím talentu kreslit a nevnímá nějakou nespravedlivost v jejich výchově, i když přiznává, že se spíše věnují nejmladší sestře, neboť je v pubertě a je hodně závislá na elektronice. „*Myslím, že u mě, jak jsem teď starší, vládne taková menší bezstarostnost. Oni teď mají přísnost přemístěnou spíše na mladší ségru...Často jí zakazují telku nebo mobil, ale mně se to netýká, já na to nejsem...to ona vždy řve, že to je nefér.*“ Negativně však hodnotí to, jak se rodiče angažují do případných hádek dětí, které tak nedostaly šanci nic vyřešit samy, což respondentku frustruje. Ublíží jí taky, že ji občas srovnávají se starší sestrou, se kterou nemá dobrý vztah. „*Mamka mi při hádce řekla, že se chovám jak ona a to nesnáším...*“

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Respondentka si je vědoma své odlišné osobnosti prostředního jedince a uvádí: „*...my jsme každá tak trochu jiného charakteru.*“ Vzhledem k dynamickým vztahům se sestrami a potřeby vlastního klidu se spíše v rodině straní a považuje se za introverta. „*Možná překvapím ale jsem ráda sama se sebou. Jsem takovej introvert doma...čím méně členů rodiny u nás doma je, tím je to pro mě lepší.*“

Zastává v rodině spíše roli pozorovatele a sleduje v ní vztahy mezi členy. Když s nimi bydlela nejstarší sestra, vnímala, jak „*prudila*“ unavenou matku, chovala se drze, protože na to byla sama, když byl otec na Slovensku. S utrápeným výrazem popisovala: „*Ona o sobě vůbec nedávala vědět, když někam odešla. My jsme nevěděli, kde je, ani zprávu neposlala! Já už si představovala, jak přijde policie, a zeptá se, jestli je tohle naše dcera...*“

U Sáry převládá oproti sourozencům větší skromnost. Nevadí jí například dědit oblečení po starší sestře a hlídání mladší odůvodňuje slovy: „*Kdyby mamka musela platit hlídání, ty peníze by chyběly někde jinde.*“

Mezi její vlastnosti typické pro prostřední sourozence patří schopnost vyjednávat se svojí mladší sestrou. Zejména, aby ji neotravovala nebo ráno nebudila. „*Bud' to bylo, že něco dostaneš, anebo třeba odejdeš, a nic se ti nestane.*“ Stejně tak disponuje schopností nadhledu a kdyby jí rodiče věnovali více pozornosti, mělo by to podle ní svoje „*plusy i minusy*“.

Občas jako velké břemeno prostředního udává pocity méněcennosti a nezájmu okolí: „*Vadilo mi hlavně to, že jsem prostřední... přišli jsem na vánoční oslavu a starší ségry se všichni ptali na školu a tamhle to, a ona byla hrozně spokojená, protože byla středem pozornosti. Nebo by se dalo říci, že jeden ze středů, protože pak tam byla mladší ségra,*

a ta byla zase daleko roztomilejší než já. A já jsem teda radši vždycky odešla do háje...“ Popisuje i své pocity, že je ve stínu starší sestry. Je si vědoma toho, že kdyby šla v jejích stopách, srovnávání by bylo silnější, protože by od ní všichni očekávali stejné výsledky.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Když jsem se Sáry ptala, zda by se chtěla znova narodit jako prostřední dítě, kdyby si mohla vybrat, řekla: *„Ano, jenom s tím porovnáváním mi to fakt vadí. Kdybych se narodila jako první, tak bych toho musela dělat hodně a rodiče by nevěděli, co dělat. A ani jako poslední bych se nechtěla narodit.“*

Jako největší výhodu toho, že je prostředním dítětem v sourozenecké skupině udává první respondentka toto: *„Mám mnohem lepší empatii, vůči ostatním lidem, protože když mi někdo řekne, že má starší sestru, já to chápu, a i když mladší, tak to taky chápu.“*

Navzdory vnímání negativních aspektů prostřední konstelace, jež Sára popisuje, je ve své roli spokojená a měnit by ji nechtěla.

B. Zita

Výzkumná otázka č.1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

Zita má tři bratry. Podle ní má asi nejlepší vztah s nejstarším nebo nejmladším, se kterým si často hraje (lego, vybíjená venku). Mají k sobě rovněž blízko, protože se o něho stará, například ho vodí do školy. Se sourozencem starším o 2 roky (rovněž prostřední sourozenec) má hodně proměnlivý vztah, ale kdyby potřebovala pomoc šla by za ním, protože je starší než ona. Někdy si spolu hrají hry na počítači pro dva a jindy se zase hádají. Jako nejčastější důvod pro hádky je, že žárlí: *„Starší brácha může hrát na počítači a já nemůžu anebo nemůžu ven jako on.“*

Úlohu rodičů vnímá spravedlivě. Všechny děti se musí podílet podle svých možností na domácích úkolech a rovněž jim je věnováno stejně lásky. Nejvíce jsou však přísní na staršího bratra, respondentka říká: *„My jsme dlouho nic neprovedli, ale brácha jo. Rodiče tak na něho jsou asi nejvíc přísní, protože chodí z venku pozdě domů. Oni mu pak za trest zakážou televizi nebo počítač.“*

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Když má konflikt se starším bratrem, většinou údajně ustoupí respondentka, neboť tím chce předejít konfliktu. Považuje se za extroverta, není ráda sama, protože se nudí. Čas tráví více se sourozenci, ale to jenom proto, že její nejlepší kamarádka bydlí jinde než ona.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Jako největší výhodu toho, že je respondentka prostředním dítětem v rodině, uvádí: „...že se o mě starají, ale zároveň si se mnou i hrají.“ Žádné nevýhody ji nenapadají. Rodiče ji ani nikdy nesrovnávají s ostatními sourozenci. I přes to, by se údajně chtěla narodit jako nejmladší, což odůvodňuje větší péčí. Jedináčkem by být nechtěla, je ráda za to, že má sourozence. Přála by si však jako jediná holka v rodině sestru, s kterou by mohla řešit i holčičí záležitosti.

C. František

Výzkumná otázka č.1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

Třetí respondent vyrůstá v chlapecké sourozenecké skupině. Se svými bratry má spíše špatné vztahy, a proto preferuje kamarády. Hodně se údajně hádají a provokují. Se staršími bratry je to proměnlivé: „*Někdy jsou hodní oni na mě a já zas na ně...a někdy hnusní.*“ Kdyby však měl za někým přijít o pomoc, šel by za starším bratrem, rovněž prostředním sourozencem, protože ten je na něho ze všech nejhodnější. S mladším sourozencem se nemá vůbec v oblibě, protože ho neustále otravuje, přebírá mu kamarády a dostává do malérů. Za poslední „průšvih“, který spáchal v jeho společnosti, dostali oba „zaracha“. To respondent vnímá jako nespravedlnost, protože on nic neudělal. „*Rodiče mi nevěřili, a jsem prý spolupachatel. Dávají na mě skoro všechny povinnosti a jsou na mě nejpřísnější ze všech a hnusní. Na ostatní jsou taky někdy trochu, ale ne tak jak na mě...přitom mladší brácha je ten vychcanej, co furt zlobí a já to slíznu.*“ Vztahy s rodiči popisuje taky negativně, protože v nich nemá zastání a nevěří mu. Nadržují nejmladšímu jedinci, který toho zneužívá: „*Třeba včera jsme dostali auto na počítač, a mamka řekla, že to je jenom jeho a ať mu to neberu....*“ Zároveň z jejich strany nedostává citovou podporu.

František popisuje, jak se těší, až bude mít víc peněz a on bude mít svůj pokoj, který momentálně sdílí s nejmladším sourozencem. Sice tam nebude wifi, ale aspoň bude mít klid od bratra.

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Kvůli špatným vztahům se svými sourozenci a pocitů nespravedlnosti a nezájmu ze strany rodičů, se respondent orientuje spíše na své kamarády, kde „*cítí, že někam patří a nikdo mu neubližuje*“. V rodině se spíše pasivně stahuje do sebe a snaží se svoji situaci přežít. Jsou u něho patrné pocity méněcennosti a potlačená zlost.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Respondent je velmi nešťastný ve své pozici prostředního. Zažívá pocity nezakořeněnosti, nezájmu a nespravedlnosti. Kromě špatných vztahů s rodinnými příslušníky popisuje i finanční strádání: „*Chtěl bych být jedináček, protože by bylo více peněz, nikdo by mě ani nemlátil a neprovokoval. Bylo by prostě všechno lehčí. Nebo bych chtěl místo nich ségru, protože holky jsou takový jemný a neubližovaly by mi.*“ Jako největší nevýhodu a břemeno vnímá svého mladšího sourozence, kvůli kterému má problémy. Kdyby si mohl vybrat, chtěl by být buď jedináčkem anebo nejstarším, protože by si na něho nikdo nedovolil.

D. Viktor

Výzkumná otázka č.1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

Co se týká sourozeneckých vztahů, je Viktor poměrně spokojený. Dříve se se starším bratrem dost hádali, ale teď už hrají jenom „*fackovanou*“. Hodně spolu hrají chlapecké hry a sportují. Když se výjimečně pohádají, ustoupí starší bratr. Mladší ségra ho často provokuje, ale on to bere s klidem. Dokonce si s ní i hraje: „*Ona si vymyslela, že bude brouček a já si s ní hraju, že ji jako krmím...Jako sice to je někdy opruz, ale jako aspoň zabiju čas a docela mě to i baví.*“ Čas tráví převážně se sourozenci, i když občas i s kamarády. Jelikož respondent žije s rodinou v bytě, sdílí jeden pokoj. Nijak ho netrápí, že nemá soukromí. O sestru se stará i starší bratr, ale méně často.

Rodičovskou výchovu vnímá spravedlivě, nikdy ho rodiče nesrovnávali se starším bratrem. Otec má rád hodně pořádek a někdy je kvůli tomu údajně doma „*dušno*“. V takovém případě je ale mezi sourozenci solidarita: „*Když je něco potřeba uklidit a taťka se naštvě, všichni to jdeme udělat spolu.*“

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Respondent je velmi pečující vůči své menší sestře, částečně to vnímá jako povinnost, ale zároveň ho to baví. Přistupuje k tomu skromně a prakticky, i když „je to s ní trochu těžší...třeba jednou jsme byly venku a ona se urazila rozjela se na kole domů, málem ji přejelo auto, když se nerozhlídl přes cestu.“ Bere členy rodiny takové, jací jsou a zaujímá vůči věcem poměrně flegmatický přístup. Nevadí mu sdílený pokoj ani občasné dědění oblečení po sourozenci. Respondent vykazuje i zdravé sebevědomí a zná pocit vlastní hodnoty. Občas ho údajně srovnávají učitelé s jeho starším bratrem, ale on říká: „Mně je to fuk, já vím, že on je chytřejší, ale já zas vynikám v něčem jiném.“ Viktor disponuje rovněž neskutečným nadhledem, a i když udává spokojenost se svojí rolí prostředního, empaticky zmínil: „Prostřední bych možná nechtěl být, ale podle toho, v které rodině. V té naší je to v pohodě a je vše vyrovnané.“

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Viktor je za sourozence rád a jedináček by nechtěl být, protože by si neměl s kým hrát. I když přiznává, že s mladší ségrou to je někdy „oříšek“ a jednodušší by to bylo ve dvou. Přiznává, že dříve ho občas štvalo, že je prostřední: „Nevýhoda je totiž to, že ségra je malá a rodiče občas neberou, že něco provedla a brácha je zas ten moudřejší.“ Poslední dobou je ale ve své pozici prostředního spokojený a neměnil by ji, i když asi vnímá, že v jiné rodině tato role může vypadat jinak.

E. Martin

Výzkumná otázka č.1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

Martin se rád stará o svoji roční sestru, se kterou si hraje každý den. Se starším bratrem má špatný vztah. Tvrdí o něm: „Pořád mě otravuje a nebo mi připomíná věci, které vím, jen proto, že je starší než já... tak dělá chytrýho.“ Tato vlastnost ho hodně štve a dost se kvůli tomu hádají. Nicméně spolu sdílí pokoj, tak je to těžké.

Matka ho někdy poprosí, ať se postará o sestru, ale Martinovi to nevadí, dělá to rád. Podle něho jsou rodič nejvíce přísní právě na bratra, protože propadl a chválí jeho. Nikdy tak nezažil ani srovnávání s prvorozeným. Chápe taky, že nejvíce péče je momentálně věnováno mladší sestře.

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Když má se svým bratrem konflikt, uvádí, že on je ten moudřejší, který ustoupí. Nemá rád hádky. Z toho důvodu je více orientovaný na kamarády než na bratra. Má praktický pohled na dědění věcí po bratrovi a navíc uvádí, že když chce něco nového, rodiče mu to koupí. Ve škole rád spolupracuje ve skupinkách „protože více hlav toho vymyslí víc“.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Když jsem se předposledního respondenta zeptala, zda vnímá nějaké výhody či nevýhody na své pozici prostředního, žádné ho nenapadaly. Neudával přímo, že by byl nespokojený, ale kdyby si mohl vybrat, chtěl by být nejstarší, jako jeho bratr, protože by měl nové věci a mohl by poučovat. Udával nespokojenost s bratrem, a proto tvrdil, že by měl rád jenom malou sestru. Jedináčkem by nikdy nechtěl být, protože by musel se vším pomáhat sám.

F. Lucie

Výzkumná otázka č.1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

Poslední respondentka, Veronika, má tři sourozence. S mladším bratrem, se někdy hádá kvůli blbostem, a proto že ji jako nejmladší kluk škádlí. S ním tráví i nejvíce času hraním. Vodí ho i na fotbal a dojíždí spolu do školy. Se staršími sestrami má hezký vztah. Nejstarší, nevlastní, už dospělá sestra s nimi však nežije, takže si jsou vzácné. K druhé chodí pro rady s úkoly nebo s tím, co na sebe. S ní i bratrem sdílí pokoj. Oblečení po sestře dědí jen v případě, pokud chce.

Rodiče respondentku vychovávají po vzoru starší sestry: „...*například jsem si chtěla založit instagram a oni řekli, že až v 15 letech, jako ségra mohla.*“ Dívka si myslí, že to je proto, aby nebyla na mobilu tak často jako sestra. Někdy ji matka zakazuje chodit na tréninky kvůli známám, protože ví, že je má ráda. To Lucie vnímá negativně a je z toho smutná. Jinak jejich výchovu i zájem o děti vnímá spravedlivě, což dokazuje na mnoha příkladech.

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Jako prostřední má stejně jako většina respondentů skromný přístup a způsob, jak vycházet se sourozenci nejlépe. Respondentka o sobě tvrdí, že když se hádá s bráchou, vždy ona pomocí kompromisu tu hádku vyřeší. Rovněž toleruje, když ji její sestra vyhodí z pokoje, protože tam chce být sama a cvičit, anebo bratr dělá nepořádek. Prohlašuje: „*Možná někdy bych chtěla svůj pokoj, abych měla klid a soukromí a svoje věci, ale jako zatím mi to nějak moc nevadí.*“ Přijímá svoji povinnost hlídat bratra, dokonce ji to baví. Několikrát o sobě pronesla něco, čemu se sama pobaveně směje: „*Mně pořád něco padá, jsem takový nemehlo.*“ Popisuje sebe jako velmi společenskou. Buď tráví čas se sourozenci nebo kamarády.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Lucie má své sourozence moc ráda. Říká: „*Jsem ráda, že je mám a moc. Jedináček bych nechtěla být, i když to má určitě své výhody. Měla bych například hodně věcí jenom pro sebe a rodiče by si mě více všímali, ale já bych to neměnila. Byla bych sama, neměla bych si s kým hrát, a to by byla nuda.*“ Ve své prostřední konstelaci je poslední respondentka spokojená a kdyby se měla znovu narodit, chtěla by být zase prostřední, neboť vnímá břemena zbylých sourozenců: „*Kdybych byla nejstarší, musela bych pořád hlídat sourozence, ale nejmladší bych taky nechtěla být, protože ten nemá žádné výhody. Když seš malej, skoro nic nemůžeš.*“

6.3 Kresba začarované rodiny

V této podkapitole budou představeny výsledky Testu kresba začarované rodiny. Na základě ztvárněných zvířat a jejich výpovědí od respondentů tak dostaneme doplňkový materiál o vlastnostech rodinných členů a jejich relacích ke každému respondentovi.

A. Sára (15 let)

První respondentka nakreslila svoji mladší sestru jako **králíčka** se sluchátky, protože je neustále „*napojená*“ na elektroniku a vnímá ji jako malou. Starší sestru zobrazila jako **lva**, protože neustále řve a hádají se mezi sebou. I ona má sluchátka. Obě její sestry mají „*svůj svět*“. Zajímavé je, že respondentka nenakreslila samu sebe, i když jsem ji o to požádala. Domnívám se, že to pojednává o její snaze izolace v rodině, kterou i během rozhovoru popisovala. Její rodiče jsou ztvárněni jako držící se **gepardi**, semknutí ocasy, kteří

jsou umístěni mezi jejími sestrami ve středu kresby. Představují soudržný a hlavní článek celé rodiny.

Když jsem ji vyzvala, aby mi alespoň sdělila, jako které zvíře se cítí, uvedla **lišku**, **myš** nebo **psa**. Všechny tyto zvířata souhlasí svým charakterem s rolí prostředního sourozence. Liška jakožto bystré zvíře dokáže v rodině vyjednávat, dělat kompromisy, urovnat konflikty. Její manipulativní chování ji pomáhá ve své semknuté pozici vyjít s ostatními. Myš zase ztvárňuje její neviditelnou roli v rodině. Poslední zvíře, pes, představuje družnost a věrnost ve vtazích.

Celý obraz je nakreslen tužkou a zobrazuje vášně pro kreslení, které respondentka uváděla. Všechny postavy rovněž svojí velikostí odpovídají realitě.

B. Zita (10 let)

Kresba začarované rodiny druhé respondentky ztvárňuje její tři bratry, sebe a rodiče. Svého nejmladšího bratra nakreslila jako malého **králíčka**, kvůli jeho roztomilosti. Svého staršího bratra, rovněž prostředního sourozenec, nakreslila jako **psa**, kde opět můžeme usuzovat společenské a věrné rysy prostřední konstelace. Nejstaršího, prvorozeného bratra, ztvárnila jako **myš**, protože je tichý a neviditelný. Matku představuje **kočka**, což je pro kreslení její role velmi typické kvůli ženskému charakteru, čistotě a přítulnosti. Otec je nakreslený jako vysoká **žirafa** uprostřed celé kresby, protože má podle respondentky rozhled v mnoha věcech a dohlíží na celou rodinu.

Sebe samu dívka ztvárnila jako **netopýra**, protože by údajně chtěla umět létat. To kromě dětské fantazie, kterou respondentka vynikala, může znamenat touhu prostředního jedince uletět za svými kamarády. Nicméně vzhledem ke spokojeným výpovědím z rozhovoru to je v jejím případě málo pravděpodobné. Netopýr je nakreslen vedle psa, což je zajímavé, protože na základě rozhovoru právě s tímto bratrem nevychází nejlépe. Bratři jsou každý znázorněn v rohu, spolu s matkou a veprostřed dominuje otec. Všechny zvířata představující rodinné členy jsou nakreslena reálnými barvami.

C. František (12 let)

František byl jediný respondent, který odmítl kresbu nakreslit, což samo o sobě může mnohé vypovídat o jeho vnímání rodinného systému a svého místa v něm. Vzhledem k jeho nepříznivým výpovědím z interview a sklíčeného postoje lze usuzovat, že rodinné vztahy nejsou plně funkční.

D. Viktor (13 let)

Čtvrtý respondent zobrazil svého staršího bratra jako **leoparda**, protože umí rychle běhat. Sestru nakreslil jako **lišku**, protože je, jakožto nejmladší dívka v rodině, mazaná. Jako **sovu** ztvárnil svoji matku, neboť je velmi chytrá a přemýšlivá. Pro otce nenašel zvíře a když jsem ho pobídla, odpověděl: „*Nevím, jaké by byl zvíře, ale nějaké, které má rádo čistotu a pořádek.*“

Sebe představil jako **Iva**, protože rád spí a zároveň běhá. Zajímavé je, že chlapec umístil svoje zvíře dolů doprostřed mezi své sourozence. V levé horní části ztvárnil zvíře matky a v pravé chtěl nakreslit otce, kde nakonec napsal pouze „*taťka má rád pořádek*“. Mezi nimi a rodiče je velký prostor, což může značit sílu aliance mezi dětmi. Respondent všechny zvířata nakreslil barevně.

E. Martin (12 let)

Kresba čtvrtého respondenta je na první pohled velmi nápadná svojí jednoduchostí, neodpovídá věkové úrovni chlapce.

Starší bratr je nakreslen jako **opice**, protože tak podle respondenta vypadá a někdy se tak i chová. Opice může rovněž představovat legrační a bezstarostný charakter. Jelikož sebe respondent nakreslil vedle, můžeme na základě blízkosti zvířat, usuzovat blízký vztah. Nicméně toto tvrzení je v rozporu s informacemi z rozhovoru. Jeho roční sestra je ztvárněna jako **myš**, což má opět představovat její malou a křehkou osobu. Otec jako **žirafa** je vysoký a matka je **sova**, protože je chytrá.

Svoji osobu chlapec vnímá jako **tygra**. Během kresby jsem se pozastavila nad tím, že nejprve kreslil nějaké zvíře, které ale pak přeškrtnal a nakreslil tygra. Když jsem se ho však doptala, co to mělo být za zvíře, a proč si ho nakonec rozmyslel, neodpověděl a maloval dál sebe jako tygra, protože je údajně rychlý.

Všichni začarovaní členové jsou umístěni vedle sebe v horní části obrazu v pořadí: nejstarší bratr, respondent, matka, otec a mladší sestra. Pozoruhodné je, že se respondent nakreslil vedle matky a svoji roční sestru vedle otce na opačné straně papíru. Takové uspořádání může značit určitou míru žárlivosti na příchozího sourozence, kterému matka věnuje většinu času. Respondent byl zvyklý delší dobu na privilegia benjamínka, které mu jeho roční sestra teď vzala.

F. Lucie (13 let)

Poslední respondentka disponuje třemi sourozenci. Svoji nejstarší sestru, která už je dlouho v zahraničí zobrazila jako **ptáka**, který neustále někam odlétá. Druhou sestru, která je starší než respondentka, namalovala jakožto **kočku**, protože je údajně líná, ale zároveň občas přítulná a se svými mladšími sourozenci tráví čas. Symbol kočky může znázorňovat i krásu starší sestry, ke které respondentka dle rozhovorů vzhlíží. Nejmladší člen, respondentčin bratr, je představen jako **prasátko**, protože je takový „malý čuně“. Symbol prasete může u druhých značit i určitou míru antipatií. Matku ztvárnila jako **psa**, neboť má ráda procházky v přírodě a je přítulná. Otec je zase jako velký **medvěd**, protože je rovněž přítulný, ale někdy i hodně přísný. Kromě síly může toto zvíře demonstrovat určitou pasivitu a nezájem vůči dětem.

Svoji osobu poslední respondentka uvedla jako **lenochoda**, což okomentovala slovy: „*Jsem taková zpomalená, hlavně když se mě někdo na něco zeptá, tak mi trvá, než odpovím....*“

Všichni členové, až na nejstarší sestru, zobrazenou jako jedinou v horní části, jsou umístěni vedle sebe dole na papíře. Sebe samu respondentka zařadila mezi sourozence, což znázorňuje její pozici prostředního.

Kresba byla u všech respondentů administrována až po realizaci interview, aby na ni měly děti klid a věděly, že ta aktivnější část je za nimi. U chlapců jsem se setkala s mírným odporem, neboť mi tvrdili, že kreslit neumí. Dva nakonec ale kresbu podstoupili, když jsem se ujistila, že nebudu nijak hodnotit jejich „malířské dovednosti“. Jeden respondent, František, mi však kresbu odmítl nakreslit, což jsem respektovala, neboť tomu měl důvod. Navíc jsem věděla, že v jeho případě by mi nic neohladila, neboť rozhovor byl velmi výživný.

Po celou dobu jsem každé dítě nenápadně sledovala, aby mi neuniklo jeho chování. Zajímalo mě například, v jakém pořadí zvířata prezentující jeho rodinné členy kreslí, jak na tím dlouho přemýšlí nebo jestli se opravuje. Vnímala jsem i jeho nonverbální složku osobnosti. Na konci kresby jsem si od respondenta nechala objasnit, koho jednotlivá zvířata znázorňují a co má s osobou společného.

Pro lepší přehlednost jsem pro čtenáře na následující straně vytvořila tabulku, znázorňující rodinné členy začarované ve zvířata. Navíc se může na všechny kresby podívat v Příloze č. 5.

	Sára	Zita	František	Viktor	Martin	Lucie
OTEC	gepard	žirafa	X	<i>„má rád pořádek“</i>	žirafa	medvěd
MATKA	gepard	kočka	X	sova	sova	pes
NEJSTARŠÍ SOUROZENEK	X	myš	X	X	X	pták
STARŠÍ SOUROZENEK	lev	pes	X	leopard	opice	kočka
PROSTŘEDNÍ DÍTĚ	liška myš pes	netopýr	X	lev	tygr	lenochod
NEJMLADŠÍ SOUROZENEK	králík	králík	X	liška	myš	Prase

Tabulka č. 5.: Tabulka zvířat znázorněných Testem začarované rodiny u respondentů

Jak mi může čtenář povšimnout, otcové byli respondenty zobrazeni jako velká zvířata a ve dvou případech dokonce žirafou. Matky byly dvakrát prezentovány jako sovy, neboť jsou považovány za chytré. U nejstarších nebo starších sourozenců je to dost proměnlivé, ale ve všech situacích jejich zobrazení koresponduje s výpověďmi z interview. Rovněž prostřední děti svoji osobu prezentují různorodě. Pro mladší sourozence jsou typická zvířata drobná a roztomilá, jako třeba myš nebo králík, anebo mazaná, jako je tomu v případě lišky. Dokonce je jeden benjamínek charakterizován jako prase, což nám opět v případě poslední respondentky akorát potvrzuje informace získané hlavní metodou.

7 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

V předchozí kapitole byly čtenáři představeny výsledky všech šesti respondentů získaných prostřednictvím semistrukturovaného interview a projektivní metody Kresba začarované rodiny.

Tato kapitola bude mít za úkol blíže interpretovat zodpovězené výzkumné otázky (viz. níže) u všech případů a rovněž mezi zkušenostmi respondentů nalézt společná témata, souvislosti nebo odlišnosti.

Výzkumné otázky:

Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?

Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?

Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí rolí?

A. Sára

První respondentka má velmi špatný vztah se svojí starší sestrou, neboť ta je k ní lhostejná nebo bezdůvodně křičí. Sára sice tvrdí, že jí nemá ráda, ale z jejího projevu je patrná ambivalence a touha po sestřině pozornosti a lásce. S mladší sestrou má lepší vztah a našla si taktiky, jak s ní lépe vycházet. Raději však tráví čas bez sourozenců v soukromí. S rodiči nepopisuje nijaké negativní vztahy, vůči ní mají menší pozornost, to je pro ni ale žádoucí. Jejich výchovu vnímá spravedlivě a je hodně citlivá vůči veškerým rodinným hádkám, které mezi nimi a sestrami probíhají. Souvislost mezi jejími vlastnostmi a prostřední rolí je patrná. Sára vykazuje empatii, nadhled a skromný přístup. Pozoruje rodinnou situaci a pro lepší vycházení se sourozencem dělá kompromisy a vyjednává. V rodině zaujímá spíše individuální pozici. Ve své prostřední konstelaci je však spokojená a je si vědoma mnohých benefitů, které z ní plynou, i když zažívá občas situace, kdy si připadá mezi sestrami neviditelná a bezvýznamná. Nejvíce ji však vadí srovnávání se starší sestrou, s čímž se jako druhorozená potýká. Velmi ji to frustruje zejména vůči ambivalentnímu vztahu se sestrou a vnímání jejich mnoha špatných vlastností.

B. Zita

Zita má velmi blízký a pěkný vztah se svými bratry. Hraje si s nimi, zároveň pečuje o mladšího bratra a starší zase pečují o ni. Občas se mezi nimi vyskytují zdravé konflikty.

S rodiči popisuje taky pozitivní vztah ke všem dětem, kterým se věnují spravedlivě. Respondentka je velmi společenská a nemá ráda konflikty. Cítí se jako „princezna“ v klučičí skupině a svoji situaci by neměnila, i když někdy by možná chtěla sestru, se kterou by mohla řešit holčičí záležitosti. Žádné záporné stránky své prostřední role nevnímá, neboť její rodinná konstelace příznivá. Domnívám se, že její role je v kladném ohledu ovlivněna jejím dětským a bezstarostným pohledem na svět a privilegiem jediné dívky v rodině.

C. František

Třetí respondent František vyrůstá v klučičí skupině, která se spíše vychovává sama bez valné pozornosti rodičů. S bratry má až na staršího, rovněž prostředního sourozence, hodně špatné vztahy. Nedobrovolně se stará o mladšího sourozence, díky kterému se neprávem dostává do potíží. Chlapec je v rodině nešťastný, protože sourozenci mu neustále ubližují a rodiče ho zanedbávají nebo se k němu chovají nespravedlivě, což se ho velmi dotýká. U něho bychom mohli uvažovat o syndromu prostředního jedince, neboť se u něho vyskytují pocity nezakořeněnosti, nezájmu a méněcennosti. Je orientovaný na skupiny kamarádů, kde nachází místo. Ze strany rodičů pociťuje emocionální a finanční strádání. Navíc ho trestají neprávem, takže jsou u něho znatelné pocity nespravedlnosti. Ve své roli je na základě celkové nepříznivé rodinné situace velmi nespokojený. Preferoval by být jedináčkem nebo mít sestru. Vzhledem k jeho postoji odmítl i namalovat kresbu Začarované rodiny.

D. Viktor

Další respondent, chlapec jménem Viktor, má dobré sourozenecké vztahy. Se starším bratrem i mladší sestrou tráví více času než s vrstevníky. Má smířlivý přístup i k občasným sestřiným tendencím se urážet a chovat se impulzivně. Roli rodičů vnímá spravedlivě a nejvíce času mu věnuje otec kvůli společnému sportu. Na základě rozhovoru i kresby je patrné, že v rodině vymáhá pořádek. Sourozenecké pouto je v takových situacích zjevné. K nevýhodám vyplývajícím z většího počtu dětí v rodině, jako je například skromnost v materiálních věcech, zaujímá lhostejný postoj, což je dle mého názoru dáno do určité míry jeho povahou dospívajícího kluka. Jeho nadhled, skromný přístup, empatie a nekonfliktnost jsou i u něho patrné. Ve své prostřední konstelaci je tedy spokojený, i když si je vědom souvislosti s jeho funkční rodinou, a přiznává, že v jiné rodině by tomu mohlo být jinak.

E. Martin

Chlapec má špatný vztah se starším bratrem, neboť je jím neustále poučován, což mu vadí. V kresbě však sebe samu nakreslil vedle něho, takže můžeme uvažovat o skryté náklonnosti vůči staršímu bratrovi. Rád pečuje o svoji roční sestru. Vzhledem ke kresbě, kde se Martin nakreslil vedle matky, je zde možná tendence k žárlivým rysům, neboť je veškerá pozornost rodičů orientována na ni. Nepocituje však nespravedlnost ve výchově a je si vědom nutné péče o miminko. Souvislost mezi jeho vlastnostmi a prostřední pozicí nejsou výrazné. Důvodem je jeho poměrně čerstvý status prostředního kvůli větší věkové mezeře se sestrou. Nese tak spíš rysy druhorozeného nejmladšího dítěte. Přesto bychom mohli shledat schopnost kompromisů a nadhled. Respondent ani nevnímá žádné kladné či negativní stránky pozice prostředního, neboť tato role není u něho plnohodnotná. Nejraději by byl v bratrově konstelaci, aby mu mohl všechno oplatit.

F. Lucie

Poslední respondentka, dívka Lucie, má se sourozenci pěkné vztahy, pouze s mladším bratrem se občas hádají kvůli blbostem. Jinak se o něho stará a hrají spolu hry. Starší sestru vnímá jako vzor a chodí si k ní pro rady. S matkou má hezký vztah, i když její trest zákazu tréninku kvůli špatným známám vnímá za přísný. K otci má patrnou ambivalenci, neboť je někdy hodný a jindy zase přísný. Její vlastnosti jsou v mnohém ovlivněny její konstelací. Zastává skromný přístup k materiálním i vztahovým věcem, vyhýbá se konfliktu a na svůj věk disponuje i velkým nadhledem, a to zejména na ostatní sourozenecké konstelace a jejich úskalí. Rovněž vyniká svým společenským charakterem. Navzdory určitým nevýhodám, které vnímá, je ve své roli velmi spokojená a neměnila by ji.

Doposud jsem se věnovala interpretaci jednotlivých případů a nyní bych ráda uvedla, v čem se případy shodovaly a naopak lišily.

Výzkumná otázka č. 1: *Jaké má prostřední sourozenec vztahy s ostatními sourozenci a rodiči?*

V oblasti sourozeneckých vztahů je to u jednotlivých případů velmi rozmanité. Jediný Dominik udává velmi špatné vztahy s bratry, a proto by chtěl být jedináčkem nebo mít sestru. V případě Sáry a Martina je patrná ambivalence ke staršímu sourozenci a větší náklonnost k mladšímu. Ostatní prostřední respondenti disponují pěkným sourozeneckým

poutem, až na občasné konflikty, které ale nejsou hodnoceny nijak závažně. Všichni prostřední jedinci se starají o mladšího sourozence a tráví s ním čas, a až na Františka, si to užívají a vnímají to jako povinnost staršího. Pokud jsou v rodině čtyři děti, prostřední respondent vnímá jako nejvíce vzdáleného nejstaršího z nich. Tak je tomu u Zity, Františka a Lucie. Domnívám se, že je to způsobeno velkým věkovým odstupem mezi nimi. V takovém případě lze v rodině najít dva prostřední sourozence, kteří k sobě mají ve všech případech pozitivní vztah. Dokonce u Františka, který rodinné vztahy vnímá velmi negativně, je jeho vztah se starším, taky prostředním, bratrem nejvíce příznivý a nachází u něho alespoň částečné porozumění a podporu.

Rovněž lze mezi všemi šesti případy pozorovat rozdílnou dynamiku v případě čistě dívčí, chlapecké nebo smíšené sourozenecké skupiny. Sourozenci téhož pohlaví, jako je tomu u Sáry a Františka, mají mezi sebou častější konflikty a jejich vztahy jsou tak hodnoceny za méně kladné. Ve smíšených sourozeneckých skupinách jsou vztahy hodnoceny jako dobré a je zde větší solidarita a péče o sebe navzájem. V rodině Zity, Viktora nebo Martina je zajímavá role jediné dívky v klučičí skupině, která je bratry společně opečovávaná jako „princezna“. V opačném případě, kdy je v rodině chlapec obklopený sestrami, je z jejich strany patrný mateřský postoj. Takovou situaci můžeme vyzorovat u respondentky Lucie.

Když jsem se zabývala i nejčastějšími důvody žárlivosti mezi dětmi v rodině, nejvíce se objevovaly motivy elektroniky (PC, mobil), sociálních sítí (Facebook, Instagram), možnost jít ven nebo větší péče a zájem rodičů o mladšího potomka.

V oblasti vztahů respondentů s rodiči jsou až na menší konflikty, které jsou však ve výchovném procesu běžné, hodnoceny kladně. Prostřední děti nevnímají v jejich výchově nespravedlnost. Rodiče všem dětem věnují stejně pozornosti, péče i lásky. Jedině v případě Františka je tomu jinak a můžeme usuzovat o nefunkčnosti rodinné úlohy. Na základě výzkumu můžeme však tvrdit, že ve vícečlenných rodinách je do velké míry patrný přesun výchovy z rodičů na sourozeneckou skupinu, kde starší děti vychovávají své mladší sourozence. Patrná já i výchova mladších dětí podle zkušenosti s prvním dítětem, která je však s rostoucí rodinou benevolentnější.

Výzkumná otázka č. 2: *Jaká je souvislost mezi vlastnostmi jedince a jeho rolí prostředního sourozence?*

Souvislost mezi vlastnostmi respondenta a jeho prostřední rolí byla vyzorována u všech respondentů, ale u některých do menší míry. Nejvíce se vlastnosti typické

pro prostředního sourozence projevily v případě Sárý, Františka a Lucie. U dětí se nejčastěji jednalo o neskutečný nadhled a skromný přístup, dále schopnost vyjednávat či dělat kompromisy, kdy tato vlastnost souvisela s tendencí předcházet konfliktu a případný spor uzavřít co nejrychleji. V případě Sárý a Franty se projevují pocity méněcennosti vyplývající z jejich přehlížené pozice. U nich lze také vyzorovat izolaci v rodinném prostředí a hledání vlastního klidu. Silnou orientaci na kamarády můžeme vysledovat pouze u Franty, který disponuje velmi špatnými rodinnými vztahy. Sára je introvert i v nedomácím prostředí. V ostatních případech tráví děti čas jak s kamarády, tak se sourozenci. Všechny prostřední děti rovněž disponují pečovatelskými a edukačními rysy vůči mladšímu sourozenci, jen František nedobrovolně. U všech respondentů je výraznější solidarita a preference spolupráce ve skupině (i nesourozenecké). U Sárý, Viktora a Lucie můžeme shledávat výraznou empatii, která je vzhledem k jejich výpovědím zcela zapříčiněna jejich konstelací. V případě Sárý můžeme oproti ostatním respondentům pozorovat rovněž výraznější sledování rodinných vztahů.

Výzkumná otázka č. 3: *Jak je prostřední sourozenec spokojený v rodině se svojí pozicí?*

Na základě sdílených zkušeností všech dětských respondentů můžeme konstatovat, že kromě Františka jsou všichni ve své roli prostředního spokojeni, a to i navzdory některých vnímaných nevýhod. Mezi ty mnohdy patřilo srovnávání, nedostatek financí či pozornosti nebo špatné vztahy se starším sourozencem, jako tomu bylo u Sárý a Martina. František jako jediný udával velkou nespokojenost, která však byla způsobena špatnou rodinnou situací. Přál by si být jedináčkem, aby nestrádal, nebo alespoň být nejstarším, aby si na něho bratři nedovolovali. Situace by pro něho byla lepší, kdyby měl sestru, u které by jemnější povaha. Přání sestry byla zmíněna i u Zity, jež rovněž pochází z klučičí sourozenecké skupiny.

8 DISKUZE

Bakalářská práce s názvem *Role prostředního sourozence v rodině* si kladla za cíl lépe pochopit, jak se dítě narozené v prostřední konstelaci cítí a jak svoji roli, v rámci rodiny, vnímá. V teoretické části jsem se čtenáře snažila lépe seznámit s dosavadní rešerší literatury a výzkumy, jenž se dotýkají nejen prostředního dítěte, ale i fungování celého rodinného systému, který zásadně ovlivňuje kvalitu role prostředního. Téma jsem si vybrala z čistého zájmu a rozporuplnosti v již existujících poznatcích o pozici prostředního jedince v dětském věku, a taky vzhledem k mojí budoucí náklonnosti stát se dětským psychologem.

Ve výzkumné části jsem k lepšímu porozumění žité zkušenosti prostředního respondenta použila polostrukturované interview a Kresbu začarované rodiny, která měla doplnit celý získaný obraz daného případu a představovala pro dětské respondenty atraktivní formu pro sdělení. S daty získanými z interview jsem pracovala pomocí interpretativní fenomenologické analýzy (IPA), která mi pomohla jednotlivé případy a podobnosti mezi nimi odhalit. Kvalitativně orientovaný výzkum jsme si zvolila, navzdory velké časové náročnosti, kvůli jeho osobnímu přístupu a kontaktu s respondenty, což mi bylo velmi sympatické.

Mnoho provedených studií (např. Leman, Kluger, McKingová a další) prezentuje prostřední konstelaci za nejvíce problematickou, neboť je v ní dítě, oproti svým sourozencům, značně ochuzeno o mnohé pozitiva. Podle Lemana (2016) prostřední není ani ten roztomilý, ale ani ten první, kdo přišel do rodiny. Autor tvrdí, že dítě prožívá zpravidla pocity nezájmu, méněcennosti, a proto se identifikuje se skupinou mimo rodinu. Někteří autoři dokonce mluví o „syndromu prostředního jedince“ (Webb et al., 2007).

Navzdory těmto poznatkům si může čtenář povšimnout, že výsledky našeho výzkumu nevyšly úplně tak jednoznačně. I když jeden respondent pravděpodobně prožívá výše zmíněný „syndrom“, tedy určité pocity nezakořeněnosti, strádání a nespokojenosti ve své pozici, v případě ostatních dětí tomu tak není. I přesto, že udávají občasné situace a nevýhody, kterými však do určité míry disponuje každý jedinec nezávisle na svém pořadí narození, nemůžeme konstatovat, že by prostřední pozice byla o tolik nevýhodná, oproti těm ostatním.

Na základě vlastního výzkumu jsem zjistila, že prostřední konstelace naopak přináší mnohé benefity v podobě kladných vlastností, které jsou užitečné pro budoucí život. Stejný pohled má i Leman (2016), Kenneyová (2011), Novák (2007) nebo třeba Isaacson a Radishe

(2006). Mezi takové kvality patří například podle našeho výzkumu schopnost většího nadhledu, empatie, přizpůsobivost ve vztazích nebo nepřemrštěná očekávání.

Je nutné však podotknout, že charakter role, a tedy i spokojenost s prostředním pořadím je do značné míry determinovaná sourozeneckými vztahy a rodiči (Leman, 2016). V souladu s analýzou rozhovorů je patrné, že vyjma jednoho případu respondenti charakterizují vztahy v rodině, až na drobné odchylky (např. ambivalence ke staršímu sourozenci), kladně. Domnívám se, že v důsledku toho je jejich zkušenost s prostřední konstelací vnímána pozitivně. Na základě této zjištěné souvislosti je ověřen poznatek o tom, že rodinný systém hraje ve vývoji dítěti nezastupitelnou roli. Z toho důvodu jsem se, v úplných začátcích práce, snažila čtenáři dostatečně představit celý rodinný organismus, který má, například podle Langmeiera a Krejčířové (2006), plnit určité funkce, zastřešovat kvalitní a milující rodičovskou výchovu, a rovněž i dávat prostor sourozenecké lásce a zdravým konfliktům (Kluger, 2011, Čapek & Čapková, 2010).

Stejně jako u kterékoliv jiné studie bychom dokázali nalézt její určité slabiny, jinak tomu není i u mého výzkumu. Je však důležité tyto limity vzít v potaz při hodnocení výsledků, a proto bych s nimi čtenáře ráda seznámila.

Vzhledem k tomu, že respondenti nebyli v době výzkumu plnoletí, jejich účast podléhala rozhodnutí rodičů, kteří byli se záměrem výzkumu dopředu obeznámeni. Z toho lze usoudit, že rodiče, kteří „neměli čisté svědomí“, svého potomka do výzkumu nepřihlásili, neboť nechtěli, aby se o jejich rodinnou situaci kdokoliv cizí zajímal. Tato skutečnost dle mého názoru měla už dopředu velký vliv na výsledky mé studie. Lze tedy předpokládat, že výzkumný soubor byl tvořen zejména dětmi s funkčních rodin, které jevíly známky zdravého vývoje a spokojenosti ve své pozici prostředního sourozence. Zároveň je zde možnost zkreslení ze strany dětí. Jelikož jsem pro ně představovala cizí osobu, mohly chtít působit sociálně žádoucně anebo neměly dostatečnou důvěru pro sdělení negativní zkušenosti. Nicméně tento pocit jsem měla pouze u jednoho respondenta, kterého jsem přistihla nakousnout určité téma, které vnímal jako „tabuizované“ pro cizí osobu, a proto ho rychle upustil. Zpětně si nevybavuji žádné pocity tenze, ale naopak přátelskou atmosféru. Myslím, že se mi podařilo chovat s dětmi autenticky a „naladit se na jejich vlnu“, díky čemuž se nebály otevřít.

Interview mohlo být determinováno i přítomností paní psychologičky, která sice do celého procesu nikterak nezasahovala a dělala si svoji práci, ale v místnosti byla s námi. Pro děti to byla osoba, kterou znaly, což mohlo jak negativně, tak pozitivně ovlivnit jejich

odpovědi na otázky. Stejnou otázku si můžeme položit i v případě místa konání rozhovorů v kabinetu školní psycholožky. V souvislosti s tím jsem i zvažovala zařazení pilotní studie, které jako jediné probíhalo v bydlišti prostředního respondenta, a taky v jeho případě nefigurovalo žádné časové omezení ze strany školy jako u zbytku souboru. Navzdory tomu bych však neřekla, že by tím byly výsledky nějak zpřesněny.

Vzhledem k tomu, že respondenti byli pro účely výzkumu uvolněni na jednu vyučovací hodinu z hodiny, což vnímám ze strany školy jako velmi pěkné gesto, probíhalo každé setkání s nimi v jinou hodinu. To mohlo mít nepatrný vliv, spolu s časovou dotací, kterou však zpětně hodnotím jako dostatečnou. U žádného respondenta jsem nepocítovala nedostatek času. Pro samotné interview bylo 45 minut dostatečných a kresbu děti malovaly v čase přestávk.

Moje role osoby výzkumníka mohla hrát taky nepatrnou roli v ovlivnění výsledků. Při prvních rozhovorech jsem si uvědomila, že jsem některé otázky položila tak, že jsem dítě mohla navést k určité odpovědi. Když delší dobu váhalo s odpovědí, dávala jsem mu nabídku, což zpětně hodnotím jako nevhodné, a proto jsem se tomu u dalších respondentů snažila vyhnout. Dále mohla někdy působit forma položení otázek. Navzdory předem připravených okruhů a znění otázek, volba polostrukturovaného interview mi dávala volnost, které jsem využívala vzhledem k potřebám dětí a naladění celé situace. Děti zároveň dokážou některé odpovědi interpretovat dost zmatečně, a tak jsem se raději pomocí parafrázování ujistovala, že obsah jejich sdělení chápu dobře. To mělo nejenom pozitivní vliv na proniknutí do zkušenosti prostředního sourozence, ale i na prohloubení důvěry, neboť jedinec byl velmi rád za to, že mu někdo opravdu naslouchá.

Dalším úskalím práce byla nevelká populace prostředních dětí splňujících mnou stanovená kritéria, a tedy i obtížný výběr výzkumného souboru. Mezi požadavky nebylo apelováno na určitý věkový odstup mezi sourozenci. Z teoretických poznatků již čtenář ví, že věková mezera mezi členy sourozenecké skupiny působí jako jedna z proměnných na vnímání role prostředního. Podle Lemana (2016) nebo Sullowaye (1997) vyplývá, že pokud je mezi sourozenci vyšší věkový rozdíl než pět let, vzniká tzv. nová rodina s nezávislým pořadím narození. Jiní autoři tuto hranici posouvají na šest let (Toman, 1961) anebo dokonce na sedm (Dostál, 2007). V našem výzkumu můžeme větší věkovou mezeru v sourozenecké skupině pozorovat v případě Sáry, Zity, Martina a Lucie. Sára sice zaujímá v rodině pozici prostředního sourozence, ale jelikož je její sestra starší o šest let, je mezi nimi hraniční věkový odstup. První respondentka tak může vytvářet „novou rodinu“, ve které

zaujímá spíše pozici prvorozené. Nicméně na základě interview můžeme soudit, že sebe samu vnímá v prostřední konstelaci se všemi náležitostmi, a odpovídají jí charakteristiky typické pro prostřední. V případě Zity je větší odstup mezi jejím starším (rovněž prostředním) a nejstarším bratrem. Na ni tato situace nemá žádný vliv, neboť její pořadí narození se nijak nemění – vždy bude narozená uprostřed mezi svými bratry. Stejná situace i u Lucie. Oproti tomu u Martina už můžeme o určitém zkreslení uvažovat. Jelikož jeho role prostředního sourozence trvá teprve rok a mezi ním a jeho nejmladší sestrou je jedenáct let, disponuje spíše rolí druhorozeného nebo nejmladšího dítěte, který o svá privilegia přišel nedávno. Tato domněnka se mi potvrdila během interview, kdy jsem pochopila, že respondent na sebe nenahlíží jako na prostředního, a nemůže tak ani vnímat její tradiční náležitosti.

Navzdory určitým nedostatkům výzkumu, si musím stát za jednotlivými případovými studii a věřím, že zjištěné informace čtenáři nejen zprostředkují zkušenost s rolí prostředního jedince v jeho rodině z jeho pohledu, ale současně přispějí k dosavadním poznatkům teorie sourozeneckých konstelací obecně.

Věřím, že tato práce bude mít přínos nejen pro psychologickou profesi, ale i pedagogy, sociální pracovníky a v neposlední řadě rodiče, kteří se mohou dozvědět spoustu užitečných poznatků o svých prostředních potomcích a osvojit si výchovu, která bude pro jejich dítě nejvhodnější.

V poslední řadě bych čtenáře upozornila, že vzhledem k použití kvalitativního designu se v celé práci snažím vyhnout zobecňování, protože každý z nás, stejně jako prostřední sourozenec, je jedinečný a žije svůj příběh v svém vlastním životním kontextu.

9 ZÁVĚRY

Z výsledků vyplývá, že většina respondentů vnímá nevýhody toho, že jsou prostředními sourozenci, ale zároveň v tom vidí i určitá pozitiva. Na základě toho jsou, až na jeden případ, ve své prostřední konstelaci spokojeni a neměnili by ji.

Ve výsledcích však šlo pozorovat trend láskyplného rodinného zázemí, které přímo, ve všech případech, ovlivňovalo zkušenost respondentů. V ojedinělém případě, kde respondent neměl uspokojivé vztahy s rodiči a sourozenci tak docházelo k negativnímu vnímání jeho role a velké nespokojenosti.

Zajímavým zjištěním bylo působení určitých faktorů na sourozeneckou skupinu. Proměnná pohlaví se výrazně promítala do uchopení role prostředního. V jednom případě jsme narazili i na zkreslení kvůli velkému věkovému odstupů mezi respondentem a jeho sourozencem.

Dalším zjištěním bylo, že u všech respondentů můžeme pozorovat výskyt určitých charakterových rysů, k nimž mají prostřední jedince tendenci. Přítomnost vlastností byla u některých respondentů silnější než u jiných a souhlasila s teorií sourozeneckých konstelací. Pozorovat jsme mohli u výběrového souboru nejčastěji: nadhled, skromnější přístup, empatii, společenskost, touhu po kvalitních vztazích (schopnost vyjednávat), péči o mladšího sourozence a vnímání cesty staršího sourozence.

Použitím doplňkové metody jsme si pojistili správné pochopení respondentovi zkušenosti. Zároveň nám Kresba začarované rodiny dokázala odhalit ambivalenci k některým rodinným příslušníkům, kterou jsme během interview nezjistili.

SOUHRN

Role prostředního dítěte v rodině je jedním z témat teorie sourozeneckých konstelací, jež je středem zájmu odborníků zhruba od konce 19. století. Mezi hlavní představitele patří Alfred Adler, Frank Sulloway nebo Kevin Leman. V českém prostředí se o toto téma zajímal třeba Novák. Podle Adlera (1999) se teorie zabývá nejen pravděpodobnými charakteristikami, jimiž každá konstelace vyniká, ale i determinací osobnosti a jejího osobního či profesního života. Leman (2016) udává, že naše pořadí narození ovlivňuje i vnímání naší role v dětství a v dospělosti, kdy v dětství má velký vliv rodinná atmosféra. U prostředního jedince autor úlohu rodičů a sourozenců zdůrazňuje obzvlášť. Z toho důvodu jsem v první polovině teoretické části práce čtenáři obecně popsala instituci rodiny pomocí definic, funkcí a typů a dotkla si rovněž její proměnlivosti v čase. Vyzdvihla jsem podstatu výchovy, která by měla být láskyplná, ale zároveň zdravě stanovovat hranice, neboť dítě si v rodině osvojuje veškeré vzorce a buduje si zde osobnost (Satirová, 1994). V teoretické části byly popsány i specifika vícedětné rodiny, neboť toto téma s rolí prostředního souvisí. V neposlední řadě jsem čtenáři představila zdravý sourozenecký vztah, který má pozitivní vliv na růst všech dětí v rodině, i když zahrnuje občasné momenty žárlivosti a konfliktů (Kluger, 2011).

Takové téma jsem si zvolila kvůli rozporuplnosti závěrů výzkumů a nedostatečnému probádání prostřední konstelace, neboť právě její charakter mě zajímal nejvíce, i když si jsem vědoma, že rodin s více dětmi ubývá (Možný, 2002). V druhé polovině teoretické části jsem se zaměřila právě na její specifickou roli v rodině, kterou autoři (McKningová, 2014; Leman, 2016; Webb et al., 2007; Kenneyová, 2007; Kluger, 2011 a další) popisují jako nejvíce problematickou pro zdravý psychický růst dítěte. Dítě je v rodině popisováno jako nejvíce přehlížené, a tak se v rodině stahuje do sebe a identifikuje se spíše s kamarády. Rodiče ho automaticky považují za nejméně zajímavé a nadané, neboť nepředstavuje jejich první dítě, ani roztomilého benjamínka (Čapek & Čapková, 2011). Prostřední děti inklinují k nízkému sebehodnocení, pocitům méněcennosti, ale na druhou stranu jim jejich nelehká pozice přináší mnoho užitečných vlastností pro jejich budoucí vztahy. Jsou výbornými vyjednavací, neboť se v dětství naučily najít nejjednodušší cestu, bývají rovněž velmi empatictí, skromní, společenští. Jejich osobnost však může být i úplně jiná. Roli hraje souhra mnoha faktorů, mezi které patří například jejich starší sourozenec, postoj rodičů anebo různé proměnné, mezi které patří

třeba pohlaví, věk a jiné výjimečné situace jakými je například nemocný sourozenec v rodině (Leman, 2016).

V druhé části práce jsem prezentovala vlastní výzkum. Ten jsem prováděla na souboru dětí v prostřední konstelaci ve věku 10-15 let, které byly z úplné rodiny, a nevyskytovala se v jejich anamnéze žádná závažná skutečnost, která by významně zkreslila výsledky. Z populace jsem pomocí metody záměrného výběru přes instituci vybrala 6 prostředních dětí (3 dívky a 3 chlapci), jejichž průměrný věk činil 12, 5 let. Nutné je podotknout, že pilotní studie byla zařazena mezi 6 respondentů a přes instituci vybrána nebyla.

Výzkum se nesl v duchu kvalitativního přístupu, který jsem zvolila pro jeho osobnější přístup, který mi byl sympatický. Jako hlavní metodu jsem zvolila polostrukturované interview, které obsahovalo 20 otázek rozdělených do okruhů. Jako doplňkovou metodu jsem zvolila Test kresby začarované rodiny, jenž mi měl celou respondentovu zkušenost s prostřední rolí doladit.

Cílem práce bylo tedy lépe pochopit roli prostředního dítěte v rodině a konkrétně jeho očima, tedy jak on svoji roli vnímá. Před samotnou realizací výzkumu jsem si stanovila tři výzkumné otázky, které se zaměřovaly na oblast rodinných vztahů, charakterové rysy respondenta a jeho spokojenost či nespokojenost v této pozici.

K důkladné analýze a pochopení žité zkušenosti každého případu jsem použila interpretativní fenomenologickou analýzu (IPA), která mi umožnila u každého respondenta zodpovědět všechny tři výzkumné otázky, neboť na jeho příběh metoda nahlíží jako na jedinečný. Zároveň mi však IPA dovolila najít mezi případy společná témata či odlišnosti, která se během interview neustále vynořovala.

Výsledky výzkumu ukázaly, že role prostředního jedince není vnímána respondenty tak negativně, jak mnohá literatura uvádí. Pět respondentů z šesti je ve své pozici spokojeno, i když se během interview s nimi objevila určitá témata, která vypovídala o nevýhodách jejich konstelace. Ukázalo se však, že jejich spokojenost je do značné míry podmíněna fungující rodinou, kde mají respondenti pozitivní vztah nejen k sourozencům, ale i rodičům, kteří věnují lásku všem dětem rovným dílem. Jediný respondent, který udával silnou nespokojenost disponoval velmi špatným rodinným zázemím. V oblasti souvislosti vlastností u respondenta s jeho pozicí prostředního šlo spatřit určitou pravidelnost ve výskytu charakterových rysů. Mezi ty nejčastěji patřil skromný přístup k životu, nadhled, empatie vůči druhým, společenskost apod. K výskytu však došlo u některých dětí nepatrně

a nejde tedy usuzovat, že by jejich vlastnosti byly podmíněny právě jejich prostřední konstelací.

I když můj výzkum shledal roli prostředního sourozence jako špatnou pouze v jednom případě z šesti, nemůžeme ji za bezproblémovou považovat obecně. Vzhledem k použití ideografického přístupu totiž nelze výsledky studie nijak zobecnit a musíme je vždy interpretovat v souvislosti s konkrétními případy výzkumu. V některých rodinách může prostřední pozice opravdu z některých dětí dělat rodinné oběti, které nejsou slyšet, a které strádají, což u nich může způsobit disharmonický vývoj osobnosti. Nechci, aby si člověk vytvářel předsudky o prostředních dětech a spojoval je ihned se syndromem prostředního dítěte, ale apeluji na všechny, aby tuto možnost měli na paměti a byli jí otevřeni.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ABC15 Arizona. (23. března 2011). *Is the middle child syndrome real?* [Video file]. Získáno z https://youtu.be/wdWL_cuiups
2. Adler, A. (1999). *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora.
3. Black, S. E., Devereux, P. J., & Salvanes, K. G. (2007). Small family, smart family? Family size and the IQ scores of young men. *IZA Discussion Papers*. Získáno 17. ledna 2019 z <http://ftp.iza.org/dp3011.pdf>
4. Bowen Center. (26. března 2014). *Sibling Position: Dr. Bowen's Findings of Sibling Position Theory* [Video file]. Získáno z <https://www.youtube.com/watch?v=tP5xUpg6a4k>
5. Coan, A., Garia, K. D., & Sabuncu, P. (2018). Birth Order Theory and Habit Formation: A Literature Review. *Personality Formation*, (3), 37–45. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=132506006&lang=cs&site=ehost-live>
6. Čapek, J., & Čapková, M. (2010). *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Praha: Portál.
7. ČSÚ (2018). *Graf 2 Úhrnná plodnost a průměrný věk matek, 1920 – 2017*. Získáno z https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu
8. Dalloz, D. (2002). *Žárlivost a rivalita*. Praha: Portál.
9. Dostál, D. (2007). *Pořadí narození a emoční inteligence*. (Nepublikovaná dizertační práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
10. Dunovský, J. (1999). *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada.
11. Dytrych, Z., & Matějček, Z. (2002). *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing.
12. Ernst, C. & Angst, J. (1983). Birth Order: Its Influence on Personality. Springer-Verlag. *Psychological Medicine*, 14(2), 475-475. doi:10.1017/S0033291700003986
13. Faber, A., & Mazlish, E. (2009). *Sourozenci bez rivalry*. Brno: Computer Press.
14. Foučková, R. (1988). *Rozvoj osobnosti a činností vlastních sourozenců vychovávaných v těžké rodině*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Karlova v Praze.
15. Galton, F. (1874). *English Man of Science: The Nature and Nurture*. Získáno 25. února 2019 z <http://galton.org/books/men-science/pdf/galton-men-science-1up.pdf>

16. Hartl, P., & Hartlová, H. (2015). *Psychologický slovník* (3., aktualizované vydání). Praha: Portál.
17. Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
18. Isaacson, C., & Radish, K., (2006). *Pořadí narození: kdo doopravdy jsme*. Bratislava: Eugenika.
19. Kidwell, J. (1982). The Neglected Birth Order: Middleborns. *Journal of Marriage and Family*, 44(1), 225-235. doi:10.2307/351276
20. Kluger, J. (2011, November). Jeffrey Kluger: The sibling bond [Video file]. Retrieved from https://www.ted.com/talks/jeffrey_kluger_the_sibling_bond
21. Kraus, B. (2008) *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
22. Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2., aktualizované vydání). Praha: Grada.
23. Lehmann, J., Nuevo-Chiquero, A., & Vidal-Fernandez, M. (2014). *The Early Origins of Birth Order Differences in Children's Outcomes and Parental Behavior*. Získáno 6. března 2019 z: http://research.economics.unsw.edu.au/mvidal-fernandez/birthorder_17.pdf
24. Leman, K. (2016). *Sourozenecké konstelace: nové, přepracované vydání*. Praha: Portál.
25. Leman, K. (c2004). *Sex začíná v kuchyni: (a mnohdy tam i končí)*. Praha: Návrat domů.
26. Linhartová, D. (2008). *Psychologie pro učitele* (Vyd. 2., nezměn). Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně.
27. Markman, A. (25. října 2010). *Birth Order, Risk, and Baseball*. Psychology Today. Získáno z <https://www.psychologytoday.com/us/blog/ulterior-motives/201010/birth-order-risk-and-baseball>
28. Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
29. Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť* (3., rozš. a přeprac. vyd). Praha: Sociologické nakladatelství.
30. McArthur, C. (1956). Personalities of first and second children. *Psychiatry*, 19(1), 47–54. Retrieved from

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=mdc&AN=13310698&lang=cs&site=ehost-live>

31. Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
32. Možný, I. (2002). *Sociologie rodiny* (Vyd. 2., upr.). Praha: Sociologické nakladatelství.
33. Možný, I. (2008). *Rodina a společnost* (2. vyd). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
34. Novák, T. (2004). *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. Olomouc: Rubico.
35. Novák, T. (2007). *Sourozenecké vztahy*. Praha: Grada.
36. Orel, M., Obereignerů, R. & Mentel, A. (2016). *Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů*. Univerzita Palackého v Olomouci.
37. Prekopová, J. (2001). *Jak být dobrým rodičem*. Praha: Grada.
38. Prekopová, J. (2002). *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici*. Praha: Grada Publishing.
39. Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika: historické kořeny : výchova, socializace a prostředí : výchovná prostředí : škola a sociální pedagogika*. Praha: Grada.
40. Rodgers, J.L., Cleveland, H.H., van den Oord, E., & Rowe, D.C. (2000). Resolving the debate over birth order, family size and intelligence. *American Psychologist*, 55(6), 599-612. Získáno 6. března 2019 z: https://www.researchgate.net/publication/12427371_Resolving_the_debate_over_birth_order_family_size_and_intelligence
41. Roskam, I., & Meunier, J. C. (2009). How do parenting concepts vary within and between the families? *European Journal of Psychology of Education - EJPE (Instituto Superior de Psicologia Aplicada)*, 24(1), 33–47. <https://doi.org/10.1007/BF03173473>
42. Říčan, P., & Krejčířová, D. (2006). *Dětská klinická psychologie* (4., přepracované a doplněné vydání). Praha: Grada Publishing.
43. Řiháček, T., Čermák, I., & Hytych, R. (2013). *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita.

44. Salmon, C., & Schumann, K. (2012). *The secret power of middle children: How middleborns can harness their unexpected and remarkable abilities*. Plume.
45. Satirová, V., (1994). *Knihy o rodině*. Praha: Práh.
46. Sobotková, I. (2012). *Psychologie rodiny* (3. vyd). Praha: Portál.
47. Sulloway, F. J. (1997). *Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon Books.
48. Svobodová, K. (2007). *Životní situace vícedětných rodin*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
49. TED. (2016, July 6). *Pavel Mischenko: Why your birth order is a blessing and a curse* [Video file]. Retrieved from <https://youtu.be/bQy2tISWQQ0>
50. TED. (2016, October 26). *Lisette Schuitemaker: Insight into birth order effects can help even Hillary* [Video file]. Retrieved from <https://youtu.be/vY1zTRD7YwE>
51. TED. (2018, June 22). *Finn McCarthy: Does birth order matter?* [Video file]. Retrieved from <https://youtu.be/iNwQbhMqmJ4>
52. Toman, W. (1961). *Family Constellation*. Získáno 5. února 2019 z <https://archive.org/details/familyconstellat001533mbp>
53. Vágnerová, M. (2005) *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. V Praze: Karolinum.
54. Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie Dětství a dospívání*. Prague: Charles University in Prague, Karolinum Press. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=986068&lang=cs&site=ehost-live>
55. Vančurová, E. (1966). *Vztahy mezi sourozenci*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
56. Výrost J., Slaměník I. (1998). *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál.
57. Webb, J. T., Gore, J. L., Amend, E. R. & DeVries, A. R. (2007). *A Parent's Guide to Gifted Children*. Great Potential Pr., Inc.
58. Zajonc, R. B., & Markus, G. B. (1975). Birth order and intellectual development. *Psychological Review*, 82(1), 74–88. <https://doi.org/10.1037/h0076229>

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Role prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu

Autor práce: Markéta Vysluchová

Vedoucí práce: Mgr. Karolína Hniličková

Počet stran a znaků: 90, 174 197

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 58

Abstrakt (800–1200 zn.):

Role prostředního dítěte v rodině představuje komplikovanou pozici, která bezpochyby ovlivňuje jeho osobnost. Teoretická část se obecně zaměřuje na rodinný systém a sourozenecké konstelace, kde je prostřední konstelace podrobně popsána. Dotýkám se nejenom typických charakterových rysů, ale také výchovy, vztahů či profesního uplatnění. V bakalářské práci se zaměřuji na to, jak prostřední dítě svoji roli v rodině vnímá. K pochopení jedinečné zkušenosti všech šesti respondentů ve věku 10-15 let jsem zvolila polostrukturované interview a Kresbu začarované rodiny. Kvalitativně získaná data byla zpracována pomocí interpretativní fenomenologické analýzy. Tři výzkumné otázky se týkají vztahů prostředních dětí se sourozenci a rodiči, souvislosti přítomných vlastností s prostřední konstelací a v poslední řadě spokojenosti s pozicí v dané rodině. Výsledky ukázaly, že pět respondentů ze šesti vnímá svoji roli pozitivně, neboť disponují uspokojivými rodinnými vztahy. Zároveň se u všech projevovaly v různé intenzitě vlastnosti typické pro prostřední dítě.

Klíčová slova: prostřední dítě, syndrom prostředního dítěte, pořadí narození, rodina

ABSTRACT OF THESIS

Title: A role of middle child in the family from his point of view

Author: Markéta Vysluchová

Supervisor: Mgr. Karolína Hnilíčková

Number of pages and characters: 90, 174 197

Number of appendices: 4

Number of references: 58

Abstract (800–1200 characters):

A role of middle child in the family presents intricate position, which without any doubt affects a personality. The theoretical background targets on a family and a birth order, where the middle-born position is described in detail. I deal not only with typical personality traits but also with an upbringing, relationships or a future employability. In this bachelor thesis I focus on the way the middle child perceives own role in the family. For an understanding all six respondents aged 10-15 years and their unique experience I used a semi-structured interview and The drawing of an enchanted family. Qualitative gained data were processed by using interpretative phenomenological analysis. Three research questions concern middle-born's relationships to their siblings and parents, then find a link between shown personality traits and middle birth order and finally middle child's satisfaction in own family role. The results showed that five of six respondents perceive own middle role in the positive way because they have successful family relationships. Also, we can observe personality traits typical for middle child in varying levels of intensity among the research sample.

Key words: middle child, middle child syndrome, birth order, family,

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Informovaný souhlas s účastí na výzkumu

Příloha č. 2: Otázky v rozhovoru

Příloha č. 3: Tabulka vybraných kódů a jejich okruhů při analýze

Příloha č. 4: Obrázky respondentů v Testu kresba začarované rodiny

Příloha č. 1: Informovaný souhlas s účastí na výzkumu

Univerzita Palackého
v Olomouci

Filozofická
fakulta
Univerzita Palackého
v Olomouci

Informovaný souhlas s účastí na výzkumu Informovaný souhlas s účastí na výzkumu v rámci bakalářské práce

Název práce: Role prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu

Autoři práce: Markéta Vysluhová (kontakt: v-maky@seznam.cz)

Vedoucí práce: Mgr. Karolína Hnilíčková

Termín realizace:

Místo realizace:

Vážení rodiče,

jsem studentka třetího ročníku oboru psychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Ráda bych Vás a Vše dítě požádala o spolupráci na výzkumu k mé bakalářské práci, která nese název Role prostředního sourozence v rodině z jeho pohledu. V rámci výzkumu bych s Vaším synem / Vaší dcerou udělala pod dohledem školní psycholožky rozhovor (max. 40 min). Poté by následovala kresba začarované rodiny, která by byla doplňkovou metodou. Taková kresba spočívá v tom, že děti budou pomocí zvířátek kreslit svoji rodinu. S veškerými získanými informacemi bude nakládáno anonymně v souladu se zákonem o ochraně osobních údajů a budou sloužit pouze k účelu mé práce. Rozhovor bude nahráván na záznamové zařízení pro možné zpracování a poté ihned smazán.

Pokud budete mít zájem, velmi ráda Vám zašlu výsledky svého výzkumu po jeho dokončení.

Předem děkujeme za Vaše vyjádření a těším se na případnou spolupráci.

Markéta Vysluhová
studentka Katedry psychologie v Olomouci

Souhlasím s tím, aby můj syn / moje dceraabsolvovala krátký rozhovor a kresbu za účelem získání dat.

Prohlašuji, že jsem byl/a seznámen/a s podmínkami účasti mého dítěte na výzkumu a že dobrovolně souhlasím s účastí svého dítěte na tomto projektu.

Rovněž beru na vědomí, že mohu kdykoliv vyjádřit změnu svého postoje a své dítě z výzkumu odhlásit.

V.....dne..... Podpis:.....

Příloha č. 2: Otázky v rozhovoru

Otázky v rozhovoru

VZTAHY SE SOUROZENCI

1. Jaký vztah máš se svým starším sourozencem?
2. Jaký vztah máš se svým mladším sourozencem?
3. Kdyby si potřeboval/a s něčím poradit nebo pomoci, za kterým ze sourozenců by si raději šel/šla?
4. Se kterým sourozencem trávíš více času/ častěji si spolu hrajete? Proč?
5. Hádáš se někdy se svými sourozenci? Kvůli čemu například? A kdo z vás nejrychleji ustoupí?
6. Hraješ si/trávíš čas/ rozumíš si více se svými kamarády nebo se svými sourozenci?
7. Seš rád, že máš sourozence nebo by si byl raději jedináčkem? popř. Jaké si myslíš, že má jedináčkem výhody oproti tvojí prostřední pozici?
8. Žáríš někdy na svoje sourozence? Na koho nejvíc? Z jakého důvodu nejčastěji?
9. Staráš se o svého mladšího sourozence? Baví tě to nebo to je povinnost?

VNÍMÁNÍ RODIČOVSKÉ ÚLOHY

10. Když jste spolu se sourozenci provedl nějakou lumpárnu, jak jste byl každý potrestaný? Myslíš, že to tak bylo spravedlivé?
11. Na koho si myslíš, že jsou rodiče nejprísrnější?
12. Koho z vás všech zase nejvíc chválí? Proč si myslíš, že tomu tak je?
13. Srovnávají tě někdy rodiče se sourozenci (např. ve známkách)?
14. Myslíš si, že vám rodiče věnují všem stejně pozornosti/času? (např. vystavování uměl. výtvorů, navštěvování vystoupení/zápasů) popř. Komu víc/míň? Proč si to tak myslíš?

USPOŘÁDÁNÍ VE VÍCEDĚTNÉ RODINĚ

15. Jak máte doma rozdělené domácí práce (starání se o mazlíčka, pomoc s úklidem apod.)? Myslíš si, že to je fér?
16. Stalo se ti někdy, že si dostal/a oblečení po některém ze sourozenců, i když jsi chtěl něco nového?

OSOBNOSTNÍ RYSY

17. Charakterizoval by ses spíš jako introvert nebo extrovert?

(Hraješ si rád/rada sám/sama venku nebo doma? Pracuješ ve škole rád ve skupině nebo sám? Kdyby si mohl být herec/herečka/zpěvák/zpěvačka, bavilo by tě před lidmi vystupovat nebo by ses styděl/a? Chtěl by si být youtuberem a vystupovat před svými fanoušky na youtuberingu?)

VNÍMÁNÍ KONSTELACE PROSTŘEDNÍHO

18. Co je podle tebe super na tom, že jsi prostředním sourozencem?

19. Co je podle tebe nevýhodou na tom být prostředním dítětem v rodině?

20. Jsi rád, že jsi prostřední dítě nebo by si byl raději nejmladším nebo nejmladším?

Proč?

Příloha č. 3: Tabulka vybraných kódů a jejich okruhů při analýze

TYPICKÉ VLASTNOSTI PROSTŘEDNÍHO DÍTĚTE	VZTAHY SE SOUROZENCI
<ul style="list-style-type: none"> • vyjednávání, kompromisy • vyhýbání se konfliktu • pocity méněcennosti • sledování rodinných vztahů • orientace na kamarády, společenskost • introvert • pocity materiálního strádání • skromný přístup • nadhled • pocity nezakořeněnosti a nezájmu • schopnost empatie • pocity frustrace – potřeba se vybít 	<ul style="list-style-type: none"> • poučování starším sourozencem • lhostejnost ze strany staršího sourozence • prvorozený jako „černá ovce rodiny“ • péče o mladšího sourozence • učení mladšího sourozence • pocity trapnosti kvůli mladšímu sourozenci • ambivalence vůči sourozenci • progres vztahu • prvky konfliktu • žárlivost • sdílený pokoj se sourozenci • samostatný pokoj
VNÍMÁNÍ RODIČŮ A VZTAHY S NIMI	POSTOJ KE SVÉ PROSTŘEDNÍ KONSTELACI
<ul style="list-style-type: none"> • pocity spravedlnosti • pocity nespravedlnost • privilegium • pozornost orientovaná na nejmladšího • srovnávání se starším sourozencem 	<ul style="list-style-type: none"> • spokojenost • nespokojenost • preference být v jiné konstelaci (jedináček, prvorozený, nejmladší) • touha mít bráchu/sestru

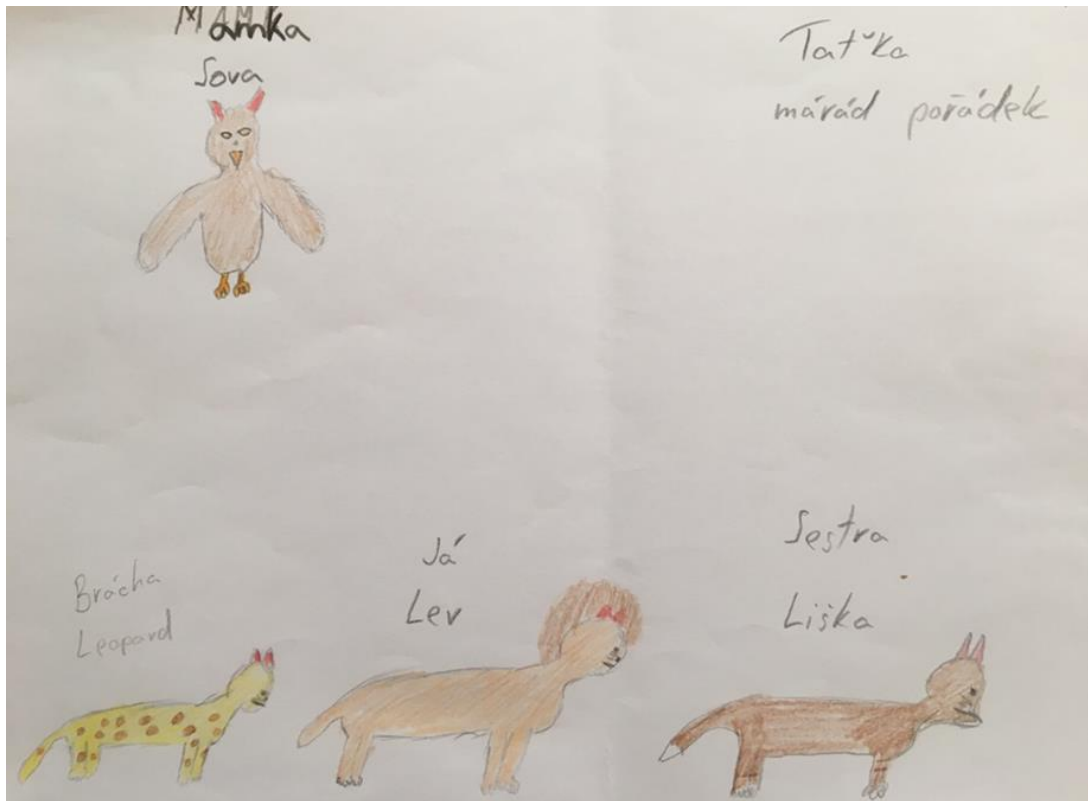
Příloha č. 4: Obrázky respondentů v Testu kresba začarované rodiny

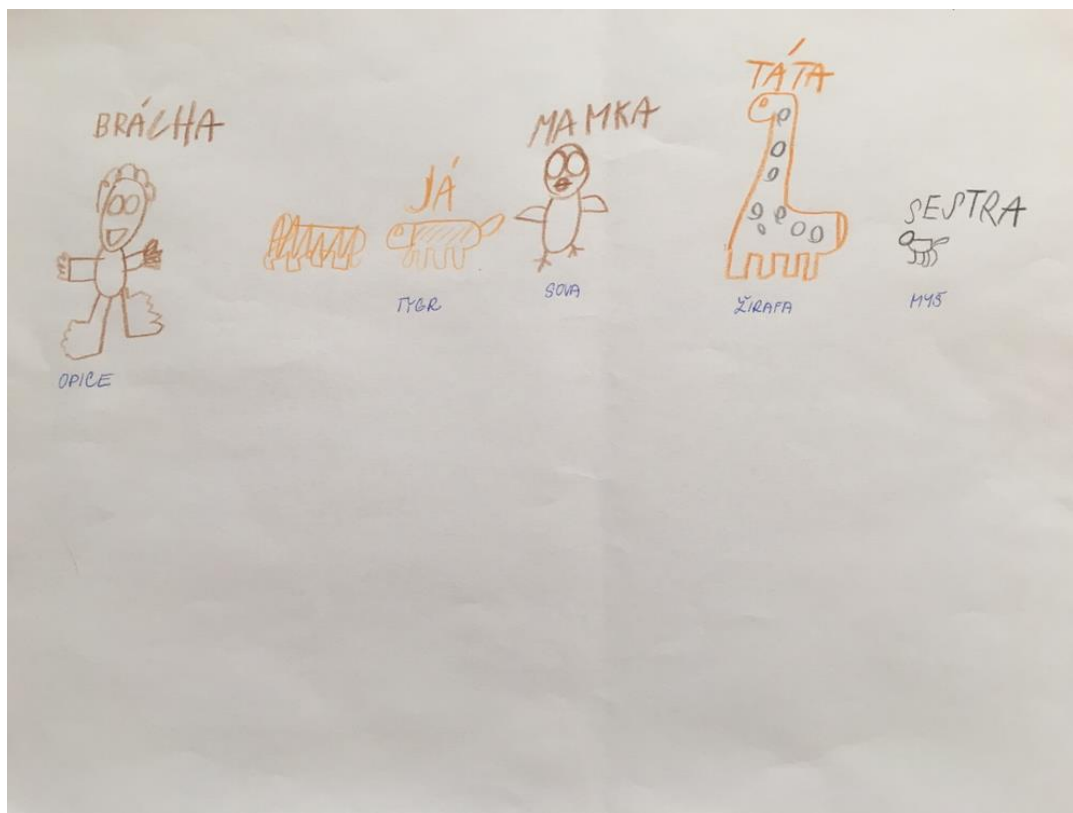
Respondent č. 1: Sára

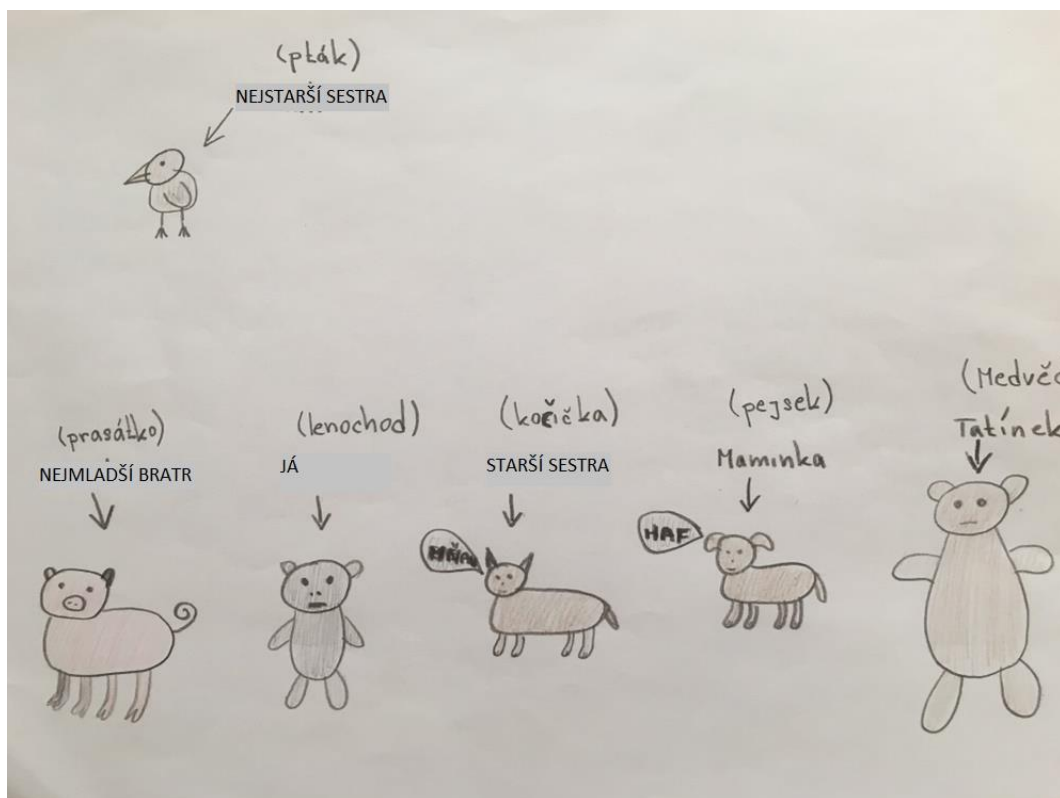
Respondent č. 2: Zita

Respondent č. 4: Viktor

Respondent č. 5: Martin

Respondent č. 6: Lucie